

VILNIAUS UNIVERSITETO MEDICINOS FAKULTETAS
IR
LIETUVOS MUZIKOS IR TEATRO AKADEMIJA

Menų terapijos (Dailės terapijos specializacijos)
antrosios pakopos (magistrantūros) studijų
Baigiamasis darbas

**Dailės terapijos taikymo galimybės artimųjų netektį patyrusiems pradinio
mokyklinio amžiaus vaikams**

Akvilė Tubutyte

Darbo vadovas	VU, Asist. dr. Rima Breidokienė _____ (institucija, pedagoginis vardas, mokslo laipsnis, vardas, pavardė)
Konsultantas	VU, Asist. dr. Audra Brazauskaitė _____ (institucija, pedagoginis vardas, mokslo laipsnis, vardas, pavardė)
Recenzentas	LMTA, Doc. dr. Violeta Rimkevičienė _____ (institucija, pedagoginis vardas, mokslo laipsnis, vardas, pavardė)

Mokslo tiriamojo darbo įteikimo data _____
(pildo atsakingas Katedros/Klinikos darbuotojas)

Registracijos Nr. _____
(pildo atsakingas Katedros/Klinikos darbuotojas)

Studento elektroninio pašto adresas - akvile.tubutyte@mf.stud.vu.lt

TURINYS

ĮVADAS	3
1. NETEKTYS.....	6
1.1. APIBRĖŽIMAI	6
1.2. PRADINIO MOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ ARTIMŪJŲ NETEKTIES IŠGYVENIMAS	7
1.3. ARTIMOJO NETEKTIES IŠGYVENIMO RIZIKOS VEIKSNIAI JAUNESNIAME MOKYKLINIAME AMŽIUJE	11
1.4. ARTIMOJO NETEKTIES IŠGYVENIMO APSAUGINIAI VEIKSNIAI JAUNESNIAME MOKYKLINIAME AMŽIUJE.....	14
2. DAILĖS TERAPIJOS TAIKYMO GALIMYBĖS VAIKAMS	17
2.1. APIBRĖŽIMAS IR SAMPRATA.....	17
2.2. DAILĖS TERAPIJA VAIKAMS.....	18
2.3. DT TAIKYMAS ARTIMOJO NETEKTŲ PATYRUSIEMS VAIKAMS	19
2.4. DAILĖS TERAPIJOS TAIKYMO GALIMYBĖS ARTIMŪJŲ NETEKTŲ PATYRUSIEMS PRADINIO MOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKAMS.....	21
2.5. DAILĖS TERAPIJA KAIP KOMPLEKSNĖS PAGALBOS FORMA	22
3. EMPIRINĖ DALIS.....	24
3.1. TEORINIS TYRIMO PAGRINDIMAS	24
3.2. TYRIMO DALYVIAI	25
3.3. DUOMENŲ RINKIMAS	26
3.4. DUOMENŲ ANALIZĖS BŪDAI.....	29
3.5. TYRIMO ETIKA	30
4. REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS.....	31
4.1. VAIKŲ TĖVŲ TEMINĖ INTERVIU ANALIZĖ PRIEŠ DAILĖS TERAPIJOS TAIKYMĄ.....	31
4.2. VAIKŲ TĖVŲ TEMINĖ INTERVIU ANALIZĖ PO DAILĖS TERAPIJOS TAIKYMO.....	37
4.3. VAIKŲ DAILĖS TERAPIJOS PROCESO KŪRINIŲ TEMINĖ ANALIZĖ	43
4.3.1. TOMO KŪRINIŲ ANALIZĖ.....	43
4.3.2. EMILIJOS KŪRINIŲ ANALIZĖ.....	51
4.3.3. LUKO KŪRINIŲ ANALIZĖ.....	57
5. TĖVŲ INTERVIU TEMINĖS ANALIZĖS IR VAIKŲ PIEŠINIŲ ANALIZĖS SAŠAJOS... 64	
DISKUSIJA	68
IŠVADOS	71
LITERATŪRA	73
SANTRAUKA.....	81
SUMMARY.....	82
PRIEDAI	

IVADAS

Netektimi apibūdinamas praradimas, kuris negrįžtamai paveikia tai patyrusių asmenų gyvenimą. Šia sąvoka gali būti apibrėžiami ne tik mirties atvejai, tačiau ir skyrybos, santykių nutrūkimas, augintinio praradimas, gyvenamosios vietos pakeitimas. Visgi šiame darbe netektis bus siejama su artimo asmens mirtimi. Pasirinkta pradinio mokyklinio amžiaus grupė dėl jiems būdingų raidos ypatybių – nors jie jau turi pakankamus kognityvinius gebėjimus suprasti, jog mirtis – negrįžtamas procesas, tačiau jiems vis dar trūksta gebėjimų suvokti konkrečios mirties kontekstą, įprasminti netektį (Žukauskienė, 2012). Šiame darbe dailės terapijos (vėliau darbe junginiui pakeisti neretai vartojamas sutrumpinimas DT) taikymo galimybės artimųjų netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams aprašoma kaip forma, leidžianti išreikšti emocijas, megzti santykius, išreikšti poreikius, netekties temą „paliesti“ saugiu būdu, lavinti bendravimo įgūdžius.

Augant vaikui vystosi ir jo kognityviniai gebėjimai, dėl kurių jis aiškiau suvokia pačią mirtį (Hill ir kt., 2019). Artimojo netektis sukelia vaikams įvairius emocinius išgyvenimus, paveikia jų elgesį, santykį su kitais. Daliai vaikų gali pasireikšti komplikuotas gedulas, kuris sutrikdo vaiko funkcionavimą. Artimojo netekties išgyvenimo rizikos veiksniai jaunesniame mokykliniame amžiuje – vaiko asmeninės savybės, lyties faktorius (Haine, Ayers, Sandler, Wolchik, 2008); po netekties pakitę socialiniai ryšiai (Saldinger, Porterfield, Cain, 2004); artimo netekties galimas poveikis tolimesnei vaiko raidai (Alvis, Zhang, Sandler, Kaplow, 2022); gedinčių vaikų poreikių ignoravimas (Liu, Grotta, Hiyoshi, Berg, Rostila, 2022) ir kt. Artimojo netekties išgyvenimo apsauginiai veiksniai jaunesniame mokykliniame amžiuje – saugus prierašumas, sudarantis palankią terpę gedulą išgyventi palankioje terpėje (Werner-Lin ir Biank, 2012); šeimoje vyraujantys santykiai, ryšys su kitais šeimos nariais (Luecken, Kraft, Appelhans, Enders, 2009); platesnio socialinio rato buvimas, dalyvavimas veiklose (Ferow, 2019) ir kt.

Temos aktualumas

Dailės terapija kaip vienas iš būdų pažinti unikalias vaikų netekties patirtis, stiprinti emocinį ryšį, atliepti saugios aplinkos poreikį. Tai kūrybinė ir terapinė veikla, skatinanti terapijos dalyvių atvirą bendravimą, emocijų raišką kūrybiniame procese. Dailės terapijoje kūrinys naudojamas kaip priemonė, kurios pagalba vaikas gali perkelti asmenines patirtis į vaizduojamus objektus. Lietuvoje nėra atlikta tyrimų, kurie nagrinėtų dailės terapijos taikymo galimybes artimojo netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams. Nors tyrimų, kurie nagrinėtų vaikų netekties patyrimą, yra,

pavyzdžiui, šia tema rašo Butvilas (2007) Navickas (2009) ir kt. Dailės terapiją vaikams aprašė Brazauskaitė (2004), dailės metodų taikymą psichologiniame konsultavime Chomentauskas (1983) ir kt. Tačiau Lietuvoje atliktų tyrimų, kurie apimtų šias dvi temas, nebuvo rasta. Kita priežastis, skatinusi rašyti darbą šia tema, buvo, jog su netektimi susiduria dažnas vaikas. 2021 metais Higienos instituto pateikiamoje ataskaitoje „Mirties priežastys 2021“ skelbiama, jog Lietuvoje 2021 metais fiksuoti 47 746 mirties atvejai. Taigi dėl didėjančio žmonių mirštamumo, galima daryti prielaidą, kad ir vaikai su netektimis susiduria vis dažniau.

Plačiau artimųjų netektį patyrusių vaikų patirtis bei dailės terapijos taikymo galimybes pradinio mokyklinio amžiaus grupei nagrinėja užsienio autoriai. Pavyzdžiui, atlikta nemažai mokslinių tyrimų, kurių dalyviai buvo įvairaus amžiaus vaikai, paaugliai, bet taip pat įtraukti vaikų tėvai ar globėjai kartu su vaikais. Dailės terapijos taikymas netektį patyrusiems vaikams, yra viena iš galimų pagalbos formų, kuria koncentruojamasi į kūrybiniame procese išgyvenamus prisiminimus, emocijų išraišką, nukreiptą į kūrinio objektą. Terapijos pasiekiamumo galimybės, pobūdis – individualūs ar grupiniai užsiėmimai, meninių technikų įvairovė - sudaro prielaidas šią terapijos formą išbandyti didesnei daliai vaikų (Regev, 2023).

COVID – 19 pandemijos metu daugybė žmonių susidūrė su artimųjų netektimis. Law ir kolegų neseniai (2022) atliktame tyrime organizuota grupinė dailės terapija jaunimui, kurie patyrė netektį. Tyrimo dalyviai – 15 – 18 metų amžiaus jaunuoliai, viso tyrime dalyvavo – 6 asmenys. Organizuota aštuonių savaitių trukmės dailės terapijos programa. Pastebėta, jog ekspresyvi meno terapija ir meno kūrimas šiai amžiaus grupei padėjo išreikšti save, apsibrėžti su netektimi ir atskirtimi susijusius poreikius (Law ir kt., 2022).

Būtent pradinio mokyklinio amžiaus grupei taikytų dailės terapijos intervencijų poveikį pagrindžiančių tyrimų rasta mažiau, tačiau viename iš jų Ong ir jo kolegų (2016) atliktame tyrime, dalyvavo šeši, 6 – 12 amžiaus vaikai, kuriems tris mėnesius taikyta individuali ar su kitais šeimos nariais dailės terapija, patyrus artimojo netektį. Tyrimo metu pastebėta, jog dailės terapija paskatino artimesnius tarpusavio ryšius (Ong ir kt., 2016). Kitame neseniai atliktame Green ir kt. (2021) tyrime aprašytas jaučiamų emocijų po artimojo netekties ir dailės terapijos proceso patyrimas. Tyrimo dalyvavę 13 gedinčių 5-7 amžiaus vaikų, kuriems taikyta individuali dailės terapija. Šešių susitikimų cikle pastebėta, jog dailės terapijos lankymas sumažino vaikų jaučiamus sunkumus, slogią nuotaiką ir padidino teigiamas emocijas (Green, Carafa, Wilson, 2021). Todėl šios temos nagrinėjimui naudinga ir vertinga atlikti tyrimus, orientuotus būtent į dailės terapijos taikymo galimybes netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams.

Tyrimo duomenys rinkti pusiau struktūruotu interviu su vaikų tėvais prieš ir po dailės terapijos taikymo, remiantis vaikų kūriniais, sukurtais dailės terapijos procese, bei naudojant tyrėjos užrašus.

Vaikams, patyrusiems artimojo netektį, taikyta individuali ir grupinė dailės terapija. Organizuoti 7 susitikimai, jų trukmė nuo 45 iki 60 min. Tyrime dalyvavo trys pradinio mokyklinio amžiaus berniukai, kurių amžius 7 – 9 metai. Tyrimas atliktas vienoje iš Vilniaus privačių mokyklų dėl vaikams įprastos aplinkos. Pasirinktas kokybinis tyrimas, kuris padeda atskleisti unikalias tyrimo dalyvių netekties patirtis. Duomenys analizuoti – indukcine temine interviu analize, vaikų piešiniai – pagal formaliuosius piešinio elementus, kitus piešiniuose vaizduojamus objektus.

Tyrimo objektas – dailės terapijos taikymo galimybės artimųjų netektį patyrusių pradinio mokyklinio amžiaus vaikams.

Tyrimo tikslas - atskleisti artimųjų netektį patyrusių vaikų patirtis dailės terapijos procese ir dailės terapijos taikymo galimybes artimųjų netektį patyrusiems vaikams.

Darbo uždaviniai:

1. Apžvelgti literatūrą apie artimųjų netekties išgyvenimo pradinio mokyklinio amžiaus vaikų grupėje ypatumus.
2. Remiantis literatūrine analize, aprašyti dailės terapijos taikymo galimybes netektį patyrusiems vaikams.
3. Remiantis tėvų temine analize, aprašyti artimųjų netektį patyrusių vaikų patirtis ir išsiaiškinti dailės terapijos taikymo poreikį artimųjų netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams.
4. Atliekant piešinių ir teminę analizę, atskleisti artimųjų netektį patyrusių vaikų dailės terapijos patyrimą.
5. Integruojant atliktą piešinių ir teminę analizę, atskleisti dailės terapijos taikymo galimybes pradinio mokyklinio amžiaus vaikams, kurie patyrė artimojo žmogaus netektį.

Tyrimo klausimai:

1. Kokias artimųjų netektį patyrusių vaikų patirtis atskleidė tėvų interviu teminė analizė?
2. Kokį dailės terapijos taikymo poreikį artimųjų netektį patyrusiems vaikams atskleidžia tėvų interviu teminė analizė?
3. Kokiomis pradinio mokyklinio amžiaus vaikų piešinių charakteristikomis atskleidžiamas jų netekties išgyvenimas?
4. Kokiomis sąsajomis teminėje tėvų interviu ir vaikų piešinių analizėje atsiskleidė dailės terapijos taikymo galimybės artimųjų netektį patyrusiems vaikams?

1. NETEKTYS

Bendroja prasme netektis patiriama skirtinga forma ir būdu. Tai gali apimti ne tik mirtį, kaip dažnai įsivaizduojama, bet ir išsiskyrimą, skyrybas, persikraustymą, gyvūno bei gyvenamosios vietos praradimą ar pasikeitimą. Netektį patyrę asmenys gali išgyventi skirtingas emocijas, priklausomai nuo jų aplinkos, ryšio, palaikymo, asmeninių resursų. Paminėti aspektai veikia ir netekties suvokimą, susitaikymą su ja, įprasminimą. Toliau šiame skyriuje apžvelgsiu netekties apibrėžimą; pradinio mokyklinio amžiaus vaikų artimųjų netekties išgyvenimą; artimojo netekties išgyvenimo rizikos ir apsauginius veiksnius jaunesniame mokykliniame amžiuje.

1.1. Apibrėžimai

Netekties samprata ir formos

Netekties sąvoka gali būti apibūdinami įvairūs su mirtimi susiję ir nesusiję įvykiai. Tačiau nepaisant ar praradimo momentas susijęs su mirtimi ar ne, jam neretai būdingas gedulas, socialinių vaidmenų pasikeitimas, emocinių ryšių nutrūkimas. Liobikienės (2006) teigimu - tai įvykis, kuris turi įtakos ir žmogaus ateičiai. Dėl netekties pakitę santykiai su mirusiu asmeniu gali paveikti ir kitas artimojo, patyrusio netektį, gyvenimo sritis. Pavyzdžiui, šis išgyvenimas turi įprasminti ir atrasti deramą erdvę ir vietą tam, kas lieka sužeista po artimojo netekties. Be to, artimo asmens mirtis suvokiama kaip proceso dalis, patirtis, kuri jeigu deramai įsisąmoninama tampa vidinės ramybės šaltiniu (Polukordienė, 2008).

Netektis – taip pat apibūdinama kaip mirtinas ir negrįžtamas asmens netekimas. Pavyzdžiui, Amerikos psichologų asociacijos pateikiamas apibrėžimas - „netektis yra praradimo jausmas, ypač susijęs mylimo žmogaus ar draugo mirtimi“ (APA Dictionary of Psychology, 2007). Ją patyręs individas gali jausti skausmą, kančią, sielvartą - visa tai individualus ir autentiškas procesas. Tačiau ši sąvoka apibrėžia ne tik artimojo mirtį, ji taip pat gali reikšti pasikeitusias sąlygas, statusą. Pavyzdžiui, žmonai netekus vyro ji tampa našle, vaikui netekus tėvų jis tampa našlaičiu (APA Dictionary of Psychology, 2015).

Vaikams, kaip ir suaugusiesiems, dėl netekties gali kilti įvairių jausmų, būsenų, kurie siejami su laikotarpiu po netekties, santykiais su mirusiu asmeniu. Gedulas – natūrali, dažniausiai, emocinė reakcija į netektį, kuri pasireiškia elgesio, kognityvinėmis ir fiziologinėmis išraiškomis (Yana, Renard, Stroebel, 2001). Kartais emocinė reakcija į gedulą gali komplikuotis – tuomet pasireiškia komplikuotas gedulas. Webb (2004) teigė, jog tai yra kaip atsakas, į jaučiamą nerimą, dėl mirusio

asmens ir gedintįjį siejusio santykio, gyvenimo pasikeitimų. Jis teigė, jog traumuojantis sielvartas yra atsakas į nerimą, kuris kyla dėl mirusio asmens. Nuo įprasto sielvarto jis skiriasi trukme bei intensyvumu (Webb, 2004). Gedulas gali tapti ir kitas sritis veikiančiu ar net trikdančiu veiksmu. Todėl svarbu aptarti komplikuoto gedulo specifiškumą kaip galimą vaiko reakciją į mirtį.

Komplikuoto gedulo samprata

Komplikuotas gedulas yra pripažįstamas sutrikimu, kuris persidengia su užsitęsusio gedulu ir jam būdingais bruožais. Lėtinis kompleksinis gedulo sutrikimas 2013 metais įtrauktas į DSM – 5 sutrikimų sąrašą. Jam būdingas ilgesnis nei 12 mėnesių po netekties reiškimosi laikotarpis. Lėtinio kompleksinio gedulo sutrikimą pakeitus į užsitęsusio gedulo sutrikimą, jis įtrauktas į depresijos sutrikimų skyrių (APA, 2015; Boelen ir kt., 2020). Komplikuotas ar užsitęsęs gedulas apima šiuos simptomus ir bruožus - išsiskyrimo baimę ir jos patyrimą, sunkumus tęsiant gyvenimą be mirusio asmens (Spuij, Dekovic, Boelen, 2015). Taip pat kiti autoriai teigia, jog komplikotas gedulas apima ir jausmus, susijusius su mirusiojo ilgėjimusi, verkimu, susirūpinimu dėl mirusio asmens (Melhem ir kt., 2004).

Netektis gali būti traumine patirtimi, kuri nepriklausomai nuo ją patyrusio asmens amžiaus, raidos etapo ar emocinio intelekto, gali paveikti ir traumuoti ir kitas asmens dalis. Kadangi šiame darbe nagrinėju netektį patyrusių pradinio mokyklinio amžiaus vaikų grupę, šioje dalyje apžvelgsiu mokslinius straipsnius, kitus šaltinius, kuriuose aprašoma artimųjų netekties patyrimas būtent šiuo laikotarpiu.

1.2. Pradinio mokyklinio amžiaus vaikų artimųjų netekties išgyvenimas

Jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikų kognityvinė, socialinė ir emocinė raida

Jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikų, kurių amžius 7 – 11 metų, patyrimas su netektimi sietinas su jų kognityvine, socialine bei emocine raida (Žukauskienė, 2012). 7 – 11 metų vaikų kognityvinei raidai būdinga: loginio mąstymo tobulėjimas, aplinkos suvokimas, lavėja vaizduotė, dėmesys bei atminties procesai, stiprėja vaiko rašymo gebėjimai, gausėja jo žodynas. Visi šie kognityviniai gebėjimai ir spartesnė jų raida sudaro vaikui terpę skirtingais būdais spręsti kylančias problemas, sunkumus. Pasak J. Piaget (1955), tai tarpsnis, kuriame vaikas „pereina“ į konkretaus operacinio mąstymo stadiją. Vidurinioji vaikystė vis dar pasižymi aplinkos keliamų iššūkių ir susidorojimo su jais gausa. Mažėjantis egocentrizmas kuria terpę tarpasmeniniams santykiams, tarp skirtingų nuomonių ir jų priėmimo. Pasikeitę vaikų kognityviniai gebėjimai paveikia ir socialinę bei emocinę raidą.

Psichosocialinė raida apima tiek socialinę, tiek emocinę vaiko raidą. Jai būdingi tokie bruožai: siekis veiklas atlikti savarankiškai, mažėja pasidavimas tėvų įtakai, vis labiau didėjantis bendraamžių vaidmuo. Tokio amžiaus vaikams svarbi ne tik bendraamžių įtaka, bet ir juos siejantys artimi ryšiai su jais. Jeigu vaikas patiria atstūmimą ar patyčias į jas reaguoja skausmingai, visa tai gali paveikti jo psichologinę sveikatą, dalyvavimą mokyklos veikloje. Tai turi įtakos ir vaiko savivertei – priklausymas tam tikrai lyčiai, jos vaizdas, tapatumo jausmo stiprinimas, įgyti gebėjimai plečia jo galimybes (Žukauskienė, 2012). Taigi jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikai dažnai jau turi pakankamus kognityvinius gebėjimus suprasti negrįžtamumo procesą, bet būnant konkrečių operacijų stadijoje jiems dar trūksta kognityvinių ir emocinių gebėjimų įprasminti mirtį, suprasti konkrečios mirties kontekstą. Detaliau apie artimojo netekties išgyvenimą, jo specifiškumą mokykliniame amžiuje kalbėsiu kitame skyriuje, kur bus aptartas praradimo fakto suvokimas atsižvelgiant į amžiaus kategoriją.

Artimojo netekties išgyvenimas jaunesniame mokykliniame amžiuje

Pradinio mokyklinio amžiaus vaikams artimojo netektis ir jos paveikti išgyvenimai priklauso nuo vaiko raidos. Kadangi jis mokosi stebėdamas aplinką, tai paveikia ir suvokimą, priklausomai nuo jį supančių žmonių elgesio, jam pateikiamos informacijos. Šiuo laikotarpiu išgyventos patirtys turi įtakos jo tolimesnei raidai (Žukauskienė, 2012). Pavyzdžiui, 5 – 6 metų vaikai mirtį suvokia, jog tai žmogaus pasirinkimas – mirti, ar ne. Šio amžiaus vaikai mano, jog mirusįjį vis dar galima atgaivinti. 7 metų amžiaus vaiko suvokimas pasikeičia, jis supranta, jog mirtis yra negrįžtamas procesas. Nors pati mirtis jam yra dar nesuvokiama, dažnai mano, jog šis – nemirtingas. Devintaisiais gyvenimo metais vaikai supranta, jog ir jis, ir kiti žmonės yra mirtingi, suvokia, jog mirtis gali ištikti netikėtai.

Atsižvelgiant į vaiko kognityvinius, socialinius ir psichologinius raidos aspektus jis mirtį ne visada geba suvokti kaip negrįžtamą procesą. Jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikai tik palaiptu suvokia, jog mirtis – neišvengiama gyvenimo dalis. Augdamas jis įgyja žinių ir patirties netektį suvokti vis platesne prasme (Hill ir kt., 2019).

Patirta, suvokta netektis neretai lydi prie gedulo išgyvenimo. Jam būdingus etapus ir reakcijas, ypatybes svarbu įvardinti, jog būtų galima atsižvelgti į tai, matyti žmogui reikiamus atliepti poreikius. Vaikų ir suaugusiųjų gedulo etapai turi panašumų, todėl juos aptarsiu remiantis psichiatrės Elisabeth Kübler-Ross (1997) išskirtais penkiais gedulo etapais.

Dauguma patyrę netektį išgyvena penkias su netektimi ir reakcijai į ją būdingus etapus. Kadangi tai specifinėmis ypatybėmis pasižyminčios reakcijos, jas aprašysiu remdamasi medicinos mokslų daktarės Elisabeth Kübler-Ross ir David Kessler knygoje „Apie netekties skausmą ir gedulą“

(2020) išskirtais gedėjimo etapais, t.y. neigimas, pyktis, derybos, depresija ir priėmimas. Pirmoji galima reakcija – neigimas, kuriai būdingas simbolinis mąstymas, jog miręs asmuo sugrįš. Jis veikia kaip apsauginis mechanizmas, kuris teikia prasmės netektį patyrusiam asmeniui. Taip pat teigiama, jog realybės suvokimas ir jos priėmimas padeda gijimo procese. Pyktis yra kitas gedėjimo etapas. Jis gali būti nukreiptas į save ir į kitus. Pavyzdžiui, savęs kaltinimas dėl mirusiojo ligos, jo mirties priežasties, kitų kaltinimas ir pyktis orientuotas taip pat į artimojo mirtį. Dažnai jausdami pyktį bei jį priimdami, išgyvendami, patiriame aibę ir kitų jausmų. Išgyvenus šią emociją, ją priėmus ir įprasminus galimi atrasti šalutiniai resursai, padedantys išgyventi netektį. Trečiasis etapas – derybos, kuriam būdingi apmąstymai „o kas, jeigu?“, jame išreiškiamas noras, tarsi atkurti mirusį asmenį. Dažnai derybų etape žmogus jaučia kaltę, linkęs į savigraužą dėl mirusio asmens. Tačiau šis etapas yra kaip psichikos perėjimas nuo vienos būsenos prie kitos. Kitas galimas etapas yra depresija, tai tarsi sugrįžimas į dabartį nuo derybų etapo. Šiam etapui būdingas slogumas, jausmas, jog ši būsena tęsis ilgai. Asmeniui šis etapas yra proga įprasminti ir suvokti artimo žmogaus netektį. Kitas aprašytas gedėjimo etapas – priėmimas, kuriame tikrovė priimama be mirusio asmens, joje išgyvenami skirtingi jausmai, sietini su netektimi, kurie vienokia ar kitokia forma tampa priimamais ir įprasminamais. Praeities ir netekties priėmimas ir įprasminimas sietinas su tolimesniais santykiais, savęs įprasminimu. Etapų eiliškumas, jų specifiškumas gali skirtis, priklausomai nuo netektį patyrusio asmens amžiaus, lyties, fizinės, psichologinės sveikatos, socialinių santykių ir panašių savybių, bet visi šie etapai yra netekties išgyvenimo ir susitaikymo su ja būdas (Kübler-Ross, Kessler, 2020).

Tad kaip ir asmens autentiška patirtis, taip ir reakcija į netektį, gedėjimas, kitos su netektimi sietinomis ir išgyvenamos emocijos, yra unikalios, tačiau tarpusavyje jos turi ir nemažai bendrumų.

Vaiko reakcija į netektį

Jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikai, patyrę artimojo netektį išgyvena įvairius jausmus, kurie akivaizdžiai pastebimi elgesio pasikeitimuose, pavyzdžiui, pasireiškiančiais pykčio priepuoliais, dirglumu ir jautrumu. Be to, jie gali mintyse ar tiesiogiai išreikšti norą susijungti su mirusiuoju žmogumi. Pavyzdžiui, tarsi žaisti situacijas ir mintyse fantazuoti apie susitikimą, pokalbį su mirusiu asmeniu (Alvis ir kt., 2022). Taip pat be padidėjusios elgesio pasikeitimų rizikos, išvelgiama ir padidėjusi rizika savižudybei. Pavyzdžiui, tėvų mirtis ir po jos įvykę pokyčiai, gali paveikti ir vaiko emocinę būseną, saugumo praradimą. Tokiu atveju, praradus artimą ryšį, kitaip tariant apsauginį veiksnį, gali sustiprėti suicidinės mintys, savęs žalojimas ar net savižudybė (Hua, Huang, Bugeja, Wayland, Maple, 2020).

Tėvų ar kitų artimų žmonių mirtis pradiniam mokykliniam amžiui gali paveikti padidėjusį vaiko jautrumą, streso toleravimo lygio mažėjimą. Tai akivaizdžiai pastebima jam bendraujant su kitais asmenimis, pavyzdžiui, šeima, giminaičiais, klasės draugais, klasės auklėtoja. Taip pat su artimųjų netektimi ir reakcija į praradimą siejama mokykloje ir šeimoje kylančių elgesio ir mokymosi sunkumų rizika. Pavyzdžiui, tokiems vaikams sunkiau susikaupti pamokų metu, jiems kyla elgesio sunkumų. Artimųjų netektį patyrę dėl netikėtų aplinkybių, pavyzdžiui savižudybės - gali patirti trauminę, komplikotą sielvartą. Ši patirtis lemia, jog vaiko kasdieninio funkcionavimo, psichologinių sunkumų rizika yra padidėjusi. Trauminė patirtis, kylanti dėl artimojo netekties, kelia sunkumų ir gedėjimo, sielvarto procesuose (Bergman, Axberg, Hanson, 2017).

Dažnu atveju, netektį išgyvenę vaikai patiria ilgesį, sielvartą, kurio trukmė gali trukti dienomis, mėnesiais, metais. Besikeičianti sielvarto stadija, bei su ja susiję įvykiai gali skirtingai paveikti vaiko savijautą, elgesį, fizinę bei emocinę sveikatą. Taip pat kitos reakcijos, susijusios su netektimi gali būti įvairios ir skirtingo intensyvumo, priklausomai nuo vaiko asmeninių savybių, jį supančios aplinkos. Jausmai, kuriuos vaikai patiria mirus artimajam: šokas, ilgesys, pyktis, nerimas. Tačiau pradinių klasių vaikai vis dar turi ribotą gebėjimą išreikšti save kalba ir gali rodyti savo jausmus, pavyzdžiui - elgesiu ar žaidimu (The Australian National University. Australian Child & Adolescent Trauma, Loss & Grief Network, 2023). Asmeninės vaiko savybės ir po netekties įvykį pasikeitimai vaiko elgesyje, kylančiuose sunkumuose artimai siejami su jį supančia aplinka. Kadangi gyvendamas šeimoje vaikas yra jos dalimi, netektis ir pasikeitimai paveikia ir kitus bei jį patį. Priklausymas kitoms grupėms, pavyzdžiui, mokyklos, neformalios aplinkos paveikia tolimesnius vaidmenis juose, vidines ir išorines to išraiškas.

Artimųjų netektį patyrę vaikai susiduria su netektimi sietinų jausmų, būsenų išgyvenimu. Pavyzdžiui, tai gali būti pyktis, nukreiptas į kitus šeimos narius, atsiribojimas nuo jį supančios aplinkos (Butvilas, 2007). Kiti autoriai taip pat akcentuoja jaučiamą sielvartą dėl tėvų netekties. Jis apibrėžiamas kaip vidinė ir išorinė emocijų kova, dažnai būdingas bejėgiškumo jausmo sustiprėjimas (Ong, Lau, Tee, Neo, 2016). Juk artimojo netektis yra viena labiausiai traumuojančių vaikystės ar paauglystės įvykių. Ši patirtis paveikia ir kitas vaiko gyvenimo sritis. Laikas nuo praradimo gali paveikti su netektimi susijusių jausenų intensyvumą. Juk ryšys su mirusiuoju, neatsiejama sielvarto temos dalis. Be to, kultūrinio konteksto aspektai, tokie kaip atsisveikinimo ceremonija su mirusiuoju gali paveikti ir gedulo procesą, išbuvimą netekties temoje.

Netekties patyrimas, išgyvenimas turi įtakos ne tik asmens jausenai, bet ir jo elgesiui, pykčio nukreipimui į aplinką, savęs kaltinimą, žalojimąsi. Ne veltui netektis gali sudaryti prielaidas įvairiems sunkumams tolimesniame gyvenime. Pavyzdžiui, trumpalaikės ar ilgalaikės depresijos atsiradimui, polinkiui į nusikalstamą veiklą, priklausomybes, ankstyvo seksualinio gyvenimo pradžiai,

išsilavinimo siekimui, atsiskyrimui nuo šeimos ar jį supančios aplinkos (Aynsley – Green, Penny, Richardson, 2012).

Artimojo netekties veikiami pokyčiai jaunesniame mokykliniame amžiuje apima ilgalaikes ir trumpalaikes pasekmes. Šios susijusios su pasikeitusiu vaiko elgesiu, jo bendra fizine, psichologine savijauta. Jaučiamo sielvarto išgyvenimas gali kelti tiek ilgalaikius, tiek trumpalaikius padarinius gedinčiam vaikui ir jo artimiesiems. Tai gali būti susiję su sielvartu, jo komplikuotomis reakcijomis, užsitęsimu. Visa tai apima ir medikamentinių preparatų vartojimą, dirglumą bei jautrumą, elgesio sunkumus (Luecken ir Roubinow, 2012). Taip pat šių autorių teigimu šie pokyčiai gali būti tiek trumpalaikiai, tiek daliai vaikų likti ilgalaikiais. Kito autoriaus, Goldblatt (2011) teigimu, vaiko pokyčiams įtakos turi miręs asmuo. Pavyzdžiui, mirus tėvams, seserims ar broliams jaučiami ilgalaikiai pasikeitimai, pokyčiai. Mirus tolimesniems artimiems žmonėms tiek reakcija, tiek pasikeitimai trunka trumpesnę laiką.

Vadinasi, pradinio mokyklinio amžiaus vaikų artimųjų netekties išgyvenimas susijęs su jų kognityvine, socialine, emocine raida, šiai amžiaus grupei būdingais ypatumais. Taip pat netektis šio amžiaus grupei suteikia skirtingus išgyvenimus, vieni jų sietini su jų raida, suvokimo galimybėmis, socialiniais santykiais. Kiti su laikotarpiu, kuris praėjo po netekties, gedulo etapu, komplikotu sielvartu ir viso to asmeniniu išgyvenimu. Taip pat, išsamesnius artimojo netekties išgyvenimo rizikos veiksnius pradiniam mokykliniame amžiuje apžvelgsiu kituose skyriuose.

1.3. Artimojo netekties išgyvenimo rizikos veiksniai jaunesniame mokykliniame amžiuje

Rizikos veiksniai, kurie veikia vaiko emocinį, fizinį, socialinį funkcionavimą po artimojo netekties pradiniam mokykliniame amžiuje. Pavyzdžiui, tai susiję su vaiko asmeninėmis savybėmis, iki netekties turėtais sunkumais. Taip pat veikia ir vaiko šeimoje įvykusios netekties pobūdis, siejės tarpusavio ryšys. Be to, rizikos veiksniai siejami ir su platesniu, vaiką supančiu socialiniu ratu. Išsamiau šiuos rizikos veiksnius apžvelgsiu šiame skyriuje.

Individualios vaiko savybės

Individualios vaiko savybės turi įtakos ir yra vienas iš rizikos veiksnių, artimojo netekties išgyvenimui mokykliniame amžiuje. Taip pat vaiko amžius, jo išsivystymas, lytis veikia kaip galimi rizikos veiksniai. Pavyzdžiui, pastebima, jog mergaitės patyrusios artimojo netektį susiduria su problemomis, kurios siejasi su vidinėmis, o berniukai - išorės keliamomis problemomis, veikiančiomis jo įprastą funkcionavimą (Haine ir kt., 2008). Taip pat mergaitėms dažniau pasireiškia

intensyvesnės gedulo reakcijos. Vaiko asmeninės savybės, jo lytis veikia ne tik įprastą funkcionavimą, bet ir reakciją į traumines patirtis. Be to, vaiko emocinę būseną po netekties gali veikti ir santykis su mirusiu asmeniu, pats netekties pobūdis.

Turėto santykio su netekties subjektu ir netekties pobūdžio įtaka vaiko būsenai

Kitas galimas rizikos veiksnys yra vaiką ir mirusį asmenį siejės ryšys. Skirtingų šeimos narių netektis vaiko elgesyje ir savijautoje išreiškiamas skirtingais pasikeitimais. Pavyzdžiui, jeigu miręs asmuo yra vaiko brolis arba sesuo – tai vieni ilgiausių santykių, kurie turi įtakos vaiko tarpasmeniniams santykiams, bendravimo įgūdžiams, savireguliacijos mechanizmui. Pastebima, jog tos pačios lyties broliai ar seserys yra artimesni, todėl jų netekimas gali prisidėti prie akivaizdžių emocinės, fizinės būklės pakeitimų. Ypač šie pokyčiai pastebimi mergaičių patirtose netektyse, stebint jų elgesį, savijautą (Fletcher, Mailick, Song, Wolfe, 2013). Tėvų netektis paveikia vaikų savęs suvokimą, pasitikėjimą savimi. Tai susiję su pakitusiais šeimos narių vaidmenimis, atsakomybėmis, pareigomis. Taip pat po tėvų netekties vaikai yra linkę atsiriboti nuo artimųjų, savo draugų, pakinta jų socialiniai santykiai (Saldinger ir kt., 2004). Ne tik ryšys su prarastu artimuoju veikia vaiko reakciją, savijautą, bet ir aplinkybės, kuriomis įvyko artimojo netektis.

Mirties pobūdis dar vienas rizikos veiksnių, veikiančių netektį patyrusio vaiko reakciją, savijautą. Tokiais atvejais, kai mirtis smurtinė, staigi, netikėta - vaikas į ją reaguoja kitaip nei tada, kai mirštant žmogui į šį procesą ar jo matymą įtraukiamas vaikas – kinta jo reakcija ir suvokimas. Mirties aplinkybės, tokios kaip smurtinis įvykis, savižudybė, nužudymas komplikotai veikia vaiko sielvarto reakcijas. Ypač, jeigu vaikas tampa šio įvyko liudininku. Taip pat tokio pobūdžio netektis siejama su depresijos, nerimo rizika (Van Dillen, Heslenfeld, Koole, 2009; Layne ir kt., 2008). Ligų, kurių gydymas užsitęsęs, atvejais, pavyzdžiui, vėžinių susirgimų, atsisveikinimo ir gedulo procesai taip pat komplikuoti (Kaplow ir kt., 2020). Tai siejama su užsitęsusi rūpinimusi miršančiu asmeniu, sudėtinga būkle, susitikimo, lankymo ir atsisveikinimo sąlygomis. Taip pat kaip vienas iš rizikos veiksnių gali būti laikomas ir vaiko atsisveikinimas su mirusiuoju, jo dalyvavimas arba ne atsisveikinimo apeigose, pavyzdžiui, ar tai savanoriškas vaiko dalyvavimas jose, ar suaugusiųjų išreiškiamas pageidavimas (Revet ir kt., 2020). Netekties pobūdis, turėtas santykis su mirusiu asmeniu turi akivaizdų poveikį vaiko savijautai, tačiau kalbant apie turėtą ryšį su prarastu subjektu, svarbu detaliau panagrinėti artimiausios vaiko aplinkos – šeimos svarbą.

Šeimos veiksniai

Tėvų ryšys su vaiku gali tapti tiek apsauginiu, tiek rizikos veiksniu. Ne veltui akcentuojama saugios, palaikančios aplinkos, ryšių reikšmė, savitarpio pagalba ir palaikymas. Intervenciniame

iššęstiniame tyrime, kuriame tirti netektį patyrę vaikai ir jaunimas pastebęta, jog ankstyvojoje paauglystėje patirta netektis ir jos sukeltos pasekmės tolimesniame vaiko gyvenime gali bęti trauminiu, kitas sritis veikiančiu įvykiu (Alvis ir kt., 2022).

Rizikos veiksniumi laikomas ne tik netekties atvejis, bet, kaip ir minęta anksčiau, šeimos tarpusavio ryšiai, netektį patyrusio asmens raida, psichologinė bęsena, kurie vystosi, yra užtikrinami artimiausioje aplinkoje. Taip pat reikšmingi šeimose kontekste patirti ankstesni trauminiai įvykiai (Revet ir kt., 2020). Dėl mirusio asmens priklausomybių, konfliktinių situacijų gali kilti rizika tolimesnei vaiko raidai, psichologiniams sunkumams. Apie tai kalba Revet ir kt. (2020) teigdami, jog šeimos istorija, netekčių, kitų traumuojančių įvykių patirtys, laikomus kitu rizikos veiksniumi, będingu pradinių klasių mokiniams, patyrus artimojo netektį.

Papildomu rizikos veiksniumi laikomas nesaugus prieraišumas, kuris susijęs su pirminiais santykiais. Šeimos nario netektis yra prilyginama pirminių santykių praradimui, kurie stipriai paveikia psichologinę vaiko savijautą. Mažiau poveikio turi pažįstamų, draugų ar kitų aplinkinių netektis (Kaplow ir kt., 2020).

Artimųjų reakcijos į patirtą artimojo netektį paveikia ir vaiko reakciją, suvokimą į įvykusią mirtį. Šeimos pokyčių ignoravimas, neaptarimas ir vaiko emocinis ir fizinis neparuošimas gali bęti siejamas su jo tolimesnių santykių sunkumais, nesaugumo jautimu (Alvis ir kt., 2022). Šeimos bei joje vyraujantys tarpusavio santykiai, vaiko emocijų ir pokyčių suvokimas ir priėmimas gali paveikti ir jo tolimesnį funkcionavimą platesniame socialiniame rate.

Platesnės socialinės aplinkos veiksniai

Socialinė aplinka, supanti vaiką yra – mokykla, draugai, tolimesni giminaičiai ir kiti asmenys. Netekties paveikti pasikeitimai, pavyzdžiui, gyvenamosios vietos pakeitimas, mokyklos ar pasikeitę ryšiai, nutrūkę santykiai su aplinkiniais. Visa tai veikia ir vaiko įprastą funkcionavimą, netekties ir prarasto žmogaus įprasminimą, gedulo procesus (Wolchik ir Ma, 2008). Tėvų ar kitų artimų žmonių netektis vaikystėje paveikia ne tik psichologines, fizines, bet ir socialinę plotmę. Pastebima, jog vaikai dėl netekties bent laikinai pasitraukia iš jiems įprastos rutinos, pavyzdžiui, mokyklos, bęrelių lankymo, kartu ir savo socialinio rato. Atsiskyrimas, pakitęs elgesys ir vaiko savijauta sudaro sunkumų ir kitiems ugdymo dalyviams. Dėl šios priežasties gedintys vaikų poreikiai gali bęti neatliepiami ne tik šeimoje, bet ir mokymo įstaigoje (Liu ir kt., 2022).

Taigi artimojo netekties išgyvenimo rizikos veiksniais jaunesniame mokykliniame amžiuje gali bęti tiesiogiai ir netiesiogiai susiję su netektimi, kelti tiek trumpalaikius, tiek ilgalaikius padarinius vaikui ir jo aplinkai. Tai susiję su vaiko asmeninėmis savybėmis, lytimi, savireguliacijos mechanizmu, šeimoje vyravusiais santykiais. Taip pat reikšmę turi ir netekties aplinkybės, sieję

šeimoms, giminystės ar kitokių santykių ryšiai. Ne tik šeimos, bet ir platesnio socialinio rato rizika įžvelgiama kaip galimas rizikos veiksnys vaikams, patyrusiems artimojo netektį.

1.4. Artimojo netekties išgyvenimo apsauginiai veiksniai jaunesniame mokykliniame amžiuje

Apsauginiai veiksniai, kalbant apie netekties faktą, yra tie veiksniai, kurie sumažina komplikuoto gedulo, įvairių emocinių ir elgesio sunkumų riziką patyrus artimojo netektį. Ryšys su artimaisiais, kitais aplinkiniais – pagrindinis palaikymo, paramos šaltinis ir išgyvenant skirtingas netekties stadijas. Jų pagalba ir parama gali būti sukurta terpė, kuri tampa palankia, saugia erdve gedinčiam vaikui.

Saugus prierašumas

Saugus prierašumas netekties atveju veikia kaip apsauginis veiksnys. Tėvai ar globėjai, kurie rūpinasi, kuria artimą, palaikantį tarpusavio santykį, sudaro prielaidas į vaiko jaučiamą sielvartą, dėl netekties, reaguoti atjaučiančiai. Šios būsenos priėmimas yra vienas iš efektyvių būdų paskatinti vaiko dalijimąsi jaučiamomis emocijomis, sunkumais (Hung ir Rabin, 2009). Be to, disciplinos, nuosaikaus drausminimo ir pozityvios tėvystės, atjauta grįsto santykio pagrindas sudaro sąlygas į netektis reaguoti ir sielvartą išgyventi saugioje aplinkoje (Werner-Lin ir Biank, 2012). Saugiai prisirišę vaikai paprastai yra atsparesni įvairių psichologinių krizių patyrimui, pasižymi geresniais krizių įveikos kompetencijomis (Cooke ir kt., 2018). Taigi saugus prierašumas stiprina vaiko emocinę savijautą, net ir sunkiausiomis akimirkomis padeda atrasti vidinių ir išorinių pagalbos šaltinių. Visa tai formuoja vaiko šeimą, kuri yra pagrindas, sprendžiant kaip vaikas su išgyvenama patirtimi yra pasirengęs susidoroti.

Šeimos parama

Kaip aptarta anksčiau šeimos ypatumai gali būti svarbus rizikos veiksnys, tačiau lygiai taip pat, jie gali tapti reikšmingu apsauginiu veiksniumi, lemiančiu vaiko situaciją. Kaip pavyzdžiui, šeimos narių teikiamas palaikymas, kuris orientuotas į paramą vaikui. Patyrus artimo žmogaus netektį, vaikai susiduria ne tik su fizinės aplinkos, bet ir psichologinės savijautos pokyčiais. Šį poveikį gali padėti sumažinti bei prasmingą gedulą per emocijų raišką skatinti būtent šeimos nariai (Luecken ir kt., 2009). Vaiko emocinės paramos teikėjai, jo emocijas pastebintys asmenys gali būti tėvai, broliai, seserys. Ypač tose situacijose, kai stengiamasi užtikrinti ne tik fizinę priežiūrą, įprastos rutinos tęsimą, bet ir emocinį klimatą, kuris skatintų prasmingą gedulą (Werner – Lin ir Biank, 2013). Visa tai tampa apsauginiu veiksniumi, veikiančiu netekties išgyvenimą, įprasminimą.

Pagalba vaikui suprantant mirtį, parama ją išgyvenant - viena iš prielaidų, kuri padėtų jam netekties faktą priimti. Svarbu paaiškinti mirtį, įsiklausyti į vaiko užduodamus klausimus, atliepti jo vidinius ir išorinius poreikius. Vaiko reakcija į mirtį gali „padiktuoti“ tolimesnį tėvų pokalbio, elgesio planą (Burns, 2010). Taip pat kitu apsauginiu veiksmu, patyrus artimojo netektį gali būti šios netekties ir prarasto ryšio su asmeniu stiprinimas per tarpasmeninius santykius. Tai dar viena aplinkos paramos forma, kuri stiprina vaiko emocinį, vertybinį pasaulį. Ne tik su šeima kuriami santykiai, tačiau ir su kitais asmenimis - klasės nariais, giminaičiais, sukuria galimybę, netektį patyrusiam vaikui atrasti vidinės stiprybės išgyventi patirtį.

Platesnis socialinis ratas

Mokykla kaip organizacija, bendruomenė, kurioje vaikas gedėdamas praleidžia daugiausiai laiko. Nuo mokyklos, kaip bendruomenės, gali priklausyti vaiko emocinė terpė, tolimesnė branda. Pavyzdžiui, jei atliepiami jo poreikiai – saugu, jei ne - erdvė ir terpė nėra saugi. Vaikai sielvartauja ir gedi skirtingais būdais (pvz. maištaudami, rinkdamiesi tylą, atsiribojimą ir kt.), kas gali apsunkinti specialistų darbą su jais (Childhood Bereavement Network, 2019). Bendruomeninius narių tarpusavio santykius stiprinanti priemonė – grupinė terapija. Teikdami tarpusavio palaikymą ir pagalbą asmenys gali atliepti ir vaiko poreikius. Joje dėmesys skiriamas atviram, saugiam bendravimui su suaugusiuoju. Tokia grupė ir jos kalbėjimas įvairiomis temomis, kurios apiima gedulo, atsisveikinimo temas sustiprina ir vaiko funkcionimą, dalyvavimą ir kitose veiklose, tarpasmeniuose santykiuose (Ferow, 2019). Taip pat paskatinat pastovumo, ritualų ir rutinos atsiradimą lankomose veiklose, sugrįšime į įprastą vaikui ir jo šeimai aplinką, rutiną.

Grižimas į įprastą rutiną vienas iš veiksnių, padedančių lengviau išgyventi netektį, su ja sietinas būsenas. Pavyzdžiui, patariama nustatyti nuolatinis miego ritualus, tai gali būti pasaka, istorija, lopšinė prieš miegą, pokalbis, pasivaikščiojimas gryname ore. Rutinos planavime ir jos įvedime patariama įterpti žaidimus, vaikui malonias veiklas, kuriose dalyvauti galėtų ir kiti (Tordic, 2011). Sugrįžimas į mokyklą, kaip vaikui įprastą aplinką, vertinamas palankiai – taip atkuriami palaikantys santykiai, įprasminamas vaidmuo, priklausymas tam tikrai bendruomenei (Weiskittle ir Gramling, 2018). Todėl ne tik šeimos, kitų artimųjų palaikymas ir įsitraukimas, vaiko poreikių atliepimas tampa apsauginiu veiksmu, bet ir mokyklos, jos bendruomenės, vaiko istorijos ir pasikeitimų priėmimas toks pats svarbus. Tokiu būdu atrandami išoriniai resursai, stiprinantys vaiko įsitraukimą, skatinantys greitesnį ir stabilesnį sugrįžimą į iki artimojo netekties buvusią dienos struktūrą, funkcionavimą skirtingose aplinkose.

Šeimoje, kultūroje vyraujančios atsisveikinimo tradicijos gali būti apsauginiu veiksmu, išgyvenant netektį. Kadangi šiuo gestu išreiškiama atsisveikinimo simbolinė reikšmė. Vaiką supanti kultūrinė aplinka - viena iš aplinkų skirtų sielvarto įprasminimui. Pradinio mokyklinio amžiaus vaikai, patyrę artimojo netektį, priklausymą bendruomenei gali suvokti kaip saugios, gedulą ir sielvartą priimančios aplinkos apraišką (Beauregard, 2020). Taip pat artimojo netektyje svarbus momentas, atsisveikinimo simbolis – laidotuvės. Juk jos yra tarsi mirties pažymėjimo, atsisveikinimo reiškinys, kaip vieno iš etapų užbaigimas (Navickas, 2009, p. 8). Vaiko dalyvavimas ir nedalyvavimas šermentyse, laidojimo ceremonijoje taip pat sudaro skirtingas prielaidas atminti, suvokti netekties aspektą.

Vadinasi, apsauginiais veiksniais, kurie padeda patyrus netektį vaikams laikomi – saugus prierašumas, tarpusavio santykiai, parama patyrus netektį, rutinos ir ritualų sugrąžinimas į vaiko įprastą kasdienybę. Visi šie palaikantys veiksniai susiję su jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaiko poreikių priėmimu, suvokimu ir įgyvendinimu. Aplinkos veikiami atsisveikinimo simboliai, t.y. dalyvavimas šermentyse, laidotuvėse, kapo lankymas gali padėti lengviau priimti mirties išgyvenimą, su ja sietinas emocijas.

2. DAILĖS TERAPIJOS TAIKYMO GALIMYBĖS VAIKAMS

Dailės terapijos taikymas vaikų amžiaus grupėje patrauklus ir efektyvus būdas atrasti žodine komunikacija sunkiai pasiekiamas asmens dalis. Šios terapinės formos taikymo galimybės apima skirtingas gydymo, ugdymo sritis. Dailės terapija gali būti viena iš alternatyvių pagalbos formų patyrus įvairias traumines patirtis. Tarp jų – artimo žmogaus netektį. Šiame skyriuje apžvelgsiu: dailės terapijos apibrėžimus ir sampratą; dailės terapiją vaikams; dailės terapijos taikymas artimojo netektį patyrusiems vaikams; dailės terapijos taikymo galimybes artimųjų netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams; dailės terapiją kaip kompleksinę pagalbos formą.

2.1. Apibrėžimas ir samprata

Dailės terapija – „paciento fizinei ir psichikos sveikatai stiprinti skirta tarpdalykinė veikla, integruojanti dailės ir medicinos, psichologijos, psichoterapijos, specialiojo ugdymo, socialinio darbo žinias, gebėjimus ir praktikas“ (Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2019 – 04 – 23 d. Nr. V - 457 įsakymas „Dėl meno terapeuto veiklos reikalavimų patvirtinimo”).

EFAT (European Federation of Art Therapy) – Europos dailės terapijos federacijos tinklalapyje esantis dailės terapijos apibrėžimas – kūrybinis meno procesas, orientuotas į kūno ir proto ryšio stiprinimą, savęs pažinimą, tarpusavio santykių gerinimą. Ši terapijos forma apima trišalį santykį tarp kliento ar paciento, terapeuto ir kūrinio. Dailės terapija integruoja asmens tobulėjimo poreikį, vizualaus ir kūrybinio proceso raiškos gebėjimus.

Amerikos meno terapijos asociacija (AATA, 2021) įstatais dailės terapija laikoma terapija, kai ją taiko apmokytas, kvalifikuotas specialistas, t.y. dailės terapeutas. Ji gali būti taikoma asmenims susidūrusiems su įvairiais sunkumais. Pavyzdžiui, gerinant pažinimo gebėjimus, ugdant savigarbą bei savimone, emocinį intelektą. Dailės terapija yra integrali priemonė, kuri apima protą ir kūną. Vizualine raiška įgalinama ne tik kūryba, bet ir jos autorius (Galassi, Merizzi, D’Amen, Santini, 2022).

Dailės terapija – įvairios kūrybinės, meninės veiklos, kurios naudojamos kartu psichoterapiniame ar reabilitaciniame procese. Pavyzdžiui, tai gali būti tapyba, lipdymas iš molio, kuris derinamas su psichoterapija. Ši forma suteikia galimybę save išreikšti vizualiai, autentiškai ir spontaniškai. Dailės terapijos kūriniai yra simbolinė komunikacijos priemonė, kuri kaip įrankis suprasti, išžvelgti, spręsti konfliktus, problemas, formuoti suvokimą. Kartu priemonė, kuria siekiama teigiamų asmens pokyčių (APA Dictionary of Psychology, 2015).

Tessa Delley sudariusi knygą „Dailė kaip terapija: dailės taikymo gydymui įvadas“ (2004), dailės terapiją apibrėžia kaip vaizdinių ir jų priemonių panaudojimą gydant. Šis procesas gali būti taikomas įvairioms amžiaus, specifinėmis ypatybėmis pasižymintiems asmenims. Taikoma grupinė ar individuali terapija gali padėti atrandant vidinius ir išorinius resursus. Dailės terapija gali būti naudinga priemone, įgalinančia žmogaus kūrybingumą, įvykių įprasminimą proceso metu. Dailės terapijos termino pasiūlytojas Adrian Hill, kuris taikydamas piešimą sergantiems žmonėms pastebėjo, jog tai pagerino ne tik jų emocijų savijautą, bet ir prisidėjo prie fizinės būklės pasikeitimų (Junge, 2015).

Dailės terapijos atsiradimui didelę įtaką turėjo mokslininkai K.G. Jungas ir Z. Freudas. Jie domėjosi įvairiais žmogaus mąstymo, elgesio procesais. Kartu akcentavo psichoterapinę erdvę, kuri aktuali ir dailės terapijos procese (Swan – Foster, 2020). Taip pat mokslininkai didelį dėmesį skyrė gynybos mechanizmams, jų nesąmoningam veikimui. Vienas iš gynybos mechanizmų – nemalonių jausmų ar minčių slopinimas. Dažnai sapnuose ar kūrybinėje veikloje šių mechanizmų apraiškos pasireiškia simboliais, susijusiais su individualia asmens patirtimi, jo poreikiais. Todėl kūryba yra potencialiu būdu pasiekti tai, kas slypi sąmonėje. Šis veiksmas skatina sąmonę perkelti į sąmonę. Dailės terapija tampa forma, kuria vaizdiniais išreiškiama tai, kas žodžiais ne visada pasiekama (Brazauskaitė ir Jankauskienė, 2019).

Taigi dailės terapijos sampratos ir apibrėžimai akcentuoja trišalį santykį, kurio nariai yra – klientas/pacientas, kūrinys, terapeutas. Terapijos dalyvio kūrybinio proceso rezultatas gali būti – trauminės patirties perkėlimas į vizualų kūrinį. Dailės terapija yra universali terapijos forma taikoma skirtingoms amžiaus, ypatybių grupėms, tačiau šiame darbe orientuosiuosi į vaikų grupę.

2.2. Dailės terapija vaikams

Dailės terapija vaikams gali būti priemone, kuria pasiekama jų gilesnis, išsamesnis vidinis pasaulis. Empatiškas jų priėmimas, įsiklausymas ir parama gali tapti vidinius ir išorinius poreikius atliepiančia erdve. Šiame skyriuje apžvelgsiu mokslinius šaltinius, kuriuose aprašoma dailės terapijos taikymo nauda ir būdai, kuriais atrandamas priėjimas prie vaiko asmeninės istorijos.

Europos DT kontekstas

Dailės terapijos atsiradimui palanki aplinka ir sąlygos susidarė XX a. 5 deš. JAV (Tūras, 2021). Ši terapijos forma vaikams taikyti pradėta dėl pastebėtų ir pasidalintų išvalgų, kurios akcentavo dailės terapijos taikymo galimybes. Viena jų – XX a. pirmajame dešimtmetyje dirbusi dailės mokytoja Margaret Naumburg. Ši moteris savo įkurtoje mokykloje pradėjo meną vaikams

naudoti kaip ugdomąją priemonę. Naumburg domėjosi psichoanalize, dailės pedagogikos, logopedijos, muzikos sritimis. Šių skirtingų disciplinų derinys sudarė prielaidą dailės terapijos atsiradimui (McNiff, 1986). Naumburg yra pripažinta pirmąja psichoterapeute, taikiusia dailės terapiją. Jos terapija orientuota į vaiko stiprybių, poreikių atliepimą. O XX amžiaus viduryje dailės terapija, kaip medicinos, ugdymo, ar socialinio konstrukto niša atrado savo vietą. Jau XX a. 8 – 9 dešimtmetyje Europos valstybėse pradėta domėtis terapijos formomis (Lebedeva, 2013).

Dailės terapija kaip terapinė forma yra patraukli vaikams. Šios terapijos lankymui nereikia meninių gebėjimų, užtenka priemonių naudojimo žinių. Pats kūrybinis procesas paskatina įsitraukimą ir buvimą „čia ir dabar“ momentu. Terapijos taikymas įvairiose įstaigose, pavyzdžiui, ligoninėse, privačiose praktikose, švietime, neformaliajame ugdyme praplečia pasiekiamumo galimybes. Meninių technikų tokių kaip tapyba, lipdymas, koliažo kūrimas ir pan., sudaro įvairesnio kūrybinio proceso galimybes (Regev, 2023). Dailės terapija dėl savo universalumo vaikams gali būti taikoma įvairiose situacijose, atliepti skirtingus poreikius.

Dailės terapija naudojama kaip terapinė pagalba vaikams, kurie patiria socialinius, emocinius ar elgesio sunkumus. Tokiu atveju, ši terapijos forma rekomenduojama kaip kompleksinė parama, suprantant vaikų poreikius, sunkumų mažinimui, stiprybių didinimui (McDonald, 2022). Braito ir jo kolegų (2022) neseniai atlikta metaanalizė atskleidė, jog DT yra naudingas būdas vaikų fizinės, psichologinės sveikatos stiprinimui po patirtų traumų (Braito ir kt., 2022). Būtent dėl to pravartu nagrinėti dailės terapijos taikymo galimybes ir netekties kontekste.

2.3. DT taikymas artimojo netektį patyrusiems vaikams

Dailės terapija – terapijos forma, kurią galima taikyti skirtingoms klientų grupėms, jų specifinėms ypatybėms, skirtingu intensyvumu, būdais. Šiame skyriuje aprašytos dailės terapijos taikymo galimybes artimųjų netektį patyrusiems vaikams.

Dailės terapijos taikymo galimybių aktualumas dirbant su netektį patyrusiais vaikais

Susidūrimas su netektimi yra vienas iš dažniausių trauminių patirčių žmogaus gyvenime. Šių dienų kontekste dėl pasaulinės COVID – 19 pandemijos daugybei žmonių teko susidurti ne tik su izoliacija, tačiau ir su netektimis. Šios netektys palietė daugelį šeimų. Paūmėjusios psichikos sveikatos problemos tapo dar viena problema. Vaikai ir jaunimas, patirdami atskirtį susiduria tiek su fiziniais, tiek su psichologiniais pokyčiais. Dėl šių priežasčių dailės terapija tapo būdu vykstančių pasikeitimų priėmimui. Law ir kolegų (2022) neseniai atliktame tyrime organizuota grupinė dailės

terapija jaunimui, kurie patyrė netektį. Tyrimo dalyviai – 15 – 18 metų amžiaus jaunuoliai, viso tyrime dalyvavo – 6 asmenys. Organizuota aštuonių savaitių trukmės dailės terapijos programa. Pastebėta, jog ekspresyvi meno terapija ir meno kūrimas šiai amžiaus grupei paskatino išreikšti save, apibrėžti su netektimi ir atskirtimi susijusius poreikius (Law ir kt., 2022).

Dailės terapijos taikymas vaikams ir šeimoms, kurios išgyvena artimojo netektį

Dailės terapijos taikymo galimybės netektį patyrusiems asmenims aktualumo neprarandanti tema. Ji taikoma įvairiais formatais ir būdais, patyrus artimojo netektį. Viena iš pagalbos formų – kompleksinė pagalba, parama vaikui ir šeimai. Pavyzdžiui, Ong ir jo kolegų (2016) atliktame tyrime, dalyvavo šeši artimųjų netektį patyrę vaikai, kurių amžius 6 – 12 metai ir jie kartą per savaitę tris mėnesius lankė dailės terapiją. Taikyti individualūs ar kartu su broliais, seserimis, susitikimai. Tyrime pastebėta, jog dažniausios su netektimi išryškėjusios temos yra susijusios su pykčiu, bejėgiškumu, paramos iš šeimos nebuvimu. Rezultatai parodė, jog tėvai dalyvaudami kartu dailės terapijos susitikimuose pagerino tarpusavio santykius (Ong ir kt., 2016). Kadangi dailės terapija gali būti forma užmegzti artimesnį tarpusavio santykį, tai kartu paskatina emocinį palaikymą, gerėja šeimos aplinka, stiprėja tarpusavio ryšys (Treisman, 2019).

Griffiths, kolegų, neseniai (2022) atliktame bandomajame tyrime dalyvavo ne tik 12 artimųjų netektį patyrusių vaikų, kurių amžius 5 – 12 metų, bet taip pat tėvai ar globėjai. Jiems taikytos terapijos, pavyzdžiui, šeimos terapija, į traumą orientuota kognityvinė elgesio terapija. Tyrime organizuota dviejų dienų stovykla, kurioje tyrimo dalyviams taikytos skirtingos terapinės veiklos. Pavyzdžiui, tėvams skaitytos paskaitos apie raidos etapų ir vaikų sielvarto ryšį, vaikams atskirai organizuotos veiklos, kurios skatintų tarpusavio ryšį. Pastebėta, jog pagerėjo vaikų tarpusavio santykiai su bendraamžiais, jų šeimos nariais, tėvai sužinojo ir taikė daugiau sielvarto priėmimo būdų (Griffiths, Mazzucchelli, Skinner, Kane, Breen, 2022).

Dailės terapeutai dažnai susiduria su klientais, patyrusiais artimųjų netektį. Pristatomas dviejų procesų modelis dailės terapeutams. Šiuo modeliu – sutelkiamas dėmesys į asmens, nepriklausomai nuo jo amžiaus, lyties, netekties, praradimo suvokimą. Dailės terapijos kūriniai – produktas, nagrinėti šią temą kūrybiniame procese (Lister, Pushkar, Connolly, 2008). Kokybine duomenų analize paremtame Garti ir Bat (2019) straipsnyje „Subjective Experience of Art Therapists in the Treatment of Bereaved Clients” analizuojama, septynių tyrimo dalyvių, dailės terapeutų, kurių amžius 42 – 70 metai, patirtis. Naudoti tyrimo metodai – pusiau struktūruotas interviu, dailės kūrinių fenomenologinis stebėjimas ir jų analizė. Tyrime pastebėta, jog tyrimo dalyvių patirtis dirbant su netektį patyrusiais asmenimis yra skirtinga, veikiama kliento asmeninių savybių, netekties ypatybių bei sielvarto (Garti ir Bat, 2019).

Vadinasi, dailės terapija - terapijos forma, kuri taikoma ir netektį patyrusiems asmenims. Taip pat skirtingoms amžiaus grupėms, derinant prie individualių asmens, šeimos poreikių bei galimybių.

2.4. Dailės terapijos taikymo galimybės artimųjų netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams

Dailės terapija atliepiant gedinčių vaikų poreikius

Netektį patyrę vaikai susiduria su psichologinių, elgesio sunkumų rizika. Visa tai veikia ir aplinka, kurioje jis yra. Jeigu tėvai neatliepia saugumo poreikio, padidėja rizika vaikui patirti sunkumus, susijusius su elgesiu, emocijų reguliacija (Ferow, 2019). Saugumo poreikio, prasmingo gedulo ir netekties įprasminime viena iš terapinių priemonių galėtų būti dailės terapija. Ji skatina sąmoningą ir nesąmoningą gedėjimą ir jo raišką kūrybiniame procese.

Artimojo netektį išgyvenę vaikai patiria sielvartą, besikeičiančius gedulo etapus. Nuo vaiko asmeninių savybių, supančios aplinkos priklauso ir šio proceso nuoseklumas. Netekties suvokimas vaikams gali kelti įvairių jausmų išreiškiamų elgesiu. Pavyzdžiui, vaikas imasi smurto prieš kitus, norėdamas išreikšti savo pyktį. Dėl šios priežasties dailės terapija gali būti būdu jausmų išreiškimui, pykčio nukreipimui į kūrinį. Skirtingomis priemonėmis ar technikomis jis tai atlieka aplinkai priimtina forma (Zambelli, Clark, Heegaard, 1989).

Dailės terapija kaip būdas palengvinti gedulą

Taip pat apie kūrybinę, ekspresyvią dailės terapiją, kaip pagalbos formą, patyrus įvairias traumines patirtis nagrinėjo Goodman ir kolegos (2009). Dailės terapija autorių aprašoma kaip terapinė forma, kuri skatina įvykio suvokimą, priėmimą, integravimą bei įsisąmoninimą. Pastebėta, jog neverbalinių metodų naudojimas dirbant su vaikais atneša išsamesnių, kokybiškesnių įžvalgų (Goodman, Chapman, Gantt, 2009). Vadinasi, dailės terapija gali būti vienas iš būdų suvokti, perdirbti ir įsisąmoninti trauminę patirtį.

Dailės terapija kaip priemonė emocijoms išreikšti

Taip pat apie gedulą ir jo įprasminimą rašoma kitame straipsnyje Davis (1989) „The Use of Art Therapy and Group Process with Grieving Children” jame pristatoma dailės terapija ir jos taikymo galimybės dirbant su vaikais, kurie gedi. Tyrime nurodomos instrukcijos, taikytinos gedulą patiriantiems vaikams. Pavyzdžiui, viena iš jų - piešinių knygelė, kurioje kaupiama asmeninė vaiko informacija, jo užrašai. Kita veikla - laiškas, kuriuo atsisveikinama su mirusiu asmeniu. Susitikimai skatina netekties ir gedulo įprasminimą, vizualų ir emocijų perteikimą kūrybiniame procese. Dailės

terapijos poveikis – tai ekspresyvi terapijos forma, kuria praktiškai, derinant su kitomis terapijomis, galimi susiformuoti įgūdžiai streso valdymui, nerimo mažinimui, sielvarto įprasminimui (Davis, 1989).

Green ir kolegų (2021) publikuotame straipsnyje „Art Therapy With Grieving Children: Effect on Affect in the Dual - Process Model“ aprašomas tyrimas, kuriame bandyta nustatyti skirtingo stiprumo jaučiamų emocijų ir būsenų bei įsitraukimo į dailės terapijos procesą ryšį. Jame pastebėta, jog besikeičiančios emocijos, jų intensyvumas yra natūrali gedinčių vaikų būseną, gyvenimo dalis. Tyrime dalyvavo 13 gedinčių 5 – 7 metų amžiaus vaikų, jiems taikyti 6 individualūs dailės terapijos seansai. Psichoedukacinė, dailės terapijos veikla tapo viena iš alternatyvių gedulo, gedėjimo išraiškos formų, nes dailės terapija – saugi, palanki terpė išreikšti vidinius skausmus, tai kas slopinama ekspresyvia priemone. Tyrime pastebėta, jog dailės terapijos lankymas, įsitraukimas į kūrybinį procesą padidino jaučiamas teigiamas emocijas bei sumažino jaučiamą sunkumą, slogumą gedėjimo procese (Green ir kt., 2021). Taigi dailės terapijos taikymas vaikams, kurie patyrė artimųjų netektį yra viena iš pagalbos, išveikti, įprasminti trauminę patirtį, būdų. Visgi geresni rezultatai stebimi taikant ne vien tik dailės terapiją, tačiau ją naudojant ir jungiant su kitais pagalbos būdais.

2.5. Dailės terapija kaip kompleksinės pagalbos forma

Dailės terapija rekomenduojama derinti su kitomis terapijos formomis, atliepiant vaiko fizinius, pažintinius poreikius, psichologinę būklę. Be to, skirtingas terapijų formas pritaikyti ir derinti su gydymo, ugdymo procesu. Tokiu atveju matomi akivaizdūs savijautos, elgesio, įsitraukimo ir dalyvavimo įvairiose srityse pasikeitimai (Bosgraaf, Spreen, Pattiselanno, van Hooren, 2020). Artimųjų netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams rastuose tyrimuose, šaltiniuose rekomenduojama dailės terapiją taikyti kombinuojant ją su skirtingomis terapijos formomis, pavyzdžiui, rašymo, biblioterapija, žaidimų, kognityvine terapija.

Kompleksinis terapijos derinimas padeda problemą „paliesti“ skirtingais lygiais. Pavyzdžiui, Hill ir Lineweaver (2016) siūlo dailės terapiją derinti su rašymo terapija. Tyrime dalyvavę asmenys buvo 6 - 13 metų vaikai, gedintys dėl artimo šeimos nario netekties. Šiems pasiūlytas meno kūrimas kaip priemonė, leidžianti neverbaline kalba pasiekti vaikų patirtis. Vizualia kūryba, ar kito tipo kūriniais jie pasakoja tai, ką kurdami istoriją, atsakydami į klausimus žodžiu ne visada paliestų. Skirtingi meno kūrimo būdai - individualiai, kartu su kitais, atveria galimybes terapijos formatą pritaikyti prie kliento, grupės poreikių. Pastebėta, jog individuali kūryba pagerino gedinčių vaikų nuotaiką (Hill ir Lineweaver, 2016). Taigi ne tik kūrinio kūrimo, bet ir jos užrašymo raštu nauda pastebima derinant ją kartu su dailės terapija.

Kita vaikams įprasta veikla yra žaidimas, knygų skaitymas. Tokiomis terapijų formomis, kaip žaidimų terapija, biblioterapija atliepiami vaikų poreikiai ir pomėgiai (Gao ir Slaven, 2016). Taip pat naudojamos skaitmeninės technologijos leidžia dailės terapiją naudoti kitu formatu. Terapijos metu naudojamas skaitmeninis pasakojimas kaip kūrybine priemonė ir veikla išreikšti tai, kas susiję su netektimi (Rolbiecki ir kt., 2021). Norint pastebėti, fiksuoti ir rinkti duomenis, susijusius su vaikų lankoma dailės terapija, kitomis terapijos formomis svarbus duomenų fiksavimas ir analizavimas. Todėl tyrimuose (Gao ir Slaven, 2016; Rolbiecki ir kt. 2021) dažnai naudinga remtis ne tik galutiniu kūrinium, bet ir viso proceso užrašais. Kaip tyrimo alternatyva siūloma duomenis rinkti ne tik per piešinius, bet kartu juos derinti su interviu ar pokalbio formatu. Tokiu atveju, galimi surinkti duomenys kokybiškesni, išsamesni, o taikomos psichoterapinės intervencijos naudingos gedintiems asmenims, jų vidinei ir išorinei tvirtybei stiprinti (Bat-Or ir Garti, 2019).

Taigi dailės terapijos ir kitų terapijos formų derinimas tarpusavyje, dirbant su vaikais, kurie patyrė artimųjų netektį, yra naudingas daugeliu atžvilgiu: padeda išvelgti kitaip nepasiektas mintis, jausmus, atrandamos vaikui patrauklios saviraiškos galimybės, prisidedama prie palankesnės emocinės būklės.

Apibendrinimas

Apibendrinant nagrinėtą mokslinę literatūrą, jog netektis apibūdinama praradimo jausmu, jos išgyvenimą lydi sielvartas ir gedulas. Artimojo netektis pradinio mokyklinio amžiaus vaikams suvokiama atsižvelgiant į jų kognityvinę, emocinę ir socialinę raidą, šiai amžiaus grupei būdingus aspektus. Artimojo netekties išgyvenimo rizikos veiksniai jaunesniame mokykliniame amžiuje laikomi – iki netekties turėti vaiko sunkumai, lytis, netekties pobūdis, ryšys su mirusiuoju, šeimoje vyraujantys santykiai, platesnis socialinis ratas. Artimojo netekties išgyvenimo apsauginiais veiksniais laikomi – saugus prierašumo stilius, šeimos parama ir palaikantys tarpusavio santykiai, ryšys su artimaisiais, kitais aplinkiniais, ritualų, prasmių teikimas, grįžimas į įprastą rutiną.

Dailės terapija apibrėžiama kaip universali terapinė priemonė, apimanti kūrybinę veiklą bei psichoterapinį konsultavimą. Jos nauda išvelgiama vaikams susidūrus su elgesio, emociniais, socialiniais sunkumais. Dailės terapijos taikymas artimojo netektį patyrusiems vaikams taikytina kaip pagalbinė priemonė, galinti palengvinti vaiko gedulo reakcijas, elgesio, emocinius sunkumus. Dailės terapijos derinimas su žaidimų, biblioterapija, kognityvine terapija – kompleksinės pagalbos forma, orientuota į vaiko poreikius. Kadangi netektis paveikia visos šeimos narių savijautą, emocinį ryšį – dailės terapija gali būti taikoma ne tik vaikui, bet ir jo artimiesiems.

3. EMPIRINĖ DALIS

3.1. Teorinis tyrimo pagrindimas

Tyrimo idėja

Nagrinėti dailės terapijos taikymo galimybės artimųjų netektį patyrusių jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikų kontekste paskatino turima darbo patirtis su šia amžiaus grupe. Taip pat tema nukreipė į tyrimo dalyvių grupę, kuri yra ypač etiškai jautri, tačiau domėtis ir dirbti su ja jaučiau vidinę ir išorinę paskatą. Šiuo darbu, tyrimo tema, stengiausi sujungti turimą informaciją tiek iš pedagoginės, tiek ir terapinės pusės. Kadangi tyrimas atliktas vienoje iš Vilniaus mokyklų, t.y. ugdymo įstaigoje, turėjau galimybę bendrauti su vaikais, jų tėvais, kitais mokyklos specialistais. Terapinės veiklos derinamos individualiai prie jų ugdymo plano, kad vaikai patirtų kuo mažesnę pokyčių, išskyrimo iš kitų pojūtį. Veiklas, surinktai vaikų grupei, stengiasi derinti atsižvelgiant į jų asmeninę netekties istoriją, individualias savybes. Taigi natūraliai kyla klausimas - kaip dailės terapija galėtų padėti vaikams, kurie patyrė artimųjų netektį? Stengdamasi atsakyti į šį klausimą, atradau naujų šaltinių, įrodančių terapijos kaip pagalbos, paramos ir apsauginio veiksnio po artimųjų netekties naudą.

Atliktas kokybinis tyrimas, kuris naudojamas konstruktyvų, kuriuos sunku nagrinėti kiekybiškai, prasmės bei interpretacijos atskleidimas. Dėl tyrimui būdingos natūralios tyrimo dalyvio aplinkos, konteksto stebimi kuo arčiau realios situacijos esantys reiškiniai. Kokybinis tyrimas atskleidžiama prasmė, patirtis, vengiama vienareikšmių faktų, nustatytų statistikų. Šio tipo tyrime naudojama interpretacinė nuostata apie pasaulį ir jo suvokimą (Žydzūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Braun ir Clarke (2014) teigimu – kokybinis tyrimas leidžia plačiau suvokti ir perteikti subjektyvius žmogaus išgyvenimus, tiriamų reiškinų savybes, ypatybes. Platesniu jų aprašymu randamos sąsajos, nekeičiant asmenų įprasto konteksto.

Kokybinė tyrimo strategija – pasirinkta **indukcinė tyrimo strategija**, kuria duomenų analizės metu išskylančios temos ir kategorijos vėliau plėtojamos tyrime. Pasak Sabaliausko (2017) šia tyrimo strategija svarbu išlaikyti tyrėjo objektyvumą ir galimybę atsiriboti nuo išankstinių įsitikinimų.

Kokybinio tyrimo patikimumas susijęs ne tik su tyrime naudotais instrumentais, tyrimo metodais, imtimi, bet ir visu tyrimu (Rupšienė, 2007). Svarbu, jog tyrimo dalyviai, jų aplinka ir tyrimo sąlygos išliktų tokios pačios, norint patikrinti ar pasirinktas tyrimo būdas yra patikimas (Nowell, Norris, White, Moules, 2017). Dėl šios priežasties tyrimas atliktas vaikams natūralioje aplinkoje,

sudaromos sąlygos nepakitusiai, įprastam jų buvimui ir veikimui. Taip pat gauti duomenys analizuojami, ieškomos sąsajos – dėl šios priežasties vyrauja detalus situacijos nagrinėjimas, jos aprašymas. Kokybinio tyrimo atveju – tyrėjas yra instrumentas, asmuo, kuris ne tik renka, bet ir analizuoja, ieško sąsajų tarp gautų rezultatų, numano ir numato tolimesnius tyrimo dalyvių veiksmus (Rupšienė, 2007). Taip pat teminės analizės patikimumą galima apibūdinti kaip duomenų ir pasirinkto tyrimo instrumento derinimą tarpusavyje. Tai lemia, jog jeigu tyrimas, būtų atliekamas dar kartą panašiomis sąlygomis, gauti duomenys būtų panašūs į prieš tai gautus, o tyrimo išvados būtų panašios tarpusavyje (Nowell ir kt., 2017).

3.2. Tyrimo dalyviai

Kvietimas dalyvauti tyrime, tėvų sutikimai jų vaikams dalyvauti šiame tyrime gauti iki tyrimo pradžios. Prieš atliekant tyrimą su vaikais apklausti jų tėvai – dvi mamos ir tėtis, siekiant išsamesnių duomenų, geresnio suvokimo kuria linkme kreipti tyrimą, įsiklausius į jų pageidavimus. Planuotas tyrimo dalyvių skaičius – penki tėvai ir jų vaikai, tačiau galimybės dalyvauti tyrime, dalyvių atsisakymas, laiko derinimo nesklandumai pakeitė dalyvių skaičių. Vėliau kokybine temine interviu analize išnagrinėti tėvų atsakymai, atsižvelgiant į tai organizuoti susitikimai su vaikais, temos jiems. Sumažėjus tėvų skaičiui, atitinkamai sumažėjo ir vaikų, tad tyrimo metu išliko trys pastovūs dalyviai - 7 - 9 metų amžiaus berniukai.

Detalesnės tyrimo dalyvių charakteristikos pateikiamos lentelėse: vaikų tėvų charakteristikos (žr. lentelė Nr.1), vaikų charakteristikos (žr. lentelė Nr. 2).

1 lentelė. Interviu dalyvių charakteristikos

Dalyvio vardas (pakeistas)	Amžius	Šeimyninė padėtis	Netektis	Prieš kiek laiko įvyko netektis
Aistė	37	Ištekėjusi	Dukros netektis	Prieš 2 metus
Darius	40	Našlys	Žmonos netektis	Prieš metus
Beata	35	Ištekėjusi	Tėčio netektis	Prieš 8 mėnesius

2 lentelė. Dailės terapiją lankusių dalyvių duomenys

Dalyvio vardas (pakeistas)	Amžius	Netektis	Terapiją lankyčių susitikimų skaičius
Lukas	7	Netekęs senelio	6
Tomas	8	Netekęs mamos	7
Emilijus	9	Netekęs sesers	7

3.3. Duomenų rinkimas

Duomenų rinkimo būdai:

Tyrimo duomenys renkami **pusiau struktūruoto interviu** metodu su vaikų tėvais metu prieš ir po dailės terapijos taikymo jų vaikams. Pusiau struktūruotas interviu suteikė galimybę plačiau pamatyti, įsigilinti į individualias asmenų situacijas, jų patyrimą. Bendrų klausimo gairių išlaikymas naudingas struktūros, aptariamų temų išlaikymui. Pusiau struktūruotu interviu leido tyrėjui lanksčiau laikytis užduodamų klausimų eiliškumo, tyrimo dalyviams išsiplėsti atsakant į klausimus (Braun ir Clarke, 2014). Be to, pusiau struktūruotas interviu pasirinktas dėl galimybės interviu dalyviams jautria netekties tema kalbėti tiek, kiek jiems tuo metu norisi. Būtent tokio tipo interviu suteikia laisvės tyrimo dalyviui dalintis patirtimi, o tyrėjui galimybę surinkti ir analizuoti kokybiškus duomenis. Taip pat laisvesnis pokalbio formatas gali būti paskata užmegzti santykį, o tai ypač svarbu renkant duomenis, susijusius su tolimesne terapijos seansų veikla su apklaustųjų tėvų vaikais.

Tyrimo duomenys gauti ne tik iš **pusiau struktūruoto interviu** su vaikų tėvais atliktos teminės interviu analizės prieš ir po terapijos taikymo, bet ir tyrimo dalyvių užsiėmimų **kūrinių**. Taip pat stebėtojo **refleksijų** ir **užrašų**.

Tyrimo eiga:

Tyrimo vykdytas nuo 2022 spalio mėnesio iki 2022 gruodžio mėnesio pabaigos. Prieš organizuojant tyrimą jo tema, tyrimo idėja buvo aptarta su darbo vadovu bei konsultantu. Atsižvelgiant į rekomendacijas, pasiūlymus, patobulinta darbo tema, išplėtotas tyrimo planas. Tyrimo atlikimo vietai pateiktas preliminarus susitikimų planas, jų aprašymas.

Iš anksto vaikų tėvai supažindinti su pusiau struktūruoto interviu klausimais, pasiūlytas susitikimo laikas bei vieta (naudojama platforma – Zoom). Atliekama teminė interviu analizė, atsižvelgiant į ją, kuriamos instrukcijos vaikų terapijai.

Vaikams organizuota individuali ir grupinė terapija. Laikas derinamas su mokyklos darbuotojais, vaikų tėvais. Vieno užsiėmimo trukmė - nuo 45 iki 60 min. Vienam iš dalyvių taikyta - 45 min. terapija, kitiems - 60 min. Iš viso dailės terapijos vedimui buvo skirta - 12 kontaktinių valandų. Du dalyviai dalyvavo septyniuose, vienas – šešiuose dailės terapijos seansuose. Tyrimas organizuotas - mokykloje, viename iš kabinetų. Pasirinkta vieta - mokykla, dėl patogumo mokiniams ir jų tėvams, pažįstamos aplinkos ir žmonių. Taikytos dailės terapijos temos, glaustas jų aprašymas pateikiama žemiau (žr. lentelė Nr.3), išsamesnė lentelė pateikia prieduose (žr. Priedas Nr.1). Kadangi tyrimo dalyviai tarpusavyje nebuvo pažįstami, pirmųjų susitikimų metu skirtas laikas jų ir terapeuto tarpusavio ryšio kūrimui ir stiprinimui. Įpusėjęs tyrimui buvo savaitės pertrauka, dėl moksleivių rudens atostogų. Vaikai informuoti, jog po jų tęsis dailės terapijos susitikimai.

3 lentelė. Dailės terapijos programa ir glaustas susitikimų aprašymas

Susitikimo nr.	Tema	Tikslas	Aprašymas
1	<i>Resursų dėžutė</i>	Užmegzti tarpusavio kontaktą, susipažinti su priemonėmis.	Susipažinimas, bendro terapinius seansus jungiančio objekto gamyba (Green, ir kt., 2021).
2	<i>Istorija apie super herojų, kuris skuba į pagalbą tau sunkiomis akimirkomis</i>	Skatinti siužeto, istorijos kūrimą, sunkumų ir stiprybių aptarimą.	Koliažo kūrimu paskatinti istorijos, siužeto kūrimą pasakojant, dalinantis istorijomis (Dalley, 2004).
3	<i>Palinkėjimas sau</i>	Skatinti vaiko emocijų raišką kūrybiniame procese.	Komunikavimas apie tai, ko norima, kokie poreikiai norėtų, jog būtų atliepiami. (Cirtautienė ir Meslinienė, 2016).
4	<i>Gyvas – negyvas augalas</i>	Skatinti per aplinką priimti asmeninius	Gyvybės ir mirties suvokimas per augalo metaforą

		pasikeitimus, jų išveiką per kūrybą.	(Aškinytė, 2003; Slaughter ir Griffiths, 2007).
5	<i>Šeimos pokyčiai: praeitis – dabartis – ateitis</i>	Ugdyti savo individualios šeimos istorijos suvokimą, bendrumo su kitais pojūtį.	Vaikų pastebimi šeimos pokyčiai, jų vizualinė ir žodinė komunikacija apie tai (Cirtautienė ir Meslinienė, 2016).
6	<i>Ką įdėčiau vėlei į lėkštę, puodelį (Šv. Kūčių tradicija)?</i>	Skatinti permąstyti šeimos tradicijas, ritualus, susijusius su mirusiais ir jų prisiminimu.	Tradicijos, įkontekstinto priėjimo prie mirties temos ir vaikų apmąstymo apie tai skatinimas (Gambickaitė, 2015).
7	<i>Atsisveikinimas</i>	Apibendrinti terapijos atradimus, praradimus, atsisveikinti	Atsisveikinimo svarba, jos paskirtis – peržvelgti, apmąstyti. Kaip ir atsisveikinimas su mirusiu asmeniu, prisiminimų išsaugojimas (James, Friedman, Matthews, 2009).

Dailės terapijos susitikimo planas:

- 1) Pasisveikinimas sutartu gestu, susitarimų prisiminimas.
- 2) Apšilimas.
- 3) Susipažinimas su priemonėmis, tema.
- 4) Individualus temos įgyvendinimas kūrybiniame procese.
- 5) Kūrinių aptarimas, refleksija apie savijautą, kilusias mintis.
- 6) Apibendrinimas.
- 7) Atsisveikinimas sutartu gestu.

3.4. Duomenų analizės būdai

Indukcinė teminė interviu analizė - kokybinių tyrimų metodas, susiformavęs XX a. 8 deš. Šis darbo su kokybiniais duomenimis būdas koduojant duomenis padeda nustatyti pasikartojančius modelius, formuluoti su tyrimo problema susijusias temas (Braun ir Clarke, 2014). Taip pat surinktų duomenų teminė analizė yra tyrėjo kūrybinis ir sąmoningas procesas, skatinantis giluminę interviu, surinktų duomenų nagrinėjimą. Teminės analizės etapus Clarke ir Braun (2006) suskirstė į šiuos šešis etapus:

1. Susipažinimas su tyrimo duomenimis - surinktų duomenų transkribavimas, skaitymas, prasminių idėjų išskyrimas.
2. Duomenų kodavimas - prasminių teksto vienetų išskyrimas, kodų/pavadinimų suteikimas.
3. Temų paieška - kodų/pavadinimų jungimas į temas.
4. Temų peržiūra - peržiūrima ir įvertinama kaip temos ir kodai susiję, temų žemėlapiu susidarymas.
5. Temų apibūdinimas - aiškiai apibrėžti temų pavadinimai, susieti su nagrinėjamos problemos kontekstu.
6. Ataskaitų rengimas - teksto ištraukų, susijusių su tyrimo tema, problema, analizė.

Piešinių analizė naudojama kaip informacijos, susijusios su tyrimo dalyviais rinkimo būdas. Šiuo instrumentu naudojama kūrinius aprašant, analizuojant, išskiriant jų formaliuosius elementus, kitus vaizduojamus objektus. Formalieji dailės kūrinių elementai ir jų analizė yra kilusi iš dailėtyros krypties. Ja remiantis išskiriami, įvardinami formalieji elementai, kūrinio ypatybės. Taip ieškoma bendrų, pasikartojančių detalių vaikų piešiniuose, jie interpretuojami ir analizuojami, remiantis skirtingais mokslininkų darbais.

Formalieji elementai šiame darbe įvardijami, analizuojami remiantis formaliųjų elementų kūriniuose naudojamais vertinimo kriterijais. Dalis autorių juos naudoja ir dailės terapijos procese sukurtų kūrinių elementų išskyrimui. Keli autoriai, naudojantys formaliuosius elementus kūrinių analizėje remiasi ne tuo, kas nupiešta, o tuo kaip tai nupiešta. Pavyzdžiui, tokie atvejai aprašomi Gantt ir Tabone, 1998, 2003; Junge, 1994.

Kūrinio formalieji elementai aprašyti remiantis šiais kūrinio elementų analizės etapais, principais:

- piešinio erdvės simbolika;

- meninės raiškos technika;
- spalvomis;
- pasikartojančiais elementais.

Vaikų piešiniai ar kito formato kūriniai nagrinėjami remiantis skirtingais mokslininkais, autoriais. Pavyzdžiui, pateikiamos simbolių žodynuose esančios reikšmės (Biedermann, 2002), C. K. Jungo pasekėjų piešiniuose pastebimų elementų, priemonių naudojimo interpretacinės reikšmės (Abt, 2005), vaikų piešinius tyrinėjusių autorių įžvalgos (Luscher, 1999; Widlocher, 2010; Chomentauskas, 1983; Brazauskaitė, 2004) ir kt.

3.5. Tyrimo etika

Atliekant kokybinį tyrimą pirmiausiai stengtasi pasirūpinti tyrimo dalyviu, jo gerove. Atliepant unikalią, jautrią netekties istoriją, individualius tyrimo dalyvių poreikius (Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, 2017). Tyrimo duomenys rinkti vadovaujantis etiniais principais, kurie išskiriami (Gostin, 1991; Aluwihare-Samaranayake, 2012):

- pagarba asmens privatumui;
- konfidencialumas ir anonimiškumas;
- geranoriškumas ir nekenkimas tyrimo dalyviui;
- teisingumo.

Laikydamosi šių etikos principų iš kiekvieno vaiko tėvų prieš atliekant tyrimą gautas raštiškas sutikimas. Prieduose pateikiama tėvams siūsta forma (žr. Priedas Nr. 2). Tyrimo dalyviams suteikta informacija apie tyrimo temą, jos procedūras, etapus. Įvertinęs pateiktą informaciją tyrimo dalyvis nusprendžia dalyvauti tyrime ar ne. Taip pat tyrimo dalyviai informuojami apie galimybę pasitraukti iš tyrimo bet kuriuo metu apie tai informavus tyrėją.

4. REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

4.1. Vaikų tėvų teminė interviu analizė prieš dailės terapijos taikymą

Pusiau struktūruoto interviu klausimai pateikiami prieduose (žr. Priedas Nr. 3).

Žemiau pateikiama 3 interviu dalyvių teminė analizė, joje tėvų vardai pateikti pakeisti, t.y. Aistės, Beatos, Dariaus duomenys.

4.1.1. Aš ir mano vaikas santykiuose su netekties tema

Pirmoje pristatytoje temoje atskleidžiamas interviu dalyvių ir tyrimo dalyvių tarpusavio santykis, jų asmeninės savybės, pasiruošimas ir išbuvimas netekties temoje. Pagrindinė išryškėjusi ypatybė – kuo artimesnis vaiko ir mamos/tėvo santykis, tuo netekties tema jiems labiau aktuali, atsižvelgiant tiek į vaiko, tiek į suaugusiojo emocinę būseną. Tema skirstoma į potemes: tyrimo dalyvių tarpusavio santykių kūrimo ypatumai; tėvų ir vaikų emocijų fuzija; vaiko atsakas į suaugusiųjų pateiktą informaciją apie netektį. Toliau pateikiamas potemių aprašymas bei jų papildymas interviu dalyvių citatomis.

Tyrimo dalyvių tarpusavio santykių kūrimo ypatumai

Interviu dalyvių atsakymuose išryškėjo kelios pagrindinės pozicijos, jiems būdingi bruožai. Pavyzdžiui, dalyje atsakymų orientuojamasi į artimą, palaikantį savo ir vaiko tarpusavio santykį, kurio pagrindas, jų nuomone yra – dėmesys, turimi, įgyti tėvystės įgūdžiai „ <...> *kai išbandai su pirmu, lengviau su antru <...>*“ (Beata), „<...> *skaitytos psichologinės knygos padėjo ugdant vaiką nuo mažumės, papildė turimus tėvystės įgūdžius <...>*“ (Aistė), bendra šeimos sistema ir jos dalyvių ypatybės „ <...> *nuo mažens su vaiku turime artimą santykį, <...> skiriame laiką ne tik vaikui, bet ir sau kaip porai, nors ir kartais sunku atrasti laiko vienas kitam, bet stengiamės <...>*“ (Aistė), pasitikėjimas vienas kitu „ <...> *atvirai kalbamės su savo vaiku įvairiomis jam aktualiomis temomis <...>*“ (Aistė), „<...> *atrandame būdus, kuriais lengviau vaikas supranta mus, o mes jį*“ „ <...> *atvirumas ir nuoširdumas mūsų santykių pagrindas <...>*“ (Darius). Taip pat pagarba ir parama vienas kitam „<...> *palaikome, gerbiame vieni kitus <...>*“ (Darius). Kitos interviu dalyvės apibūdintas santykis, kuriame pakantumas „ <...> *jis vaikas, jam būdingos isterijos, kitokie emociniai išgyvenimai, kurie išreikšti ne visada suaugusiajam priimtina forma*“ (Beata), buvimas šalia „ <...> *kai buvo sunku, stebėjau savo vaiką, stengiausi būti šalia jo <...>*“ (Beata) sunkiomis akimirkomis yra viena pagrindinių tarpusavio santykio vertybių. Ne veltui kritiškas žvilgsnis, kaip būtų galima

kitaip kurti santykius, juos paveikti gerėjimo linkme, skatina pokyčius „ <...> buvo galima kitaip reaguoti pačiam, ar kitaip perduoti informaciją vaikui“ (Beata), „ <...> mano tėvams ir mums kaip vaikams taip buvo įprasta, ir taip darau kaip atrodo geriau <...>“ (Beata), laiko paskirstymo galimybės: „ <...> kartais ilgai užsibūnu darbe, nebelieka nei laiko, nei jėgų gilesniam vaiko išklausymui“ (Beata). Taigi santykis su vaiku ar globotiniu, dažniausiai, interviu dalyvių nuomone – artimas, palaikantis, kas sustiprina abi puses netekties metu.

Tėvų ir vaikų emocijų fuzija

Ši potėmė skyriuje atrodė kaip viena esminių. Ji padeda atskirti ir išgryninti emocijų ir kylančių jausmų, susijusių su netektimi susiliejimą. Šiuo atveju, t.y. mamos, tėčio kylančios emocijos ir vaiko emocijų persidengimas. Tyrime dalyvavę asmenys teigia, kad suvokti esamą padėtį, savo jausmus, buvo nelengva dėl netekties kilusių sunkumų, „ <...> pati netekau dukros, dar apie tai turėjau pranešti jiems, būti šalia jų <...>“ (Aistė) „ <...> turėjau rūpintis laidotuvėmis, tik vėliau susivokiau situacijoje pati <...>“ (Beata), „ <...> ir pati vos susivokiau kas įvyko“ (Aistė). Kartu kitas interviu dalyvis Darius mini, jog prisimena savo savijautą, o kylančios emocijos, jo teigimu, netekties momentu stipriai persidengė su vaiko. Informacijos priėmimas ir apdorojimas buvo tarsi kelias iki jos perdavimo netektį patyrusiems vaikams „ <...> norėjosi situacijoje suimti jėgas, kad nepadaryti žalos vaikams“ (Aistė). Tačiau galimi įžvelgti ir jausmų atskyrimo atvejai, kai suaugęs akcentavo, jog jautė pats „ <...> aš jaučiausi“ (Aistė), „ <...> man buvo sunku pačiai, <...> vėliau susivokiau situacijoje pati <...>“ (Beata). Pats suaugusiųjų gebėjimas įvardinti ir atskirti jaučiamas emocijas, kylančius jausmus, yra svarbus įvardinant ir išgyvenant netektį asmeniškai. Tuo pačiu, apdorojus tai pačiam, lengviau pranešti, atjausti ir būti su kitu, šiuo atveju, pradinio mokyklinio amžiaus vaiku. Vaikų jaustos emocijos ir būsenos, kurios susijusios su netektimi : „ <...> buvo kurį laiką apatiškesnis <...>“ (Aistė), „ <...> kartais sakydavo, jog jaučiasi kaltas, kad mirė artimasis <...>“ (Beata). Taigi gebėti atskirti, kur vaiko, o kur pačio interviu dalyvio jausmai - ne visada paprasta užduotis. Ypač, kai situacijos prisimenamos, reflektuojamos po kurio laiko.

Vaiko atsakas į suaugusiųjų pateiktą informaciją apie netektį

Netekties momentą kiekvienas individas priima ir išgyvena, išjaučia ar ignoruoja, tik jam asmeniškai apibūdinama ir priimtina forma. Nuo paties suaugusiojo suvokimo, emocijų gali priklausyti vaikui perduodamos informacijos apie netektį turinys. Interviu dalyviai skirtingai savo vaikams pateikė informaciją apie artimo žmogaus mirtį. Dalis apsvarstė ir suteikė galimybę atsisveikinti su mirštančiuoju jam esant gyvam: „ <...> atvežėme atsisveikinti, kol mama dar buvo gyva, <...> nors nebekalbėjo, bet norėjome, kad vaikai ją prisimintų tokią“ (Darius). Kiti apie netektį

kalbėjo su vaiku jam suprantama forma, prieš įvykstant artimojo mirčiai „<...> *vaikas supažindintas su netektimi, jam suprantama forma <...>, stengtasi nesekti pasakų, o pateikti taip – kaip yra <...>” (Aistė). Vaiko reakcija į informaciją, susijusią su netektimi gali būti įvairi. Pavyzdžiui, dalis apklaustųjų išskyrė, jog atvirumas, nuoširdumas, kalbant su vaiku, padėjo su sūnumi išlaikyti artimą tarpusavio ryšį. Būtent tai, interviu dalyvių nuomone, gali būti pagrindu plėtoti šią temą įvairiais lygmenimis. Pasirinkta pozicija – kalbėti su vaiku jam suprantama kalba, pasitelkti religinę prizmę, atsisveikinimo momentu dalyvauti su artimaisiais, drąsiai klausti ir kalbėtis nagrinėjant jam svarbius klausimus. Taigi dažniausiai, suaugusių pasirinktas informacijos pateikimo būdas, paveikia ir vaiko informacijos priėmimą, atmetimą bei po to vykstančias pasekmes.*

4.1.2. Vaikas prieš ir po artimojo mirties

Norint plačiau nagrinėti tėvų interviu metu gautus duomenis, stengtasi išklausti ir atliepti dalyvių mintis. Atrodė svarbu ir reikšminga sužinoti daugiau informacijos, susijusios su specifiniais pokyčiais, reakcijomis, tėvų pastebimais aspektais. Dažnu atveju, informacijos perteikimas apie mirtį vaikui yra tarsi netikėtos žinios, o tėvams - galimybės apčiuopti jo reakciją būdas. Vėliau atsisveikinimas, dalyvavimas (arba ne) laidotuvėse, tradicijų laikymasis gali būti saugia forma po truputį paleisti mirusį asmenį. Skirtingas vaiko santykis su mirusiu žmogumi yra dar viena ypatybė, kuri veikia ir tolimesnius mažamečio santykius, saugumo jausmą, bendrą santykių charakteristiką. Elgesio pokyčiai, dažnu atveju, labiau pastebimi nei emociniai, todėl tėvams kur kas paprasčiau išskirti ir pastebėti juos. Būtent jie siunčia signalus apie išgyvenimus, atsiradusius po artimojo mirties. Ši tema skirstoma į potemes: vaiko atsisveikinimo su mirusiuoju forma; pasikeitę vaiko santykiai po artimojo netekties; vaiko gedulo forma. Taigi šias potemes analizuosiu ir apibendrinsiu, aprašant papildysiu interviu dalyvių citatomis.

Vaiko atsisveikinimo su mirusiuoju forma

Tradicijos ir ritualai formuojami nuo pat mažens. Kiekvienoje šeimoje jie pritaikomi, pakeičiami, tobulinami ar jų atsisakoma, dažniausiai, pagal suaugusiųjų norus ir poreikius. Netekties tema nėra išimtis. Kaip viena esminių ir svarbiausių vietų, jog stengiamasi ne tik aklaik laikytis šeimoje, giminėje, ar kultūroje esančių tradicijų, bet ir išklausomi ir atliepiami vaiko poreikiai „*Vaiko paklausta, ar jis nori dalyvauti artimojo laidotuvėse, atsižvelgta į jo amžių, asmenines savybes“ (Aistė). Juk šeimoje, kaip sistemoje, esančios atsisveikinimo, laidotuvių, palydėjimo tradicijos gali skirtis. Pavyzdžiui, interviu dalyviai savo atžaloms pranešė apie artimojo mirtį skirtingu būdu. Vieni jų vaikui leido atsisveikinti pačiam „<...> atsisveikino lignonėje, kol mama dar buvo gyva“*

(Darius), kiti pranešė grįžus iš mokyklos „<...> *akis į akį pranešta apie netektį*“ (Beata). Interviu dalyvės Aistės teigimu, aptarta situacija susijusi su netektimi, aptartos tradicijos, laidotuvių eiga: „<...> *prieš laidotuves aptarėme jų eigą, esančias tradicijas <...>*“, dalyvavimą laidotuvėse: „<...> *su šeima dalyvavo atsisveikinant su artimuoju <...>*“. Visi interviu dalyviai kartu su vaikais dalyvavo šermenyse, bažnyčios pamaldose, laidotuvėse. Kai kurie išlaikė tradiciją ir po laidotuvių aplankyti mirusiojo kapą. Taigi kultūroje, socialiniame rate, šeimoje turimos tradicijos ir ritualai paveikia ir vaiko atsisveikinimo su artimuoju procesą.

Pasikeitę vaiko santykiai po artimojo netekties

Netekties akimirka savotiškai atima ne tik fizinį žmogaus kūną, bet kartu ir emocinį ryšį. Daugeliu atveju, prireikia laiko, kitų palaikymo, kad netekties skausmas ir emocija bent kiek nuslūgtų. Būtent apie jaučiamą nesaugumo, baimės jausmus kalbėjo interviu dalyviai. Juos ypač akivaizdžiai, paūmėjusius pastebėjo po vaiko ir jų patirtos artimo žmogaus netekties. Kuo ryšys su mirusiuoju buvo artimesnis, tuo netekties akimirką santykis su kitais, pasitikėjimas jais keitėsi. Pavyzdžiui, interviu dalyviai pabrėžė pastebėję jog artimas ryšys su mirusiu asmeniu vaiką palaiko ir motyvuoja net ir po mirties „<...> *jie turėjo tik jiems dviem suprantamą ryšį ir būdą bendrauti*“ (Aistė), „<...> *vaikas dažnai ilgisi mamos, ją gražiai prisimena*“ (Darius), „<...> *apie mirusį kalba kaip apie gyvą <...>*“ (Beata). Tačiau po artimo žmogaus netekties pastebėta, jog galimas ir vengimo jausmas, kuris pasireiškia per prieštaravimus, apatiškumą, atsisakymą lankytis vietose, kuriose buvo lankomasi mirusiajam esant gyvam. Kito interviu dalyvio teigimu, po netekties pakito vaiko asmeninės savybės, t.y. atvirumas aplinkai, artimiesiems: „<...> *iki tol buvo kur kas atviresnis ir draugiškesnis vaikas <...>, su giminaičiais iki tol bendraudavo labiau, nei po netekties*“ (Darius). Taip pat pakitęs pasitikėjimas kitais, pavyzdžiui, vaikas tampa uždaresnis, nepasakoja informacijos, kuria buvo linkęs dalintis su mirusiuoju. Vienu iš aprašytų atvejų vaikui kyla kaltės jausmas, jis mano, jog dėl artimojo mirties yra kaltas jis. Ši tema jautri, vaikų išgyvenimai ir pasitikėjimas savimi, aplinka - pakitęs. Būdamas su vyresnio amžiaus žmonėmis elgiasi labai mandagiai, tarsi bijotų, jog jie greitai numirs. Vadinasi, netekus artimojo vaikas tapo uždaresnis, jautresnis, apatiškesnis – visa tai susiję su prarastu ryšiu su mirusiuoju.

Vaiko gedulo forma

Artimojo netekties momentas kartais panaikina laiko suvokimą. Tik po kurio laiko, aplinkybėms nusistovėjus supranti, jog nebus taip, kaip anksčiau. Vaikams prireikia laiko, aplinkybių ir palaikymo, kad gedėjimo, paleidimo, susitaikymo procesai vyktų organiškai. Suaugusiojo vaidmuo šiuose procesuose – reikšmingas. Juk būtent jis gali pastebėti, apčiuopti kylančius sunkumus, vaiko

bendravimo, elgesio, emocinius pokyčius, atsiradusius po artimojo netekties. Šiuo atveju, tėvams padeda mokyklos specialistų įžvalgos, pastebėjimai. Interviu dalyviai teigia, jog po netekties padaugėjo pastebėjimų iš pedagogų apie vaiko elgesį pamokų, pertraukų metu. Akcentuojamas išsiblašymas „<...> jam sunku susikaupti pamokų metu“ (Aistė), apatiškumas „<...> seniau patikusi veikla tapo nuobodi<...>“ (Beata), „<...> renkasi laiką leisti vienas <...>“ (Darius), jautrumas „<...> tapo jautresnis net filmukuose rodomiems įvykiams“ (Beata), „<...> dažniau apsiverkia<...>“ (Aistė), norą atsiriboti ir būti vienam „kartais būna apatiškas aplinkai, nenori susitikti su draugais, mažiau žaidžia su jais <...>“ (Beata), „<...> dažniau renkasi kompiuterinius žaidimus, nei laiką su kitais“ (Darius). Taip pat pastebimas ir taisyklių, atsakomybės prisiėmimo stygius, būtent tai, šiais atvejais tarsi manipuliacijos forma, kuria stengiamasi atkreipti dėmesį, jo sulaukti iš tėvų ar globėjų. Kylantys konfliktai su bendraamžiais, šeimos nariais tarsi visų šių savybių išraiška, kai vaiko erdvė pažeidžiama. Tai labiausiai susiję su saugumo poreikiu, nežinojimu kaip saugiau būtų galima išreikšti emocijas. Taigi artimojo netektis gali paveikti ir tam tikrų savybių, ypatybių atsiradimą, kuris susijęs su gedulo, saugumo poreikio momentais.

4.1.3. Dailės terapijos taikymo galimybės

Dailės terapija prisideda prie vaiko emocinės gerovės. Tiek suaugusiam, tiek vaikui kalbėti apie netektį nėra paprasta. Būtent tokiu atveju, dailės terapija gali būti galimybe pažinti ir atrasti saugų kelią atverti, suvokti ir būti netekties temoje. Ši tema, mano darbe yra vienas tų būdų ir kelių, kaip atrasti takelį iki kiekvieno individualių savybių, poreikių. Tema skirstoma į potemes: dailės terapija artimųjų netektį patyrusiam vaikui; terapeuto ir saugios aplinkos kūrimo vaidmuo terapinio santykio kūrime. Šias potemes nagrinėsiu ir papildysiu interviu dalyvių citatomis, ištraukomis iš interviu.

Dailės terapija artimųjų netektį patyrusiam vaikui

Vaiko pomėgių ir stiprybių atliepimas dailės terapijoje yra viena iš įsitraukimo ir noro dalyvauti joje ypatybių. Juk vidinė motyvacija ir susidomėjimas gali paskatinti dažniau lankytis, norėti kurti santykį su terapeutu, kitais terapijos grupės dalyviais, kai veikla ir įrankis bus artimas, priimtinas terapijos dalyviui. Būtent interviu dalyviai išskyrė vaikų ypatybes, kurios, jų nuomone gali būti tinkamos šiai terapijos formai. Meniniai gebėjimai, turimos žinios ir įgūdžiai dailėje. Pavyzdžiui, vaikų gebėjimas piešti, užsiimti menine veikla, papildomų popamokinių dailės, meno būrelių lankymas savotiškai nukreipia į tai, jog dailės terapija gali jiems būti priimtina. Taip pat pastebimas netekties vaizdavimas piešiniuose: „<...> piešiniuose piešia mirusį asmenį <...>“, „<...> sūnus po

mamos mirties dažniau ėmė naudoti juodą spalvą savo piešiniuose“ (Darius). Jautrumas, atvirumas „per piešinį“ : „, Jis jautrus, ne apie viską papasakoja, galbūt, piešiniu daugiau pasipasakos“, „Dailė galėtų būti kaip saugi priemonė, priėti prie jo emocijų“ (Aistė). Pagalba išreikšti emocijas piešiniu, priemone: „Kalbėdamas apie piešinį, „palies“ ir save“ (Aistė), „<...> pagalba išreikšti emocijas piešiniu, priemone“ (Beata), „ <...> jam patinka piešti, ypač komiksus <...>, galbūt, tai bus priemone atsipalaiduoti“ (Darius). Dailės terapija gali būti taikoma terapijos forma, pradinio mokyklinio amžiaus vaikams, kuri atliepia vaikų gebėjimus, sudaro sąlygas papasakoti piešiniu ar/ ir žodžiais apie įvairius įvykius.

Terapeuto ir saugios aplinkos kūrimo vaidmuo terapinio santykio kūrime

Aplinka, ir mikroklimatas, kuriame vaikas gali jaustis suprastu, priimtu ir saugiu paskatina atvirumą. Tai sukuria terpę, kurioje bent proceso metu pasijaučia laukiamu. Todėl dailės terapeuto vaidmuo saugios aplinkos kūrimo yra neatsiejamas. Tėvų ar globėjų lūkesčiai ar reikalavimai - pagrįsti ir suprantami. Šie leidžia dirbti su jų vaiku, paliesti jautrią artimojo netekties temą. Todėl interviu dalyvių išskirtos terapeuto savybės, grupės, aplinkos ypatybės yra: gebėjimas ir įgūdis būti, bendrauti su pradinio mokyklinio amžiaus vaikais „<...> mėgsta bendrauti su „jaunais suaugusiais“ (Aistė). Mažos terapinės grupės svarba, kuo artimesniam, saugesniam kontaktui skatinti „<...> individualus dėmesys kiekvienam vaikui, parama jam <...>“ (Darius). Tikimasi, jog vaikui bus įdomu, naudinga ir jis savo noru norės ir toliau lankyti dailės terapijos sesijas „Tikimasi, jog vaiko „versti“ nereiks, jis eis savo noru“ (Beata). Kadangi dailės terapija organizuojama ugdymo įstaigoje tai dar vienas privalumas, patogumas tėvams ir pažįstama aplinka vaikui „ mokyklos aplinka ir žmonės joje vaikui pažįstami, todėl nepasiklys pats ateiti“ (Beata). Vadinasi, saugumas terapijos seanse neatsiejamas nuo terapeuto asmenybės, jo žinių ir gebėjimų, pritaikytų terapinei grupei, kitų terapijos dalyvių bei aplinkos.

4.2. Vaikų tėvų teminė interviu analizė po dailės terapijos taikymo

Pusiau struktūruoto interviu klausimai pateikiami prieduose (žr. Priedas Nr. 3).

4.2.1. Dailės terapijos taikymas artimojo netektį patyrusiems vaikams

Dailės terapijos taikymas artimųjų netektį patyrusiems vaikams. Šioje potemėje apžvelgiamos dailės terapijos sesijų patyrimai po jų taikymo pradinio mokyklinio amžiaus vaikams. Dailės terapijos metu naudoti verbalinės kalbos nėra būtina. Juk kūrybos procese jaučiami potyriai, kurie palankiai veikia ir kitas gyvenimo sritis. Šioje temoje apžvelgsiu tris išskirtas potemes, kurios išryškėjo analizuojant vaikų tėvų interviu. Potemės: terapijos forma, kuria užmezgamas artimas santykis su vaiku; netekties tema paliečiama įvairiapusiškiau ir plačiau peržengiant verbalinės kalbos ribas; atliepiami vaiko poreikiai, netekties tema paliečiama skirtingais būdais ir lygiais.

Terapijos forma, kuria užmezgamas artimas santykis su vaiku

Neverbalinė komunikacija ir forma, būdas pažinti save, aplinką. Interviu dalyvių išvelgti dailės terapijos privalumai, kurie akcentuoja santykį ir aplinką. Terapija sukuria net ir trumpai trunkančiame laikotarpyje. Net šioje perspektyvoje susitikimai paskatino vaikų įsitraukimą, draugystę, Aistės teigimu, jos vaikas išskyrė priėmimą, draugystę, kuri užsimezgė terapiniuose susitikimuose „<...> *vaiko atsiliepimai apie artimą santykį, draugiškus terapijos dalyvius <...>*“. Kiti tyrimo dalyviai, t.y. Darius išskyrė pokalbio formatą, kai kalbama ne žodžiais, o piešiniu, jo teigimu, tai tapo dar viena priemone, kurios pagalba „prieinama“ prie vaiko vidinio pasaulio, jo išgyvenimų. Taip pat šis tyrimo dalyvis minėjo pasirinkimo laisvės svarbą „<...> *neįsipareigojimą kalbėti, galimybę nesidalinti, jeigu nenorima <...>*“ (Darius). Taip pat išskirta galimybė nekalbėti, „jeigu nesinori“. Be to, Beata, Darius, Aistė išskyrė saugios aplinkos pasidalinimams svarbą „<...> *saugioje aplinkoje lengviau ir išsamiau dalinamasi mintimis <...>* (Aistė)“, „<...> *saugus tarpusavio santykis, pasitikėjimas vienas kitu <...>*“ (Beata). Taigi dailės terapijos susitikimuose vaikai galėjo atvirai dalintis, kūryba „išveikti tai, kas kalba ne visada pasiekiamą“ tapo dar vienu vaiko pažinimo būdu.

Netekties tema paliečiama įvairiapusiškiau ir plačiau peržengiant verbalinės kalbos ribas

Dailės terapija kaip terapinė forma padedanti atrasti vaikams atsiverti. Juk jos ne visada pasiekiamos, atrandamos pokalbyje. Šiuo atveju, kūryba veikia kaip stimulus, sužadindamas atvirumui, pasąmonėje slypinčių resursų paieškai. Interviu dalyviai teigė, jog piešiniu sukuriama erdvė pasakoti kuriant istoriją, nebūtinai iš karto paliečiant patį save „<...> *kūriniu lengviau kalbėti, kurti istoriją,*

kuri nebūtinai bus apie tave patį <...>'' , „Piešiniu lengviau kalbėti, kurti istoriją, nei tai daryti reikėtų žodžiu <...>''(Aistė). Piešimas kaip natūrali veikla vaikui, dėl kurios jis jaučia skirtingus pojūčius. Ji skatina kūrybiškumą, atvirumą sau ir kitiems „<...> piešimas ir kūryba kaip informacijos pateikimo, perdavimo būdas<...>'' (Darius), „<...> piešimas kaip natūrali veikla vaikui, kuri pasakoja ir apie jį patį'' (Aistė). Mėgavimasis veikla, t.y. procesu, o ne rezultatu „<...> Ne rezultato, o proceso atradimas, kaip būdas pažinti save ir kitus''(Beata). Taip pat Beata teigė, jog dailės terapija jos vaikui buvo artimesnė forma, nei įprastas lankymasis pas psichologę. Taigi atviras vaikų dalijimasis savo istorijomis, tarpusavio palaikymas, vaikui įprastos veiklos, t.y. piešimo naudojimas padeda atrasti galimybes pasiekti daugiau, nei tai pasiekama verbaline kalba.

Atliepiami vaiko poreikiai, netekties tema paliečiama skirtingais būdais ir lygiais

Netekties tema terapinėje aplinkoje paliečiama ne visada tiesioginiu būdu. Atsargia priėjimo forma terapijos dalyviai gali dalintis tiek, kiek norisi esamu momentu, kiek atrodo saugu. Vaiko poreikių ir savybių pažinimas gali padėti atrasti tinkamą formą, kuria netektis jam tampa įprasminta, norima bendrauti tema. Pavyzdžiui, interviu dalyvės Aistės teigimu „<...> netektis tapo proceso dalimi'', Beata akcentavo pasikeitimus, pokyčius įvykusius po netekties „<...> netekties paskatinti pokyčiai kitose gyvenimo dalyse''. Kitas interviu dalyvis Darius išreiškė pastebėtą temų įvairovę, kuriomis „prieinama'' prie pokalbio apie artimojo netektį. Taip pat mirties, kaip gyvenimo ciklo, reiškinio suvokimą „<...> vaikas atrado būdą netektį priimti kaip natūralų reiškinį'' (Darius), „<...> vaikas tarsį savaime priėjo prie netekties temos <...>'' (Beata). Ne veltui interviu dalyviai akcentavo kontekstą ir formą, kuriais netektis yra pateikiama. Visa tai apiima ir saugią ir priimtina aplinką, jos reikšmė santykių ir dalyvavimo terapijoje kontekste. Todėl saugios aplinkos, paramos grupės kūrimas - kaip vaiko palaikymo, supratimo ir saugumo prieglobstis „Piešiniu ir kūryba sugrįžo prie saugios aplinkos sau kūrimo, mirusio asmens ir jo santykio prisiminimo'' (Aistė). Vadinasi, vaiko išklausa ir priėmimas, jo poreikių atpažinimas, gali prisidėti prie jo gerovės kūrimo.

4.2.2. Terapeuto, terapijos dalyvio ir tėvų santykių, pasidalinimo svarba terapinio proceso gerinime

Dalinimasis - viena esminių terapijos sudedamųjų dalių, kuri skatina atviresnį ryšį ir santykį. Terapeuto vaidmuo šiame procese susijęs su santykio, palaikančios, atviros aplinkos kūrimu. Temai priskiriamos potėmės: santykis kaip pagrindas, vertybė, kuri tampa resursu ir tolimesniame vaiko palaikyme; vaiko atvirumo perkėlimas už terapijos ribų; tėvų atrasti nauji „priėjimo'' prie vaikui aktualių temų būdai.

Santykis kaip pagrindas, vertybė, kuri tampa resursu ir tolimesniame vaiko palaikyme

Terapijos metu bandoma ieškoti asmens stiprybių, kurios paveiktų ir kitas gyvenimo sritis. Pavyzdžiui, santykio su savimi, bendraamžiais, savo šeima gerinimas. Pagerėję tarpusavio santykiai, apklaustųjų teigimu, yra vienas tų, po terapijos lankymo pastebėtų pokyčių. Apklausti asmenys akcentuoja savo vaikų išreikštus dailės terapijos privalumus, užsimezgusius tarpusavio santykius „<...> *vaikas teigiamai kalba apie dailės terapiją, terapeutą*” (Aistė), „<...> *ne kiek veikla, o pats santykis, atmosfera <...>*” (Beata). Tyrimo dalyviai teigia, jog komunikuojant atrado bendrumų, kas paskatino apie savo patirtį kalbėti atviriau „<...> *atrasti bendrumai su kitais tapo dar viena forma atviriau apie tai kalbėti*” (Darius). Taip pat už terapijos ribų pasitelkti bendravimo modeliai, įsiklausymas į kitą, kaip pagrindas bendravime su kitais „<...> *sūnui tapo lengviau užmegzti pokalbį su kitais*” (Beata). Dailės terapijos susitikimuose sukurti susitarimai, numatyti ritualai buvo maloniu bendrumu, kuris perkeliamas ir į šeimos rutiną. Dariaus teigimu, jo sūnui, dėl taikytų terapijos susitarimų, buvo malonu lankytis joje, apie tai jis dalijosi ir grįžęs iš mokyklos. Taigi interviu dalyviai pastebėjo, jog atviras, palaikantis santykis, gali būti pagrindu ne tik palaikant vaiką terapijoje, bet ir už jos ribų.

Vaiko atvirumo perkėlimas už terapijos ribų

Gebėjimas išsakyti norimą informaciją suprantama kitam forma yra įgūdis, kuris suteikia progą būti išklausytam bei išgirstam. Dėl šios priežasties dailės terapija veikia kaip psichoterapijos forma, kuri tobulina komunikacijos, savęs ir kito suvokimo gebėjimus. Dailės terapijos susitikimų metu klausymasis, kito išgirdimas, yra vienas tų veiksnių, kuris sąlygoja ir kitus procesus. Pavyzdžiui, jei minėti įgūdžiai treniruojami ar taikomi už terapijos ribų, jie tampa vaiko įpročiu ir gebėjimu atliepti savo ir kitų poreikius. Interviu dalyviai teigė pastebėję, jog vaikas išsamiau, plačiau dalinasi tuo, kas jam svarbu „<...> *plačiau pasidalina dienos atradimais <...>*” (Beata), „<...> *tapo draugiškesniu, atviresniu kitiems <...>*” (Darius). Taip pat vis labiau vaikui svarbus tampa ir kitų savijautos, nuotaikų žinojimas „<...> *dažniau paklausia kaip sekasi kitiems šeimos nariams <...>*”, „<...> *ne tik dalinasi pats, bet ir išklauso kitų pasidalinimus*” (Beata). Be to, šie pokyčiai, interviu dalyvių teigimu sąlygoja ir tai, jog vaikas tapo atviresnis sau ir kitiems „<...> *daugiau laiko praleidžia su draugais*” (Aistė), „<...> *lengviau užmezga pokalbį su kitais žmonėmis <...>*” (Darius). Taigi vaiko pasidalinimai dailės terapijos susitikimuose, pasirinktos bendravimo formos, kartu paveikė ir kitus santykius, pavyzdžiui, santykius su bendraklasiais, tėvais, draugais.

Tėvų atrasti nauji „priėjimo” prie vaikui aktualių temų būdai

Santykis bei dailės terapija kaip priemonė skatinti ne tik terapijos dalyvių, bet ir jų aplinkos pasikeitimus. Juk, kai terapijoje dalyvauja vaikas – tai vienokia ar kitokia forma paliečiama ir šeima, bei jos aktualijos. Interviu dalyviai teigė, jog terapijoje vaikas ne tik atviriau bendraudavo, bet joje atrastą informaciją apie save integravo į šeimos kasdienybę. Pavyzdžiui, pagerėję asmeniniai santykiai, savęs priėmimas perkeliamas ir į bendravimą su kitais „<...> *noriau užsiima veikla su kitais*” (Beata), „<...> *daugiau bendrauja pasirinkdamas veiklas, įsitraukdamas į jas <...>*” (Aistė). Taip pat vaikas kaip mėgstamą veiklą - piešimą, kūrybą integravo į kasdienybę, kitiems siūlomą veiklą ar užsiėmimą „<...> *piešti ne kažką konkrečiau kartu, o piešimas kaip veiksmas, patirtis <...>*”, „<...> *dažnesnis užsiėmimas veikla visai šeimai <...>*” (Darius), „<...> *vis dažniau apsilankome parodoje kartu su vaiku <...>*” (Aistė). Menas naudojama kaip priemonė, kuri stiprina tarpusavio ryšį: „<...> *nupiešiame palinkėjimą vienas kitam <...>*” (Beata), „<...> *išliejant emocijas popieriuje <...>*” (Darius). Taigi piešiniu, kita kūrybine veikla, pokalbiu, atrandami būdai kaip skatinti išsamesnius vaiko pasidalinimus.

4.2.3. Pastebimi pasikeitimai po dailės terapijos taikymo

Nors tai buvo trumpalaikė terapija, joje nagrinėtinos temos, jų aktualumas ir svarba terapijos dalyviams, paveikus būdas skatinti pasikeitimus. Pavyzdžiui, kūrybinėmis veiklomis ir tarpusavio pasidalinimais skatinamas vaikų savęs suvokimas, emocijų ir poreikių išreiškimas kūriniais ir žodžiais. Ne veltui dailės terapija gali paskatinti ir įgalinti asmenį ne tik kurti, bet kūrybiniame procese tobulinti socialinius gebėjimus. Temai priskirtos potėmės: dailės terapijos nauda vaikams, patyrusiems artimojo netektį; platesnis emocijų įvardijimo žodynas; netekties tema tapo mažesniu tabu visoje šeimoje.

Dailės terapijos nauda vaikams, patyrusiems artimojo netektį

Dailės terapija gali paskatinti vaikus jaustis įgalintiems, kai netekties kontekste jie susiduria su bejėgystės jausmu. Terapinė veikla kaip vienas iš galimų ryšio užmezgimo, emocinio palaikymo, būdų. Šis aktualus ne tik vaikams, bet ir jų tėvams, mokytojams. Todėl, šiuo atveju, dailės terapija atliko kelias funkcijas, kurios apėmė: edukacinę, šviečiamąją „<...> *pažinome dar vieną terapijos formą, paramos vaikui būdą <...>*” (Aistė), „*supažinimas su menų terapija <...>*”, palaikomąją „<...> *atrastas vaikui patrauklus būdas, kuris galimas pasiūlyti ir vėliau*” (Beata), „<...> *vaiko stiprybių atradimui <...>*” (Darius). Taip pat terapija buvo būdu, kuriame vaikas atrado veiklą, kūrybą, galimybę ir norą lankyti arba pasitraukti iš terapinės veiklos „<...> *nevertinimas, įsiklausymas paskatino vaiką savo noru lankyti terapijos seansus*” (Aistė). Interviu dalyvių teigimu,

svarbu, jog terapija taikyta kalbant apie netektį, nes tai buvo parama, pagalba vaikui ir jo šeimai sudėtingu momentu, etapu „<...> parama ir pagalba vaikui, mums ir kitiems <...>” (Beata). Kitas interviu dalyviai teigė pastebėję pagerėjusią bendrą šeimos atmosferą po dailės terapijos lankymo. Taigi nauja informacija, „prisilietimas” prie dailės terapijos kaip terapinės formos patyrimas sudarė galimybes pastebėti vaiko gabumus, jaučiamą palaikymą ir santykio svarbą, jo raidos etape.

Platesnis vaiko emocijų įvardijimo žodynas

Įvardinti, apibūdinti jaučiamas emocijas ir jausmus, būsenas dažnai būna sudėtinga. Tai komplikuota ne tik vaikams, bet suaugusiems. Šiuo atveju, dailės terapijos susitikimuose naudoti emocijų apibūdinimai, taikytini ir už terapijos ribų. Pavyzdžiui, emocijų atpažinimas, jaučiamų pojūčių įvardinimas sudaro galimybes patenkinti poreikius, atliepti tai, kas reikšminga vaikui. Interviu dalyvių teigimu vaikų jaučiamos emocijos ir jų įvardinimas po terapijos lankymo pasipildė „<...> platesnis emocijų įvardinimo žodynas <...>” (Aistė), „<...> skirtingais žodžiais apibūdina kaip jaučiasi <...>” (Beata), „<...> plačiau apibūdina, įvardija jaučiamas emocijas <...>” (Darius). Įvardindamas savo savijautą vaikas nepamiršta ir aplink jį esančių „<...> atsižvelgia į tai, kaip jaučiasi kiti šeimos nariai <...>” (Darius). Reflektuoja ir apibūdina savijautą skirtingose aplinkose ir situacijose „<...> ne tik gerai, blogai ar normaliai mokykloje, būrelyje sekėsi <...>” (Beata). Atranda savijautos ir kylančių jausmų priežastis „<...> plačiau apibūdina kodėl vienaip ar kitaip jautėsi tam tikrose situacijose” (Beata). Išreiškia ir apibūdina ne tik emociją, bet ir poreikį, kurį norėtų, kad kažkas atlieptų, patenkintų „<...> apibūdina ko norėtų, priklausomai nuo nuotaikos <...>” (Aistė). Taigi atviresnis, išsamesnis vaikų pasidalijimas terapinėje aplinkoje, tarpusavio sąveikose sudarė galimybes jų emocijas, jaučiamus poreikius išsakyti, sudaryti progas juos atliepti šeimoje.

Netekties tema tapo mažesniu tabu šeimoje

Mažinti ar susiaurinti ribas, kur jų įmanoma išvengti. Didinti ar kitaip atviriau pateikti informaciją sau ir kitiems. Pavyzdžiui, atrandant būdą atviriau ir saugiau apie tai kalbėti su kitu. Interviu dalyviai išskyrė kelias su netektimi susijusias sritis, kuriose atvirumas tapo pagrindu tolimesniam netekties temos įprasminimui. Taip pat ne tik terapiją lankiusiam dalyviui, bet visai šeimai atrasti būdai, priemonės kalbėtis apie mirusį asmenį paskatino netekties temą būti mažesniu tabu. Pavyzdžiui, interviu dalyviai teigia, jog terapija paskatino atviresnius pokalbius „<...> prieš terapiją klausimai susiję su artimojo mirtimi buvo ne tokia atvira tema šeimoje <...>” (Aistė), „<...> platesnis mirties suvokimas, skatina pokalbius apie tai <...>” (Beata), Dariaus teigimu „<...> kalbėtis apie mirtį tapo lengviau <...>”. Žinoma, šiuos pokyčius, veikiausiai veikė ir kiti faktoriai,

pavyzdžiui, praėjęs laikas po netekties, aplinkos pokyčiai „ <...> laikas, aplinka paveikė ir pokyčius, susijusius su šeimoje liečiama netekties tema <...>” (Beata). Vaiko smalsumas, užduodami klausimai ir šeimoje skatinamas atvirumas kaip pagrindas tarpusavio santykiuose, augimo procese „<...> klausimai orientuoti ne tik apie artimą mirusį, bet ir bendrai apie mirtį <...> “ (Darius), „<...> vaikas ir kiti šeimos nariai dažniau dalinasi kaip jaučiasi apie tai, kas susiję su mirusiu artimuoju <...>” (Beata). Vadinasi, atvirumas sau ir kitiems gali būti būdu ir priemone, padedančia sumažinti ribas ir padidinti atvirumą bendraujant skirtingomis temomis.

4.3. Vaikų dailės terapijos proceso kūrinų teminė analizė

Vaikų kūriniai su dailės terapijos instrukcijų pavadinimais pateikiami prieduose (žr. Priedas Nr. 4).

4.3.1. TOMO KŪRINIŲ ANALIZĖ

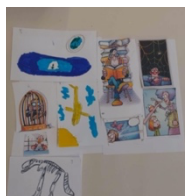
Geltona spalva

Keturiuose kūrinuose iš septynių geltonos spalvos objektas yra svarbioje kūrinio vietoje - tuputį kairiau nuo centro. Žiūrint į kūrinius, geltonas užrašas (**Pav. 1**), geltonas lėktuvas (**Pav. 2**), geltona dėmė - išsiskiria visoje kompozicijoje savo ryškumu (**Pav. 4**), geltona vyro figūra (**Pav. 5**), todėl galime manyti, kad šia spalva pavaizduoti objektai yra svarbūs autoriui.

Vaiko kūriniai



Pav. 1



Pav. 2



Pav. 4



Pav. 5

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Geltona spalva yra šviesiausia spektre ir turi plačią interpretaciją. Šios spalvos reikšmė tiek simboliu, tiek platesniu kontekstu aprašoma ir interpretuojama skirtinguose šaltiniuose. Be to, gausu paaiškinimų, galimų interpretacijų ir galimybių šią spalvą kūrinuose aiškinti skirtingais diskursais.

Simbolių žodynuose ši spalva aprašoma istoriniu kontekstu, interpretuojama remiantis skirtingomis kultūrinėmis tradicijomis, pavyzdžiui teigiama, jog kinų simbolikoje tai žemės spalva. Goethe spalvų moksle geltonai spalvai priskyrė – aktyvumą, šviesybę, tačiau kartu veikiama kitų spalvų ji gali tapti nemalonia, nešvaria. Tradicinėse kultūrose geltona dažniausiai siejama su saule. Taip pat galima priskirti išminties, nuojautos, uoslės pojūčio spalvai (Biedermann, 2002, p. 135).

Jungistai, t.y. C. Jungo pasekėjai, geltoną spalvą piešiniuose interpretuoja kaip žyminčią dieną, atsinaujinimą ir įkvėpimą. Taip pat tai sąmonės simbolis, kuris išreiškia atsinaujinimo galimybes. Skirtingose kultūrose manoma, jog ši spalva žymi vidinį psichikos centrą. Kaip saulės simbolis geltona spalva išreiškia atsinaujinimą, pasikeitimus. Piešiniuose ši spalva skatina savęs pažinimą, galimybes atrasti vidinius resursus (Abt, 2005, p. 94)

Vaikų piešiniuose šią spalvą tyrinėjo ir aprašė skirtingi mokslininkai, pavyzdžiui Luscher „Personality assessment through color selection“ (1999), Widlocher „Vaikų piešinių interpretacija“ (2010). Jie išskyrė skirtingą geltonos spalvos naudojimo aspektus: skleidžiamos energijos, pozityvios stimuliacijos poreikį; sunkių išbandymų paleidimą, susidorojimą su jais (Luscher, 1999); pažintinius gebėjimus ir jų raidą; pasikeitimus, kurie žymi vaiko asmenines savybes, pvz. ryžtingumą siekiant tikslų; tyrumo, atvirumo savybėmis pasižyminčio vaiko pasirenkama spalva (Widlocher, 2010).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> geltona spalva man patinka, taip ir filmuke yra geltonos spalvos <...>“;
- „<...> saulė visad geltona ir būna <...>, nes šviečia <...>“, „<...> lėktuvas geltonas, nes tokių nelabai yra <...>“;
- „<...> tėtis su geltonais drabužiais, nes jam patinka ta spalva, nors tos spalvos drabužių nelabai nešioja“, „<...> su tėčiu gerai dabar sutariam <...>“;
- „Mažai geltonos yra, tai norėjau kad parodyti kaip jaučiasi tėtis <...>“;
- „<...> gyviems augalams reikia saulės dėl to ir geltona virš jo <...>“.

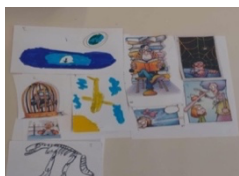
Apibendrinanti tyrėjos interpretacija

Apibendrinama geltonos spalvos piešinių analizę ir interpretaciją galiu teigti, jog tiek moksliniuose šaltiniuose, tiek vaiko pasisakymuose, ši spalva siejama su pozityvia aplinka, teigiamu išoriniu ir vidiniu paskatinimu įvairiose situacijose. Pavyzdžiui, atsinaujinimu ir pasikeitimu (Abt, 2005) ir vaiko komentaras dėl tėčio rūbų spalvos piešinyje tiesiogiai susijęs - „<...> su tėčiu gerai dabar sutariam <...>“, nes abiejuose išreiškiamas pasikeitimas įvykę dėl patirtos netekties ir vaiko santykių pasikeitimas su šeimos nariu.

Mėlyna spalva

Keturiuose vaiko kūrinuose naudojama mėlyna spalva piešta centre (Pav. 2, 4), dešinėje (Pav. 3), kairėje (Pav. 4) pusėje, viršutinėje kūrinio dalyje (Pav. 6). Kadangi ši spalva užiima svarbią ir didelę dalį kūrinio - tai pasikartojantis kūrinio elementas, kurio reikšmė ir ypatybės galimos paaiškinti tiek moksliniais šaltiniais, tiek pačio vaiko interpretacijomis.

Vaiko kūriniai



Pav. 2



Pav. 3



Pav. 4



Pav. 6

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Mėlyna spalva simbolių žodyne, skirtingų autorių darbuose aprašoma kaip stiprios energijos išraiška. Pavyzdžiui, apibūdinama kaip apmąstymams, analizavimui būdingų bruožų išreiškimas vaizduojamame kūrinyje.

Jungistai mėlyną spalvą sieja su dangumi. Taip pat ši spalva gali būti susijusi ir su asmens savybėmis tokiomis kaip uždarumas, ramybės siekimas (Abt, 2005, p. 92).

Vaikų piešiniuose mėlyna spalva susijusi su: spalviniu poveikiu, kuris atpalaiduoja, rodo tarpusavio ryšį su kūnu ir protu, jautrumu aplinkai (Luscher, 1999); vidinės ir išorinės pusiausvyros siekimu, lėtumu, uždarumu (Bedard, 2009); sietina su išmintimi, vaiko branda (Widlocher, 2010).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> mėlyna man primena jūrą, su mama prie jos važiuodavom vasarą <...>“;
- „<...> debesys visada būna mėlyni, mėgstu į juos žiūrėti“;
- „<...> mėlynas fonas visada geriausiai atrodo <...>, nes dangaus juk yra daugiausiai <...>“;
- „<...> ant puodelio nupiešiau jūrą <...> primena ir Ukrainos vėliavą <...>“;
- „<...> augalui reikia lietaus <...> dėl to ir mėlyna lyja <...>“.

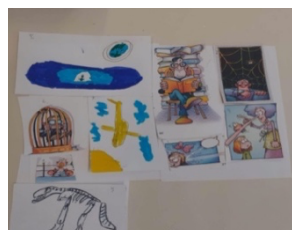
Apibendrinanti tyrėjos interpretacija

Vadinasi, dažnai berniuko piešiniuose pasikartojanti mėlyna spalva yra susijusi su jo jautrumu aplinkai (Luscher, 1999) po įvykusios mamos netekties. Taip pat šiais prisiminimais ir spalva prisimenama bei įprasminama aplinka, šeimos istorija „<...> mėlyna man primena jūrą, su mama prie jos važiuodavom vasarą <...>“. Todėl toks dažnas mėlynos spalvos naudojimas berniuko piešiniuose galimas suprasti kaip būdas suvokti aplinką ir vidines būsenas.

Žmogaus figūra

Dviejuose iš septynių vaiko darbų naudojami žmogaus figūros piešiniai, juose dominuoja vaizduojami žmonės įvairiose situacijose, visuose jų – žmogus kaip pagrindinis kūrinio veikėjas. Pavyzdžiui, šeimos piešinyje vaizduojamos devynios žmogaus figūros (Pav. 5), koliaže pasirinktos iliustracijos su žmonėmis (Pav. 2).

Vaiko kūriniai



Pav. 2



Pav. 5

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Žmogaus figūros piešinys vienas svarbiausių vaikų piešiniuose, plačiai interpretuojamas nustatant vaiko emocinės ir kognityvinės raidos lygį (Catte ir Cox, 1999).

Žmogaus figūros vaizdavimas mene, skirtingose to apraiškose aktualumo neprarandantis simbolis. Jis gali būti siejamas tiek su savęs suvokimu, tiek su kito pažinimu. Simbolių žodyne rašoma, jog žmogaus vaizdinys kūrinyje išreiškia išorinį pasaulį ir jo ryšį su asmeniu (Becker, 1995, p. 322).

Skirtingo dydžio, proporcijų piešimas vaizduojant žmogų piešinyje gali reikšti aspektus, pavyzdžiui, išskiriant figūrą, ją išdidinant - tai gali reikšti vaiko jaučiamą agresiją, nukreiptą į kitą asmenį. Be to, tai gali būti susiję su vaiko aktyvumu, piešimo gebėjimais. Jeigu, vaikas vaizduoja itin mažo dydžio figūras tai gali būti baimės, išreikštos gėdos, išraiška (Farokhi ir Hashemi, 2011).

Žmogaus figūros piešinio dydis šeimos piešinio kontekste priklauso nuo emocinės vaizduojamo asmens reikšmės piešinio autoriui (Chomentauskas, 1983; Brazauskaitė, 2004).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> man patinka piešti žmones <...>“;
- „<...> mano mama mirė, nežinau kaip pavaizduoti ją <...>“;
- „Žmonės visur aplink mane ir mano super herojų <...>, nes iš tikrųjų taip ir yra“;
- „<...> man svarbu nupiešti visus žmones, jų rūbus, plaukus <...>, šypsenas <...>“;
- „O ką dar galima be žmonių piešti?“.

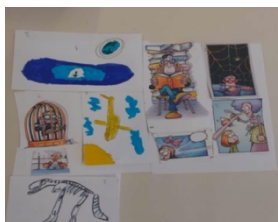
Apibendrinanti tyrėjos interpretacija

Apibendrinama piešiniuose vaizduojamą žmogaus figūrą galiu teigti, jog ji dažnai yra pagrindinis kūrinio objektas. Ne veltui žmogaus figūros piešinys apie piešinio autorių suteikia informacijos ir yra vienas iš būdų, naudojamas nustatant vaiko kognityvinės, emocinės raidos etapą (Catte ir Cox, 1999). Šiuo atveju, vaikas išskyrė, jog vaizduojamas žmogus jam svarbus, o santykiai su aplinka ypač aktualūs: <...> žmonės visur aplink mane <...>“. Todėl šios svarbios vaiko gyvenimo dalies vaizdinys, aplinka veikia ir jo kūrybinę raišką, vaizduojamus veikėjus jo kūrinuose.

Gyvūnai

Vaiko piešiniuose vaizduojami gyvūnai, kurie yra viena centrinių figūrų, dažnai kartu su žmonėmis. Pavyzdžiui, vaiko pasirinktose iliustracijose – voras, paukštis, nupieštame piešinyje – išnykusio dinozauro skeletas (Pav. 2). Šeimos piešinyje vaizduojamas augintinis – šuo (Pav. 5).

Vaiko kūriniai



Pav. 2



Pav. 5

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Gyvūnai vaikų piešiniuose dažnai vaizduojami. Ji susijusi ne tik su gyvenamąja aplinka, šeimoje laikomas augintiniais, mylimais šeimos nariais. Tai kartu ir tam tikra emocijų išraiška.

Žmogaus ir gyvūno vaizdavimas siejamas su kūniškomis ir dvasinėmis, prigimtinėmis tiek gyvūnui, tiek žmogui būdingomis savybėmis. Pavyzdžiui, prierašumu aplinkai, artimiesiems (Becker, 1995, p. 82 – 83).

Gyvūnai vaikų piešiniuose gali reikšti autoriaus jaučiamus poreikius ir norą, kad kažkas juos patenkintų. Gyvūnų rūšis gali parodyti kokius poreikius vaikas išreiškia, pvz.: fizinius, emocinius. Vaikas, vaizduojantis šunį gali išreikšti tai, jog jam svarbus artimas ryšys, kompanija (Bedard, 2009, p. 60).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> gyvūnai man patinka <...>“, „<...> dabar turime šunį, dėl to ir nupiešiau prie mūsų stovintį <...>“;
- „<...> nebuvo lengva piešti gyvūną, bet aš labai jo norėjau <...>, <...> jis kaip šeimos narys <...>“;
- „<...> voras atrodo kietai, <...> nors ir bijau biški vorų“, „<...> paukštis ant moters nosies atrodo netikroviškai <...>“, „<...> daug skaitau apie išnykusius gyvūnus, nupiešiau ir gyvūno skeletą <...>“.

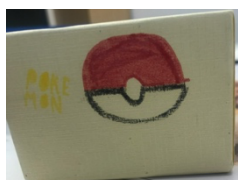
Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Berniuko kūrinuose pasikartojantis gyvūno vaizdinys išreiškia skirtingus jam svarbius aspektus. Pavyzdžiui, šeimos piešinyje pavaizduotas šuo yra ne tik mylimas šeimos augintinis, bet ir svarbus palaikytojas, sunkiomis akimirkomis: „<...> jis kaip šeimos narys <...>“. Ne veltui šuns vaizdavimas vaikų kūrinuose siejamas su svarbiu, artimu ryšiu, palaikymu (Bedard, 2009, p. 60). Kitame kūrinyje pasirinktas vaizdinys voras, kuris yra vaiko baimių šaltinis „<...> nors ir bijau biški vorų <...>“, bet kartu išreiškiamas noras šias baimes priimti „<...> voras atrodo kietai <...>“. Taigi vaiko vaizdiniuose gyvūnai tampa tiek išorinių palaikymo, tiek vidinių baimių išraiškos būdu.

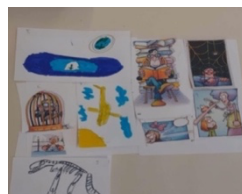
Fantastiniai personažai

Vaiko kūrinuose fantastiniai personažai vaizduojami pirmuose darbuose. Pavyzdžiui, kaip pagrindinė dėžutės figūra pieštas animacinis „Pokemon“ logotipas (Pav. 1), koliažas (Pav. 2), papildytas vaiko piešiniu, kuriame jis vaizduoja ateivį. Kadangi vaikas šiuos personažus naudojo tik pirmų susitikimų metu, tai gali būti susiję su jo išmokta schema, kurią kartojant ji tampa natūrali.

Vaiko kūriniai



Pav. 1



Pav. 2

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Fantastiniai ar animaciniai personažai vaikų kūrybinėse išraiškose yra natūrali, dažnai pasitaikanti veikėjų grupė. Tai susiję su gyvenamąja aplinka, aktualijomis, vaiko pomėgiais. Taip pat gali būti susiję su vaiko noru susijungti su piešiamu objektu. Dažnai įvairaus amžiaus vaikai, ypač 8 – 10 metų linkę piešti animacinių filmų, komiksų veikėjus. Šie piešiniai pasižymi stereotipiniu vaizdavimu, vaiko įterpiamų ir prikuriamų elementų – nedaug (Thomas ir Silk, 1990).

Vengeris (2008) knygoje „Psichologinis konsultavimas ir diagnostika: praktinis vadovas“ aprašė vaikų vaizduojamus fantastinius personažus, kurie turi realių gyvūnų ar personažų išvaizdą. Jis šiuos piešinius sieja su vaiko jaučiamu nerimu ir autoriaus noru atsiriboti nuo situacijos.

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> man patinka, kai ne viskas būna taip, kaip iš tikrųjų <...>“;
- „<...> filmukuose taip rodo <...>“;
- „<...> dabar ne tik filmukas, bet ir pokemon kortelės yra <...>“;
- „<...> nes jie turi super galių <...>“.

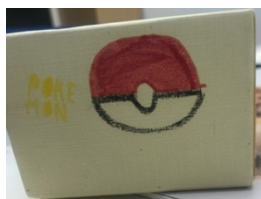
Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Vaiko piešiniuose fantastiniai personažai vaizduojami pirmuosiuose susitikimuose, kurie galimi sieti su saugumo poreikiu. Ne veltui berniuko amžiaus grupei būdingi animacinių filmų vaizdiniai (Thomas ir Silk, 1990). Kartu animacija ir vaizduotė padeda atsiriboti nuo tikrovės įvykių - „<...> ne viskas būna taip, kaip iš tikrųjų <...>“. Todėl vaizduojami fantastiniai personažai vaikų kūrinuose siejami ir su jų noru atsitraukti nuo šiuo metu vykstančios situacijos (Vengeris, 2008). Taigi šiuo atveju, vaiko piešiami fantastiniai personažai yra kaip forma, atsiriboti nuo vystančių įvykių ir kartu būdas kūrybingai išreikšti fantaziją.

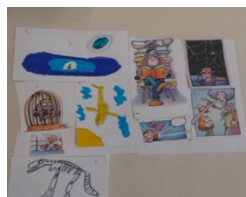
Priemonių pasirinkimas

Priemonių pasirinkimas gali būti tiek sąmoningas, tiek nesąmoningas veiksmas. Priskirtai piešinių grupei būdingos priemonės, kurios yra kietos. Pastebėta, jog tyrimo dalyvis dažniau renkasi kietas, nei skystas priemones (Pav. 1, 2). Tačiau įpusėjus terapijos seansų laikymui jis vis dažniau rinkdavosi derinti pieštukus, kreideles su dažais, t.y. pradėjo naudoti mišrią techniką, skirtingas priemones (Pav. 4).

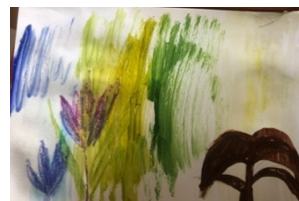
Vaiko kūriniai



Pav. 1



Pav. 2



Pav. 4

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Priemonių pasirinkimą ir jų naudojimą mene aprašė Jungo pasekėjai. Pavyzdžiui, teigiama, jog spalvotų pieštukų, kreidelių, flomasterių pasirinkimas veikiamas priemonių specifškumo ji - lengvai kontroliuojama priemonė, kuri rodo norą „valdyti“ vaizdinį, suteikti jam norimas formas ir spalvas, neišeinant iš nustatytų pieštuko ribų.

Vaškinės kreidelės laikomos gana primityvia menine išraiška. Tačiau jų galimybės ir išraiškos rodo piešėjo įsitraukimą, jaučiamą ryšį su kūnu. Spalvotu pieštuku taip pat išreiškiamas kūrėjo noras koncentruotis į tai, kas jam svarbu, aktualu (Abt, 2005, p. 62 – 65).

Mišrios technikos naudojimas - kelių tekstūrų ar priemonių derinimas tarpusavyje išryškina kiekvienos priemonės savitumą. Taip pat siejamas su autoriaus pastebimos priemonių ir savęs išreiškimo galimybėmis, pavyzdžiui, išreiškiant vienas kitą papildančius psichikos mechanizmus (Abt, 2005, p. 66).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> gražiau, kai spalvota <...>“;
- „<...> su flomasteriais paprastas, nors iš tikrųjų, <...> jų ištrinti neina <...>“;
- „<...> man patinka kaip flomasteriai atrodo ant lapo <...>“;
- „<...> gerai spalvina <...>“;
- „<...> šiandien pabandžiau pamaišyti ir man visai patiko kaip atrodo <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Priemonės ir jų pasirinkimas gali būti tiek inicijuotas kito, tiek ir laisvai pasirenkamas vaiko. Stebėdama tyrimo dalyvį pastebėjau, jog berniukas dažniausiai renkasi kietas priemones. Įpusėjus terapijos seansams vis dažniau jis ėmė derinti dvi skirtingas priemones, ir jų technikas kartu.

Pavyzdžiui, pirmuosius kūrinius kūręs flomasteriais - dėl jų dažno naudojimo, priemonės priimtimumo „<...> flomasteriais paprasta <...>“, vėliau dažniau pasirinkdavo mažiau pažįstamas priemones ir buvo linkęs eksperimentuoti „<...> pabandžiau pamaišyti ir man visai patiko kaip atrodo <...>“. Ne veltui jungistų teigimu mišrios technikos naudojimas kūriniuose yra siejamas su autoriumi ir naudojamų priemonių suteikiamomis galimybėmis kūrybiniame procese (Abt, 2005, p. 66). Apibendrinama galiu teigti, jog pasipildęs priemonių pasirinkimas ir jomis išgaunamos technikos tyrimo dalyviui suteikė daugiau netikėtumo ir to priėmimo galimybių.

Blizgučiai

Vaikas du savo kūrinius įvairino kitų priemonių tokių, kaip akvarelė, gvašas ir blizgučių derinimu tarpusavyje. Viename jų blizgučiai užpildo foną, likusią baltą lapo dalį (Pav. 3), kitame – naudojama kaip viso kūrinio detalė (Pav. 6).

Vaiko kūriniai



Pav. 3



Pav. 6

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Blizgučiai dailės terapijos procese siejami su autoriaus noru būti pastebėtu, kai per priemones išreiškiamas dėmesio gavimo poreikis, siekiamybe būti įvertintu. Taip pat blizgumas bei tokių priemonių pasirinkimas ir naudojimas kūriniuose siejamas su transformacija, pokyčiais, kurių norima ar kurie jau pasiekti. Be to, ši priemonė nėra lengvai valdoma, todėl tuo pačiu suteikia nenusipėjamo pojūtį kūrinio kūrybinį procesą bei rezultatą tiek kūrėjui, tiek kūrinių stebinčiam asmeniui (Shine On – The Many Facets of Glitter – London Art Therapy, 2018).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> man patinka, kai blizga, taip atrodo daug geriau, nei vien su spalvom <...>“;
- „Lėkštėje reikėjo kažko gražaus, <...> įdėti kažką, kas atrodytų kaip iš fantazijos <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Ši priemonė berniuko kūriniuose buvo naudojama antro ir priešpaskutinio susitikimo metu. Jis blizgučiais kūrė išskirtinį vaizdą, suteikė kai kurioms detalėms papildomą efektą. Pavyzdžiui, jo teigimu - blizgučių suteikiamas blizgesys yra papildomos galimybės piešiniui „<...> kai blizga <...> atrodo daug geriau <...>“, „<...> reikėjo kažko gražaus <...>“. Dailės terapiją taikančių specialistų

manymu, blizgučiai kaip priemonė siejama su nenuspėjamumu ir papildomomis galimybės tiek kuriančiam, tiek jį stebinčiam, asmeniui (Shine On – The Many Facets of Glitter – London Art Therapy, 2018). Taigi blizgučiai šio berniuko kūrinyje yra viena tų priemonių, kurios papildė tiek kūrybos, tiek pokalbio apie kūrinį, dalis.

4.2.3. EMILIJAS KŪRINIŲ ANALIZĖ

Spalvos

Vaikas penkiuose iš septynių darbų naudojo turkio spalvą. Ji išgaunama maišant žalią ir mėlyną spalvas. Šiuose vaiko darbuose vyrauja būtent šios spalvos (Pav. 1, 3, 4, 6). Jos siejamos su augalais, veiksmu, augimu.

Vaiko kūriniai



Pav. 1



Pav. 3



Pav. 4



Pav. 6



Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Spalvos ir jų simbolika vaikų piešiniuose - yra vienas iš nagrinėtinų aspektų. Kadangi vaikai ir patys ne visada sąmoningai renkasi spalvas, jas naudodami atranda jų specifines ypatybes, savo galimybes. Taip pat kartu koduoja informaciją, tarsi simboliškai perteikia tai, kas jam svarbu. Todėl spalvinis pasirinkimas ir spalvų simbolika svarbus informacinis resursas.

Simbolių žodyne esantis spalvų paaiškinimas orientuotas į - išraišką ir poveikį. Teigiama, jog spalvos veikia ne tik vizualiai, bet ir emociškai. Pfisterio – Heisso spalvų piramidėje skirtingoms spalvoms priskiriami skirtingi poveikiai, energijos (Biedermann, 2002, p. 396 – 397).

Šiuose vaiko kūrinuose viena iš dominuojančių spalvų – žalia, ji siejama su augmenija. Taip pat ir asmens pasikeitimais, atsinaujinimu. Ne veltui tai naudojama ir kasdienybėje, pavyzdžiui: šviesoforo spalvose, jo reikšmė - „pirmyn“ (Abt, 2005, p. 96)

Vaikų piešiniuose žalios spalvos simbolinė reikšmė gali būti aiškinama skirtingomis interpretacijomis, pavyzdžiui:

- Luscher „Personality assessment through color selection“ (1999) šią spalvą siejo su nuoseklumu, tvirtybe, užsispyrimu ir pasikeitimais.

- Bedard „Vaikų piešiniai, kaip juos suprasti“ (2009) vaiko žingeidumu, prigimtinu smalsumu ir jo patenkinimo poreikiu.
- Widlocher „Vaikų piešinių interpretacija“ (2010) žalią spalvą susiejo su augalais, visa supančia žalumu. Taip pat kaip galimą vaiko reakciją ir išraišką į per griežtą tėvų auklėjimą, pavyzdžiui, drausminimą.

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> man patiko mėlynai žalia popieriaus spalva <...>“, „<...> nelabai tos šviesios spalvos man patinka, rinkausi tamsiausią <...>“;
- „<...> žalia, mėlyna, geltona kai susimaišo gerai yra <...>“;
- „Lėkštėje ir puodelyje daug žalios, juodos ir mėlynos, nes tos spalvos taip netikrai atrodė, man jos patinka, kai sumaišau <...>“;
- „<...> gyvas augalas turi žalios ir mėlynos, nes iš to yra, žalia yra gyvas, mėlyna vanduo <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Vaiko spalvų pasirinkimas kūrinuose išlaikė pastovumą. Tai yra, dažniausiai, spalvinis priemonių pasirinkimas buvo panašus. Kaip pastebima kūrinuose pagrindinė spalva – turkio, žalia. Šios spalvos siejamos su autoriaus charakterio savybėmis, pavyzdžiui, tokiomis kaip nuoseklumas, pastovumas (Luscher, 1999). Ne veltui ir spalvos kūrinuose keitėsi tik atspalviais. Kaip teigia berniukas: „<...> žalia, mėlyna, geltona kai susimaišo gerai yra <...>“. Taigi galiu daryti prielaidą, jog kūrinių autorius dažnai pasirenka jau žinomą spalvinį pasirinkimą, nėra linkęs eksperimentuoti rinkdamasis kitas spalvas, nors pastebėta, jog terapijos eigoje berniukas po truputį į kūrinus įvedė kitų atspalvių.

Žmonės

Žmogus vaizduojamas dviejuose vaiko kūrinuose. Koliaže pasirinktos iliustracijos, kuriose yra šeši asmenys (Pav. 2). Šeimos piešinyje pavaizduota 12 žmonių (Pav. 5). Vaiko pasirinkimas dėliojant iliustracijas koliaže, kaip pagrindinį veikėją, kūrinio centrą pasirinkti žmogų ir jo skirtingus gyvenimo etapus. Šeimos piešinyje vaikas vaizduoja žmones skirtingais gyvenimo etapais, keičiantis šeimos sudėčiai, įvyksta pokyčiai šeimoje. Visa tai vaikų piešiniuose siejama su jų emocine, fizine raida.

Vaiko kūriniai



Pav. 2



Pav. 5

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Žmogaus vaizdavimas mene gali būti siejamas tiek su savęs suvokimu, tiek su kito pažinimu. Simbolių žodyne rašoma, jog žmogaus vaizdinys kūrinyje išreiškia išorinį pasaulį ir jo ryšį su asmeniu (Becker, 1995, p. 322).

Šio amžiaus (9 – 11) metų vaikai pasižymi piešimo stadija, kuriai būdinga vaizduoti žmones, spalviškai parinkti derančius elementus tarpusavyje. Tai amžius, kuriame vaikai mokosi piešti ir vaizduoti realistiškai (Lowenfeld, 1947). Vaikų piešiniuose vaizduojami žmonės tampa vis detaliau piešiami, pavyzdžiui, išryškinant aprangą, jos elementus, žmogaus šukuoseną, įterpian vaizduojamas emocijas (Malchiodi, 1998).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> šeima man yra mama, tėtis, aš, sesė <...>“;
- „<...> paveikslėliuose žmonės, nes jų daug aplink mane <...>“;
- „<...> o ką daugiau pasirinkti jei ne žmones? <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Vaiko kūrinuose vaizduojami žmonės pasižymi kiekiu, išreikšiamomis detalėmis. Pavyzdžiui, berniuko koliaže gausu žmonių ir įvairių situacijų, jie siejami su vaiko aplinka „<...> paveikslėliuose žmonės, nes jų daug aplink mane <...>“. Šeimos pokyčių piešinyje vaizduotas besikeičiantis žmonių kiekis trijose lapo dalyse. Tai susiję su jo šeimos pokyčiais. Žmonių vaizdavimas vaikų piešiniuose dažnas reiškinys, augant vaikui, keičiasi ne tik jo suvokimas, bet kartu ir meniniai gebėjimai. Todėl žmogaus vaizdinys tampa vis detališkesnis, smulkmeniškiau išpiešiamos aprangos, išvaizdos detalės (Malchiodi, 1998). Taigi vaiko kūrinuose piešiamas ar pasirinktose iliustracijose vaizduojamas žmogus svarbus tiek emociškai, tiek fiziškai, todėl jam svarbu tai parodyti smulkmeniškai išpiešiant rūbus, emocijas.

Šypsenėlės, kitos emocinės išraiškos

Penkiuose iš septynių vaiko kūrinių naudojamos emocinės išraiškos priemonės. Pavyzdžiui, pirmo susitikimo metu panaudoti brūkšniukai, primenantys šypsenėlių akis (Pav. 1); koliaže

pasirinktos iliustracijos, kuriose kiekvienas personažas su skirtingos veido išraiškomis (Pav. 2); kitame kūrinyje – kairėje pusėje vaizduojamos besišypsančios, o dešinėje – liūdnos emocinės išraiškos (Pav. 4). Šeimos piešinyje – praeitis (dvi laimingos šypsenėlės) – dabartis (trys nelaimingos) ir ateitis (trys laimingos), visi vaizduojami asmenys taip pat su skirtingomis emocijomis (Pav. 5). Paskutiniame kūrinyje – pagaliukai naudoti kaip centrinė figūra (Pav. 6). Igi, toks dažnas, pasikartojantis emocijų vaizdavimas kūrinuose yra viena iš emocijų išraiškos priemonių, kurios tiek kūriniui, tiek jo stebėtojui nurodo apie emocinę savijautą.

Vaiko kūriniai



Pav. 1



Pav. 2



Pav. 4



Pav. 5



Pav. 6

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Vaikų gebėjimas žmonių veiduose piešti ar kitaip identifikuoti ir vaizduoti skirtingas emocijas yra susijęs su jų kognityvine, emocine branda. Dėl šios priežasties jie dažniausiai vaizduoja besišypsantį arba liūdintį asmenį (Cox, 2005). Būtent šias dvi emocijas vaizduodami vaikai bando parodyti aiškų kontrastą, priešingybių derinimą viename vaizdinyje (Bonoti ir Misailidi, 2006).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> pagaliukai popieriuje man panašu į sniegą arba saldinius <...>, arba akis iš filmuko kur būna <...>“;
- „<...>, kad augalas augtų jam neužtenka vien saulės ir lietaus, šypsenėlės reiškia, kad jam reikia ir geros aplinkos, kad jį prižiūrintys būtų geri“;
- „<...> augalas miršta, kai aplinkui jį kažkas liūdi, <...> nesirūpina augalu, nes rūpinasi tik savimi <...>“;
- „<...> paveikslėliuose man patiko, kad buvo žmonės su visokiom nuotaikom, kaip ir iš tikrųjų būna <...>“;
- „čia lėkštėje man gavosi kaip brūkšniukai, nors panašu ir į dėžutę <...>“;
- „<...> virš žmonių tie smailai, nes čia kokia nuotaika <...>“, „<...> tėvai buvo linksmi, <...> dabar liūdna, nes mirė <...>, o po to, gal vėl bus linksmi visi <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Berniuko kūrinuose kaip vienas iš pagrindinių emocijų išraiškos priemonių pastebimas šypsenėlių naudojimas. Šios emocinės išraiškos ar jų detalės buvo penkiuose iš septynių jo kūrinių. Tai svarbus ir ne veltui dažnai naudojamas kūrinio elementas. Mokslininkės Cox „Intention and Meaning in Young Children's Drawing“ (2005) teigimu - vaikų gebėjimas kūrinuose piešti ir atskirti, papildyti vaizduojamas emocines išraiškas siejamas su jų raida, empatijos didėjimu ir egocentrizmo mažėjimu augant (Cox, 2005). Vaiko manymu - skirtingos emocijos jam suteikia daugiau veiksmo, yra įdomesnės „<...> su visokiom nuotaikom, kaip ir realybėj <...>“. Skirtingų emocijų, tokių kaip liūdesys ir džiaugsmas vaizdavimas piešinyje siejamas su pokyčiais, šeimos įvykiais, netektimi, kuriuos veikia aplinka, o vaiko suvokimas ir perteikimas vyksta kūrybiniame procese šiomis meninėmis išraiškomis. Taigi dažnas vaiko emocijų išraiškų vaizdavimas piešiniuose gali būti siejamas su jo raida, gebėjimais, šeimoje ar tolimesnėje aplinkoje vykstančiais pokyčiais, kurie veikia vaiko savijautą.

Augalų motyvai

Vaiko trijuose darbuose vaizduojami gamtiniai, augaliniai elementai. Pavyzdžiui, viename iš jų vaizdinys, centre, išskiriant jo svarbią reikšmę vaikui – žalios, geltonos ir mėlynos spalvos derinys, kuris primena augalą (Pav. 3) ; kitame – kairėje pusėje vaizduojamas vazoninis augalas, dešinėje pusėje rudas, pakitęs augalas (Pav. 4); trečiame kūrinyje – didžioji puodelio dalis dekoruota medžio lapeliu (Pav. 6). Taigi toks dažnas šios temos pasikartojimas vaiko darbuose yra reikšminga ir aktuali tema terapijos dalyviui.

Vaiko kūriniai



Pav. 3



Pav. 4



Pav. 6

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Augalai ir jų motyvai kūrinuose tokia pat neatsiejama vaizduojamų objektų dalis, kaip žmogus, gyvūnas. Simbolių žodyne augalai piešiniuose aprašomi kaip vienybės, bendrystės simbolis. Organinio pasaulio pagrindu, kuris naudingas tiek žmonėms, tiek gyvūnams. Taip pat apie augimo galimybę, kaip nenutrūkstamą kaitos grandinę, atsinaujinimą. Skirtingų augalų rūšys kultūroje, dvasiniame kontekste aiškinamos įvairiais paprotiniais, meniniais simboliais ir jų reikšmėmis (Becker, 1995, p. 29).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> žalia, nes gyva, gali užaugti <...>“;
- „<...> augalas yra gyvas dalykas <...>“, <...> tokių augaliuką turiu namie ant palangės <...>“;
- „<...> panašu į medžio lapą, daug žalios <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Dažnai vaikas vaizduodamas augalus savo kūrinuose naudojo pasikartojančius objektus, panašias spalvas. Augaliniai ar kiti gamtiniai motyvai galimi sieti su bendrystės poreikiu (Becker, 1995, p. 29). Berniuko nuomone - vaizduojami augalai simbolizuoja gyvybę, augimą - „<...> gali užaugti <...>“. Taip pat jis pabrėžė rūpinimąsi ir pagalbos poreikį augalams, tarsi, perkeldamas ir sujungdamas savo ir augalų poreikius. Vadinasi, vaikas vaizduojamus augalus susiejo poreikius, kuriuos norėtų, jog artimieji, draugai atlieptų ar kitaip priimtų, pasirūpintų juo.

Priemonės

Keturi vaiko kūriniai iš septynių nupiešti naudojant skystas priemones (Pav. 3, 4, 6). Šiuo atveju – guašą. Ši priemonė ne tik įprasta, gerai pažįstama vaikui, bet ir suteikia galimybę eksperimentuoti, maišyti norimas spalvas. Be to, skystomis priemonėmis išgaunamas ne tik spalvinis, bet ir netikėtas rezultatas.

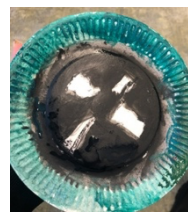
Vaiko kūriniai



Pav. 3



Pav. 4



Pav. 6



Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Priemonės ir jų pasirinkimams veikia kūrinio ne tik galutinį vaizdinį, bet ir visą kūrybinį procesą. Kiekviena priemonė, kūrybinė technika gali paskatinti skirtingus procesus, iškelti skirtingas patirtis. Jungistai priemonių pasirinkimą siejo su jaučiamais poreikiais. Pavyzdžiui, tokių priemonių, kaip guašas naudojimą aiškino: dažniausiai guašas renkamas tada, kai stengiamasi išreikšti primityvų ir paprastą turinį. Nors ši priemonė ir skatina plačius judesius, veiksmą, suteikia galimybes išreikšti skirtingus jausmus, jų intensyvumą (Abt, 2005, p. 64 – 66)

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> su guašu dažnai piešiu per dailės pamoką <...>“;
- „<...> tokios spalvos, kur man patinka yra guaše <...>“;

- „<...> su pieštukais nelabai gaunasi <...>“;
- „<...> guašą, kai sumaišai vis kitokias spalvos išeina <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Berniuko piešiniuose ar kito tipo kūriniuose akivaizdžiai pastebimas panašios priemonės pasirinkimas, kuris leidžia išgauti panašius atspalvius. Dėl šios priežasties pats kūrybinis procesas teikia saugumą, ypač pažįstant, įgudus valdyti pasirinktą priemonę. Ne veltui, tyrimo dalyvis teigia, jog „<...> guašu dažnai piešia <...>“, „<...> turi mėgstamas spalvas <...>“. Be to, guašas suteikia galimybę reikšti skirtingus jausmus, skirtingais rankų mostais, spalviniais tonais išgauti vis skirtingą variantą (Abt, 2005, p. 64 – 66). Taigi vaikui pažįstamos priemonės proga eksperimentuoti su technikomis, išreikšti jausmus ne tik vaizdiniu, bet ir pačia pasirinkta priemone.

4.3.3. LUKO KŪRINIŲ ANALIZĖ

Emocijos

Berniuko darbuose pastebėta pasikartojanti detalė – šypsenėlės ar kitaip išreikštos emocinės išraiškos. Viena iš darbų jos naudota kaip dėžutės dangtelio centrinė figūra (Pav. 1); kitame kūrinyje – kairės pusės apačioje vaizduojama žalios spalvos šypsenėlė (Pav. 2); trečiame piešinyje – šeimos piešinyje skirtingos emocijos žmonių veiduose (Pav. 4).

Vaiko kūriniai



Pav. 1



Pav. 2



Pav. 4

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Vaikų gebėjimas piešti emocines išraiškas susijęs su jų emocijomis, kurios siejamos su laime arba liūdesio. Kitų emocijų tokių kaip pyktis, nustebimas ir baimė eiliškumas ir dažnumas vaikų kūriniuose nėra aiškūs (Zagorska, 1996). Tyrimuose susijusiuose su vaikų piešiniuose vaizduojamomis emocijomis pastebėta, jog laimingi žmonės nėra išraiškingesni, nei liūdni. Bendrumai pastebėti tarp vaizduojamų emocijų piešiniuose vaiko jaučiamų emocijų (Jolley, Fenn, Jones, 2004).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> ant dėžutės nupiešiau šypseną, nes norėjau, kad dažniau man būtų linksma <...>“;
- „<...> žmonės su skirtingom nuotaikom, šypsenom, nes nebūna vienodų <...>“;

- „<...> aš šypsausi piešinio apačioje, nes nupiešiau aplink mėgstamus dalykus <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Berniuko kūrinuose pastebima pasikartojanti emocinė išraiška – šypsenėlės. Jų vaizdavimas skirtinguose formatuose išliko panašus. Tačiau keitėsi tik vaizdavimo vieta – iš centrinės, į kairę, per visą kūrinio horizontalią eilutę. Vaikų emocijų vaizdavimas jų kūrinuose siejamas su laimingomis asmenų išraiškomis (Jolley ir kt., 2004). Berniuko nuomone, jis dažniausiai besišypsančią šypsenėlę sieja su jo pomėgiais: „<...> aš šypsausi piešinio apačioje, nes nupiešiau aplink mėgstamus dalykus <...>“.

Taigi vaizduojamos emocinės išraiškos vaiko kūrinyje yra susijusios su jaučiamomis emocijomis, jų meniniu išreiškimu piešinyje.

Skritulio figūra

Keturiuose vaiko darbuose iš septynių pasikartojo skritulio figūra. Juose skritulys naudojamas kaip papildoma kūrinio detalė, dažniausiai spalva išryškinama, išskiriama iš kūrinio kitų detalių. Pavyzdžiui, viename kūrinyje ji panaudojama du kartus – kairės pusės apačioje vaizduojant žalios spalvos objektą ir šalia oranžinės spalvos kamuolį (Pav. 2). Kitame piešinyje - skritulys yra kairėje pusėje vaizduojamų objektų viršutinės lapo dalies pagrindas, pvz. medžio žalumos, obuolių forma, virš jų saulės forma (Pav. 3) Trečiame kūrinyje – skritulio forma vaizduojamos žmonių galvos, akys (Pav. 4). Paskutiniame kūrinyje skritulio figūra yra kūrinio pagrindas (Pav. 5).

Vaiko kūriniai



Pav. 2



Pav. 3



Pav. 4



Pav. 5

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Simboline prasme skritulys siejamas su augimu ir tobulėjimu (Becker, 1995, 238 p.).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> smile dažniausiai būna tokios formos <...>“;
- „<...> kamuolys nesigavo labai tiksliai, reikėtų gražiau nupiešti <...>“;
- „Lėkštės forma panaši į apskritimą, todėl ir pats piešinys jau gaunasi tokios formos <...>“;
- „<...> saulė apvali, obuoliai raudoni rutuliukai <...>“;
- „<...> žmonių galvos ir akys geriausiai atrodo, kai būna tokios formos <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Skritulio forma dažnai pasikartoja vaiko kūrinuose. Ji piešiniuose skiriasi spalvine, dydžio ir vietos ypatybėmis. Simbolinė reikšmė skritulio kaip ir apskritimo figūra aiškinama kaip augimo, siekiamo pokyčio, pasikeitimų poreikiu (Becker, 1995, p. 238). Berniukas komentuodamas skritulio figūros pasirinkimą teigė, jog tai aplinkybių „padiktuotas“ sprendimas „<...> *lėkštės forma panaši į apskritimą, todėl ir pats piešinys jau gaunasi tokios formos <...>*“. Kartu kūrinių autorius išreiškė norą tobulėti „<...> *nesigavo labai tiksliai <...>*“. Taigi skritulio vaizdavimas vaiko kūrinuose siejamas su jo augimu, tobulėjančiomis mąstymo, pažintinėmis funkcijomis, siekiamais pokyčiais, kuriuos veikia įvairūs jo asmeniniai ir aplinkos pasikeitimai.

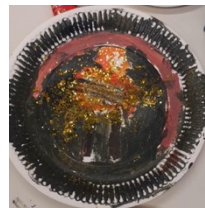
Žmogaus figūra

Žmogaus figūra pasikartojantis vaizdinys vaiko darbuose, nepriklausomai nuo susitikimo temos. Pastebėta, jog žmogaus figūra šio vaiko darbuose yra centrinė kūrinio dalis. Pavyzdžiui, viename piešinyje vaizduojamos septynios žmogaus figūros (Pav. 4). Kitame naudota žmogaus figūra, jos siluetas, kuris yra šviesių spalvų tamsiame fone (Pav. 5).

Vaiko kūriniai



Pav. 4



Pav. 5

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Žmogaus figūros piešinys vienas svarbiausių vaikų piešiniuose, plačiai interpretuojamas nustatant vaiko emocinės ir kognityvinės raidos lygį (Catte ir Cox, 1999).

Žmogaus figūros vaizdavimas mene, skirtingose to apraiškose aktualumo neprarandantis simbolis:

- Jis gali būti siejamas tiek su savęs suvokimu, tiek su kito pažinimu. Simbolių žodyne rašoma, jog žmogaus vaizdinys kūrinyje išreiškia išorinį pasaulį ir jo ryšį su asmeniu (Becker, 1995, p. 322).
- Skirtingo dydžio, proporcijų piešimas vaizduojant žmogų piešinyje gali turėti skirtingas reikšmes. Pavyzdžiui, išskiriant figūrą, ją išdidinant - tai gali reikšti vaiko jaučiamą agresiją, nukreiptą į kitą asmenį. Be to, tai susiję su vaiko aktyvumu, piešimo gebėjimais. Jeigu, asmuo vaizduoja itin mažo dydžio figūras tai gali būti susiję su baimėmis, gėda (Farokhi ir Hashemi, 2011).

Žmogaus figūros piešinio dydis šeimos piešinio kontekste priklauso nuo emocinės vaizduojamo asmens reikšmės piešinio autoriui (Chomentauskas, 1983; Brazauskaitė, 2004).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> man nelabai patinka piešti žmones, nes nemoku <...>“;
- „<...> kai nupiešiu mano žmones ne į žmones panašūs <...>“;
- „<...> pamiršau rankas žmonėms nupiešti <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Apibendrinama žmogaus figūrą vaiko kūrinuose galiu teigti, jog šis vaizdinys susijęs su vaizduojamo asmens svarba berniuko gyvenime. Tai gali būti siejama su artimu santykiu, savęs ir aplinkinių suvokimu. Ne veltui teigiama, jog žmogaus figūros vaizdavimas kūrinuose susijęs su vidinio ir išorinio pasaulio ryšiu (Becker, 1995, p. 322). Berniuko teigimu - žmonių piešimas jam svarbus procesas, kurį norėtų tobulinti. Ne veltui tyrimo dalyvis išreiškė susidūręs su sunkumais piešiant žmones, nes norėjosi juos kuo tiksliau nupiešti „<...> man nelabai patinka piešti žmones, nes nemoku <...>“, „<...> kai nupiešiu mano žmones ne į žmones panašūs <...>“. Nors vaikas ir susidūrė su sunkumais, vaizduojant kūno detales, tuo pačiu jis tai pastebėjo tik galutiniame rezultate. Visa tai, veikiausiai, gali būti dėl to, jog svarbu buvo procesas, emocijos, o ne galutinis rezultatas. Taigi žmogaus figūros piešinys, šiuo atveju, yra santykio su aplinka išraiška.

Medis

Keturiuose vaiko kūrinuose iš septynių pastebimas vaizduojamas medžio objektas. Pavyzdžiui, pasirinkti lipdukai – eglės (Pav. 1); antrame kūrinyje – dešinėje pusėje vaizduojamos dvi palmės (Pav. 2); kitame – obelis kairiajame lapo kampe, dešiniajame – nukirstas medis ir likęs kelmas (Pav. 3), šeimos piešinyje žmonių figūros primena medžius (Pav. 4). Pastebima, jog nuo pirmojo darbo medžio vaizdavimas, pasirinktos priemonės jį vaizduoti pakito.

Vaiko kūriniai



Pav. 1



Pav. 2



Pav. 3



Pav. 4

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Medžio vaizdavimas vaikų piešiniuose gali būti naudojimas kaip tyrimo įrankis, pavyzdžiui, medžio piešimo testas (TDT) Koch's Baum testas (1950), kuris naudojamas psichologiniame tyrime

nustant asmenybės ypatybes, vystymosi amžiuje. Dėl lengvo duomenų rinkimo ši priemonė yra patogi, leidžianti analizuoti dalyvių savęs vaizdą, santykį su aplinka, emocines būsenas.

Medis vaikų piešiniuose siejamas su jų fizinėmis, emocinėmis, kognityvinėmis savybėmis. Medžio vaizdinys kinta priklausomai nuo vaiko amžiaus, jo meninių gebėjimų. Kiekviena nauja medžio dalis gali būti susijusi su autoriaus patirtimi, turinti simbolinę prasmę. Pavyzdžiui, medis su lapais, gausiu viršutiniu vaizdu susijęs su vaiko vaizduote, augimu, siekiais (Bedard, 2009, p. 58).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> dvi palmės man panašu į atostogas, kai nereikia eiti į mokyklą <...>“;
- „<...> gyvas medis su obuoliais, <...>, kai nupjovė medį liko tik kelmas iš medžio“;
- „<...> žmonės tiesiai stovi, biški primena medžius <...>“;
- „<...> lipdukuose eglės panašu į Kalėdų eglutę, greit ją puošim <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Medžio vaizdinys vaiko piešiniuose skirtingu formatu pasikartojanti detalė. Ji kūrinuose vaizduojama skirtinga medžio rūšimi. Pavyzdžiui, pasirenkamas lipdukas su egle, piešiamos dvi palmės, šeimos piešinyje žmogaus figūra primena medžio kamienus, o kitame kūrinyje vaizduojama obelis ir nupjautas medis, virtęs kelmu. Medžio vaizdavimas siejamas su fizinėmis, emocinėmis ar kognityvinėmis vaiko ypatybėmis, jo augimu, savęs ir aplinkos pažinimu (Bedard, 2009, p. 58). Vaiko teigimu medis kartu yra gyvenimo kaitos simbolis, kuris veikiamas aplinkos sąlygų: „<...> gyvas medis su obuoliais, <...>, kai nupjovė medį liko tik kelmas iš medžio“. Taigi apibendrinama vaiko medžio vaizdinį ir jo interpretacijas skirtinguose moksliniuose šaltiniuose galiu teigti, jog jis susijęs su vaiko pasikeitimais, aplinkos ir asmenybės paveiktais pokyčiais.

Kietos priemonės

Kietos priemonės berniuko piešiniuose ir kito formato kūrinuose vyravusi priemonė, kurią jis rinkdavosi pirmų susitikimų metu. Dekoruodamas dėžutės dangtelį (Pav. 1); piešdamas konkrečius objektus tokius kaip kamuolys, telefonas (Pav. 2), kitame kūrinyje - medžius, saulę, vaizduodamas negyvą augalą (Pav. 3). Vadinasi, vaiko kūriniai pasižymi konkrečių formų gausa, dydžiai ir objekto formos yra aiškiai išreikštos, o tam įtakos turėjo ne tik jo meniniai gebėjimai, bet ir pasirinktos priemonės.

Vaiko kūriniai



Pav. 1



Pav. 2



Pav. 3

Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Jungo pasekėjų teigimu piešimas pieštuku, spalvotais pieštukais ar kreidelėmis yra susijęs su asmeninėmis kūrėjo savybėmis. Pavyzdžiui:

- pieštukas – tai galimybės koreguoti, keisti, kūrinio konkrečių formų išreiškimui, o ne turinio kūrimui, todėl šią priemonę rinkdamasis asmuo orientuotas į detales (Abt, 2005, p. 62 – 63);
- spalvotas pieštukas – spalvingesnis, kruopštesnis, mažiau veikiamas ar koreguojamas kūrinys. Kuris gali būti emocinio fono išraiška, paliekanti kontrolę ir konkretumą svarbą. Manoma, jog rinkdamasis tokią priemonę autorius bijo atsitiktinumo, susidūrimo su emociniu pasauliu (Abt, 2005, p. 62 – 64);
- vaškinės ar aliejinės kreidelės – nors laikoma primityvia menine išraiška, tačiau psichologiniu pagrindu ši priemonė išraiškinga, galinti perteikti skirtingas psichologines būsenas, nuotaikas. Taip pat priemone galima parodyti įvairovę, skirtingas spaudimas, piešimas, eksperimentavimas suteikia erdvės platesniam kūrinio vaizdai (Abt, 2005, p. 63 – 64).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> su pieštukais geriau spalvinasi, matosi detalės, gali mažesnius dalykus piešti <...>“;
- „<...> negyvas medis, nupjautas geriau atrodo su kreidelėmis, nes kaip kitaip parodyti, kaip jis atrodo?“;
- „Ant dėžutės dangtelio norėjau tokios šypsenėlės su kreidele <...>“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

Piešimas kietomis priemonėmis siejamas su autoriaus asmeninėmis savybėmis. Pavyzdžiui, tokiomis kaip smulkmeniškumas, atidumas detalėms (Abt, 2005, p. 62 – 63). Skirtingose kūrinio vietose naudotos kietos spalvinės priemonės vyravusi ypatybė pirmų terapinių susitikimų metu. Vėliau berniukas rinkdavosi kitas priemones. Visa tai - galima sieti su saugumu, kurį suteikia pasirinktos priemonės. Pavyzdžiui, dėl priemonių kietumo - išpiešiamos aiškios detalės, nėra spontaniškumo, priemonių maišymo, labiau koncentruojamasi į detales. Vadinasi, vaiko pasirenkamos kietos priemonės yra apsauginis veiksnys, padedantis terapinėje aplinkoje susipažinti su aplinka ir vidinėmis reakcijomis į įvairius dirgiklius.

Skystos priemonės

Vėlesniuose vaiko kūrinuose vis dažniau pasirenkamos naudoti skystos priemonės. Pavyzdžiui, vaizduodamas gyvą augalą dešinėje lapo pusėje - augalą, aplinką, dangaus objektus (debesį, lietų ir saulę) vaizdavo naudodamas guašą (Pav. 3); piešiant popierinėje lėkštėje tiek fonas, tiek centrinis objektas piešti skirtingomis guašo spalvomis (Pav. 5); spalvindamas popierinį puodelį

pasirinko kelių spalvų derinį ir užspalvino visą objektą (Pav. 5). Priemonių pasikeitimas iš kietų į skystas gali būti susijęs su pokyčiais, laisvesniu jautimusi terapiniuose susitikimuose.

Vaiko kūriniai



Pav. 3



Pav. 5



Interpretacija, mokslinis pagrindimas:

Tokių priemonių kaip guašas, akriliniai ar aliejiniai dažai naudojimas piešiniuose siejamas su išraiška, pastangomis piešiant, kuriant. Todėl ši priemonė tampa būdu, kai taisymas nėra sudėtingas, todėl pats procesas skatina eksperimentuoti, lanksčiau žvelgti į kūrybinį procesą (Abt, 2005).

Paskutiniuose vaiko kūrinuose pastebimas mišrios technikos naudojimas, t.y. derinamos kelios priemonės. Jungistų teigimu - mišri technika yra susijusi su priešingybių derinimu ir jų integravimu į įprastą išraišką. Taip pat derinimas susijęs su priemonių svarba, paliekama galimybe priemonėms matyti atskirai arba susilieti į vieną (Abt, 2005, p. 65 – 66).

Vaiko komentarai, sietini su piešinių grupės tema:

- „<...> gyvam medžiui tiko su guašu, reikėjo daugiau spalvų <...>“;
- „Lėkštę ir puodelį norėjau spalvinti guašu, kad spalvotai būtų“.

Apibendrinanti tyrėjos interpretacija:

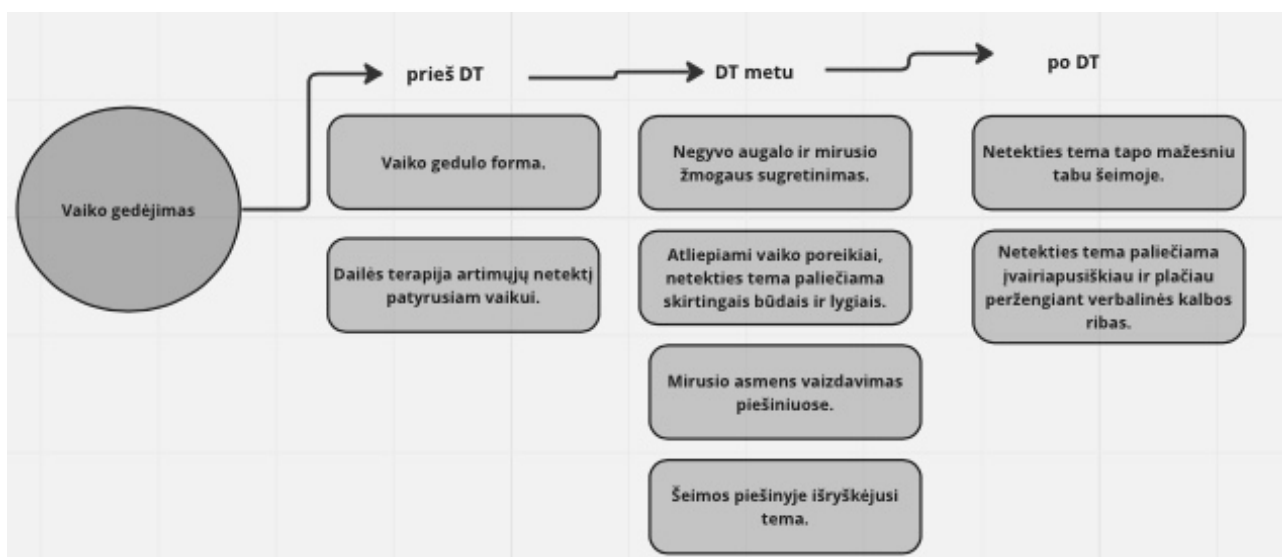
Skystų priemonių naudojimas kūrinuose siejamas su vaiko gebėjimu vis lanksčiau žvelgti į situaciją, priimti skirtingas priemonių savybes, jo paties pasikeitimus. Pavyzdžiui, kietų priemonių pakeitimas į skystas gali būti susijęs su pasikeitusiais pojūčiais dailės terapijos procese. Taip pat skystos priemonės suteikia daugiau laisvės ir galimybių eksperimentuoti kuriant naujus atspalvius, išreikšti emocijas, o ne patį objekto detalumą (Abt, 2005, p. 65 – 66). Vaiko teigimu skystos priemonės padeda išgauti daugiau skirtingų atspalvių „<...> reikėjo daugiau spalvų <...>“. Taigi berniuko naudojamos skystos priemonės gali būti susijusios su vaiko proceso pasikeitimais, padidėjusiu jo atvirumu naujovėms.

5. Tėvų interviu teminės analizės ir vaikų piešinių analizės sąsajos

Integruojant tėvų interviu teminės analizės ir vaikų piešinių analizės rezultatus, dailės terapijos taikymo galimybės artimojo netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams atsiskleidė per tokias temas sąsajas kaip: vaiko gedėjimas, pokyčiai ir vaiko poreikiai, vaiko emocijos, vaiko santykiai kaip resursas.

Vaiko gedėjimas – vaiko sąlyčio su netektimi tema apima ir skirtingas vaiko gedėjimo formas ir jo išraiškas piešiniuose, ir vaiko netekties palietimą skirtingais būdais ir formomis. Netekties patirtis analizuojama tėvų numanomu vaiko suvokimu, vaikų patyrimu dailės terapijos procese. Tėvų teminėje analizėje pastebima netekties tema kaip vaiko gedulo, išgyvento praradimo forma. Artimojo netektį patyrę pradinio mokyklinio amžiaus vaikai pasižymėjo elgesio, santykių pasikeitimais - o tai buvo vienas iš motyvų, paskatinusių dalyvauti dailės terapijoje. DT saugia forma, neverbaliniais būdais įgalina netektį nagrinėti vaizduojamų objektų, emocinių patirčių išraiškomis. Vaikų piešinių analizėje pastebėta, jog tyrimo dalyviai neseniai išgyvenę artimojo netektį, vaizduoja mirusį žmogų piešiniuose, dažnai pokalbyje išreiškia susirūpinimą, ilgėsį mirusio asmens. Po dailės terapijos taikymo tėvų teminėje analizėje pastebima, jog dailės terapija gali piešiniu ar kita kūrybine veikla prisidėti prie vaiko pažinimo, jo patirties suvokimo. Taigi dailės terapijos metu netekties tema nagrinėta skirtingais būdais, saugia vaikui forma.

Žemiau pateikiama schema, kuria apibendrinami teminės ir piešinių analizės rezultatai.

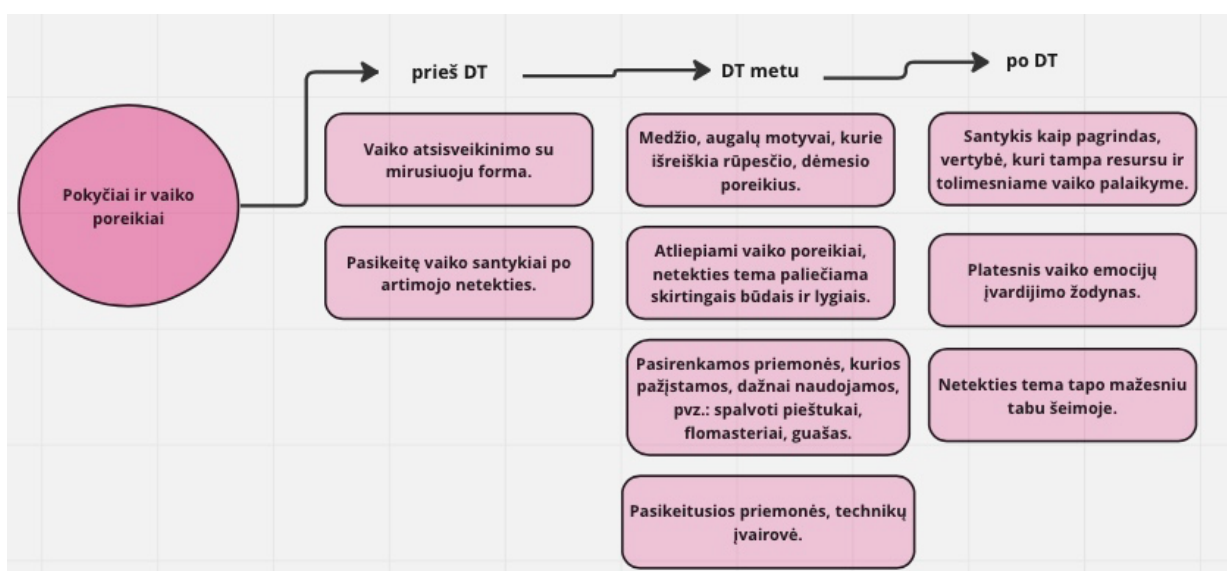


Schema sudaryta darbo autorės

Pokyčiai ir vaiko poreikiai – tėvų interviu ir vaikų piešinių analizėje išryškėjusi tema sietina su vaiko poreikiais po artimojo netekties. Analizuojant tėvų interviu duomenis prieš dailės terapijos

taikymą jų vaikams - pastebėta, jog jie akcentavo pokyčius vaikų elgesyje, bendravime su aplinkiniais, o tai gali rodyti svarbius vaikų poreikius, susijusius su situacijos priėmimu, prisitaikymu prie jos. Tėvų teminėje analizėje išryškėjusi tema buvo pasikeitimų priėmimas, vaiko situacijos suvokimas, kas skatino daugiau dėmesio skirti jų išgyvenimams. Vaiko poreikis būti išgirstam ir suprastam, siejamas su jo besikeičiančiais kognityviniais gebėjimais, psichosocialine raida. Priklausymo bendraamžių grupei, dėmesio ir paramos iš šeimos, platesnio socialinio rato žmonių poreikis akivaizdus ir iš jų kūrinuose vaizduojamų objektų. Vaikų piešinių analizė atskleidė, jog šeimos piešinyje berniukai dažnai akcentuoja pokyčius, paveiktus netekties, prarasto asmens. Taip pat pastebėta, jog pasikeitė berniukų pasirenkamos priemonės, gausėjo technikų įvairovė kūrinuose. Piešiniuose vaizduojami augmenijos motyvai vaikų pasisakymuose sieti su palaikančiu tarpusavio ryšiu, rūpinimosi juo poreikiu. Dailės terapijos procese netekties tema paliečiama skirtingais būdais: per kūrinį, pasidalinimą. Tėvų ir vaikų santykis akcentuojamas kaip pagrindinė šeimos vertybė. Suaugusiųjų palaikymas ir parama tampa būdu atliepti vaiko poreikius. Rezultatai rodo, kad DT gali atliepti vaiko poreikius, susijusius su pokyčiais šeimoje po artimojo netekties, suteikdama įrankius platesniam emocijų įvardijimo žodynui, taip pat suteikdama erdvę saugiam santykiui. Tėvų interviu teminėje analizėje po dailės terapijos taikymo pastebėta, jog jie atrado naujų būdų, bendravimo formų su savo vaikais. Be to, platesnis emocijų ir poreikių įvardinimas palengvino tarpusavio supratimą. Taigi dailės terapijos lankymas patyrus artimojo netektį, šiuo atveju, paskatino saugios aplinkos, ryšio sukūrimą bei aiškesnės emocijų ir poreikių išsakymo būdus.

Žemiau pateikiama schema, kuria apibendrinami teminės ir piešinių analizės rezultatai

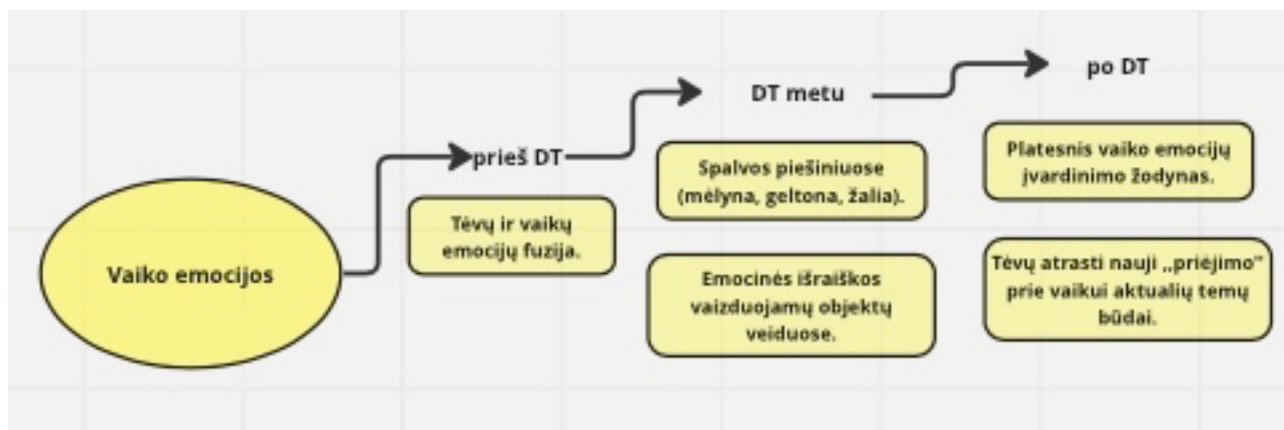


Schema sudaryta darbo autorės

Vaiko emocijos – ši tema plačiau prasme apima vaiko emocijas, susijusias ir su jo netektimi, ir dalyvavimu terapijoje, ir per tėvų teminę analizę atsiskleidusią tėvų ir vaikų emocijų fuziją. Dailės

terapijos procese emocijos buvo išreiškiamos spalvomis, priemonių pasirinkimu, technikų tarpusavyje derinimu, vaizduojamų objektų veiduose esančiomis emocinėmis išraiškomis. Taip pat teminėje interviu analizėje po dailės terapijos taikymo akcentuota, jog vaikų tėvai pastebėjo platesnį berniukų emocijų įvardinimo žodyną. Taigi dailės terapija - taikytina forma, kuri leidžia išreikšti emocijas aplinkai priimtinu būdu - kūrybiniame procese, o tarpusavio pasidalinimai, refleksija paskatina vaikus atrasti vis naujų emocijų įvardinimo būdų.

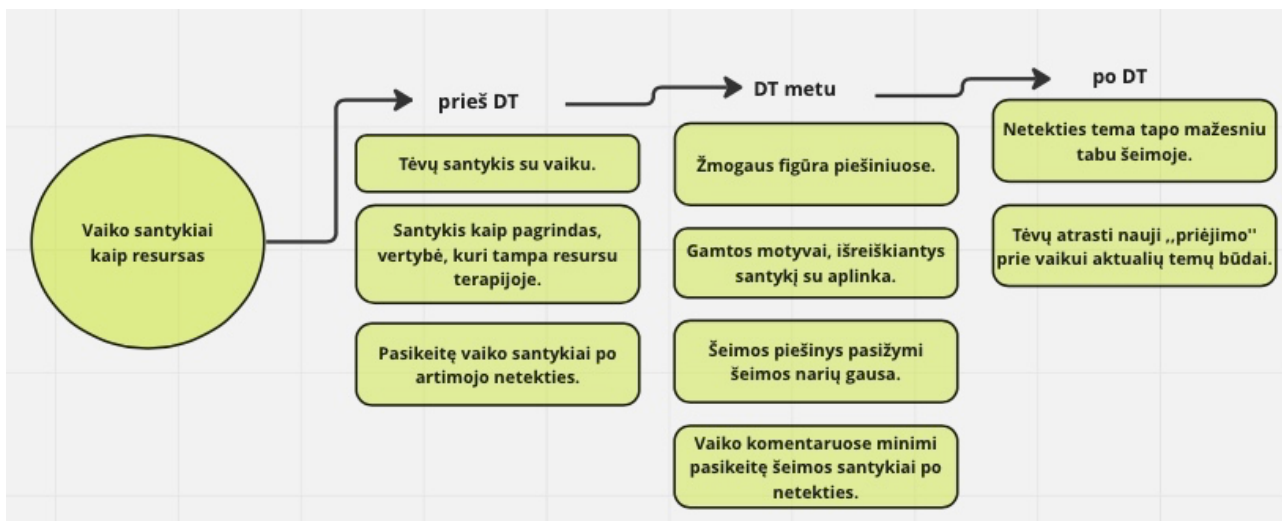
Žemiau pateikiama schema, kuria apibendrinami teminės ir piešinių analizės rezultatai



Schema sudaryta darbo autorės

Vaiko santykiai kaip resursas – santykių tema atspindi vaiko santykius su tėvais (likusiais iš tėvų), ir jo santykius su kitais artimaisiais, platesniu socialiniu ratu. Ši tema viena esminių – apibrėžiant tėvų santykį su vaiku, pasikeitusius vaikų santykius su aplinkiniais po artimojo netekties, santykius dailės terapijos metu. Interviu teminėje analizėje prieš dailės terapijos taikymą – akcentuoti vaikų ir tėvų tarpusavio ryšio, kuriamo santykio aplinkoje, aspektai. Vaikų piešinių analizėje išryškėjo, jog pagrindiniai vaizduojami objektai – žmonės. Taip pat per įvairius aplinkos objektus, piešinių veikėjų tarpusavio santykius išreiškiamas santykių, ryšio su aplinka poreikis. Berniukų komentaruose apie piešiniuose vaizduojamus žmones išryškėja netekties ir praradimo temos, kurios dailės terapijos metu perkeliamos į kūrinį. Po dailės terapijos taikymo vaikų tėvų teminėje analizėje pagrindinė tema – pasikeitę, pagerėję santykiai dėl jų ir vaikų atrastų bendravimo formų. Taigi viso tyrimo metu, tyrimo dalyvių nuomone, vaiko ir tėvo/tėvų santykiai buvo pagrindu, skatinusiu dalyvauti dailės terapijoje.

Žemiau pateikiama schema, kuria apibendrinami teminės ir piešinių analizės rezultatai



Schema sudaryta darbo autorės

Diskusija

Dailės terapija teigiamai veikia vaikų, patyrusių artimųjų netektį, savijautą, emocijų reguliaciją, tarpusavio santykius - tai patvirtina įvairūs tyrimai (Ong ir kt., 2016; Green ir kt., 2021; Law ir kt., 2022). Juose atskleidžiamos dailės terapijos taikymo galimybės, išgyvenant su netektimi sietinas reakcijas, emocijas, pasikeitimus. Pavyzdžiui, dailės terapijos taikymas – lengvinant vaiko gedulo reakcijas, skatinant pokyčių priėmimą ir vaiko poreikių atpažinimą, atliepimą, vaiko emocijų išreiškimui, santykio su vaiku ir jo aplinka užmezgimui ir palaikymui.

Vaiko gedėjimas

Tėvų interviu ir vaikų piešinių analizės sąsajos atskleidė, jog vaiko patirta artimojo netektis ir jos išgyvenimas pastebimas ir išreiškiamas – elgesio pasikeitimais, tarpasmeninių santykių vengimu ar ryšių nutrūkimu. Kaip teigia Alvis ir kt., (2022) vaiko netekties patyrimas, komplikotas gedulas ar sudėtinga reakcija į prarastį ryšį, gali turėti įtakos vaiko elgesiui. Netekties atveju prarandamas artimas ryšys, saugumą kėlęs veiksnys, kuris paveikia ir tarpasmeninius santykius (Alvis ir kt., 2022). Šio tyrimo dalyvių nuomone, pagalbos kreipiamasi, nes tai būdas padėti vaikui išreiškiant su netektimi susijusias emocijas, jausmus kūrybiniame procese, mezgant saugų santykį su aplinkiniais. Kaip ir kituose tyrimuose (Luecken ir kt., 2009; Werner – Lin ir Biank, 2013; Burns, 2010) pastebėta, jog netekties atveju, svarbus apsauginis veiksnys, siekiant vaikui palankios terpės, gedulo etapams ir sielvartui, yra šeimos aplinka. Šiame tyrime dailės terapija naudojama kaip saugi forma, kuria, per kūrybinę veiklą, vaikas atskleidžia netekties suvokimą, išreiškia su netektimi siejamus savo pasikeitimus.

Pokyčiai ir vaiko poreikiai

Vaiko poreikiai po artimojo netekties siejami – su saugumu, artimųjų parama ir tarpasmeniniais santykiais. Dėl patirtos netekties ir jos paveiktų pokyčių, tyrimo dalyviai patyrė pasikeitimus, pavyzdžiui, šeimos sudėties, elgesio, savijautos, emocinio ir fizinio ryšio. Vaiko poreikiai – interviu dalyvių nuomone, yra atliepiami, norint užtikrinti palankią aplinką jo gedului, sielvartui ir netekties suvokimui. Dailės terapija naudojama kaip priemonė, kuri leidžia atliepti vaiko poreikius, susijusius su šeimos pasikeitimais, įvykusiais po artimojo netekties. Norint užtikrinti saugią terapinę aplinką, dailės terapija taikyta mažai grupei vaikų. Rastuose tyrimuose (Law ir kt., 2022; Ong ir kt., 2016; Karafa ir kt., 2021) tirti skirtingi kiekiai vaikų. Pavyzdžiui, vienuose 6

asmenys (Law ir kt., 2022; Ong ir kt., 2016), kitame – 13 gedinčių vaikų (Karafa ir kt., 2021). Šiame tyrime dailės terapiją lankusių dalyvių skaičius – trys. Tyrimo trukmė pasirinkta atsižvelgiant į kitus tyrimus, kuriuose akcentuojamas tarpusavio ryšys, netektį patyrusių vaikų poreikių atliepimas. Tyrime pasirinktas taikyti dailės terapijos skaičius, lyginant su kitais tyrimais buvo panašus. Pavyzdžiui, rastuose tyrimuose organizuotos skirtingos trukmės dailės terapijos - pusantro mėnesio (Karafa ir kt., 2021), dviejų mėnesių (Law ir kt., 2022), trijų mėnesių (Ong ir kt., 2016). Šiame tyrime dailės terapija taikyta septynis kartus, kartą į savaitę, du mėnesius. Taigi vaiko netekties paveiktus pasikeitimus ir jo poreikius šiame tyrime padėjo išsiaiškinti tėvų interviu teminė analizė, vaikų kūriniai ir jų pasisakymai, atrastos tarpusavio teminės sąsajos. Terapijos dalyvių atvirumui įtakos turėjo nedidelis grupės dydis, taikyti nuolatiniai dailės terapijos seansai du mėnesius iš eilės.

Vaiko emocijos

Vaiko emocijos ir jų raiška kūrybiniame procese siejama su vaiko savijauta, bendra šeimos aplinka ir joje vyraujančiu emociniu ryšiu. Tėvų interviu teminė analizė atskleidė - vaikų tėvams būdingą emocijų susiliejamą, persidengimą – fuziją. Šio tyrimo metu taikomoje dailės terapijoje skatinamas vaikų emocijų įvardinimas, atskyrimas bei jų raiška kūrybiniame procese (Luecken ir kt., 2009). DT yra saugi terapijos forma, kurioje vaikas jaučiamas emocijas gali nukreipti, perkelti į kūrinį. Artimojo netekties atveju, vaiko emocijas ir išraiškas pastebintys asmenys yra artimieji, kiti aplinkiniai. Tad su gedulu sietinų emocijų perkėlimui naudinga forma - kūryba, kuria skatinamas emocijų nukreipimas ne į kitus, o į kūrinį ir jo autorių (Werner – Lin ir Biank, 2013). Šiame tyrime pastebėta, jog po dailės terapijos lankymo, vaikų emocijų įvardinimo žodynas buvo platesnis, o tai vaikų tėvams padėjo tiksliau atpažinti, atliepti vaiko poreikius.

Vaiko santykiai kaip resursas

Šiame tyrime pastebėta, jog vaiko santykis ir ryšys su artimaisiais ir aplinkiniais, po artimojo netekties pakito. Vaiko ir tėvų tarpusavio ryšys veikia kaip apsauginis veiksnys, patyrus artimojo netektį pradiniam mokykliniam amžiui. Kaip ir kituose tyrimuose, taip ir šiame tyrime - interviu dalyviai akcentavo tarpusavio ryšį. Tėvų ir vaikų santykiai netekties atveju gali kisti. Tyrimuose akcentuojama ryšio, kaip paramos šaltinio, svarba, pavyzdžiui: išlaikant tarpusavio palaikymą, saugų ryšį (Werner-Lin ir Biank, 2013), šeimoje vyraujantys santykiai, ryšys su kitais šeimos nariais (Luecken ir kt., 2009), platesnio socialinio rato buvimas (Ferow, 2019) ir kt. Todėl rekomenduojama netekties paveiktus vaikus ir jų šeimas paskatinti dailės terapijoje lankytis kartu su kitais šeimos nariais. Dalyje tyrimų (Ong ir kt., 2016; Griffiths, 2022) dailės terapija taikoma vaikams ir jų šeimos nariams, tuomet gaunami duomenys, kuriuose matomas platesnis šeimos, kaip socialinio vieneto,

kontekstas. Šiame tyrime koncentruotasi į netektį patyrusį vaiką ir jo tėvų matomus sunkumus, kurie kyla vaikui po netekties.

Tyrimo privalumai - duomenys buvo rinkti iš trijų šaltinių (vaikų tėvų, tyrėjos refleksijų ir piešinių analizės).

Tyrimo ribotumai – tyrimas nėra reprezentatyvus, jame dalyvavo tik berniukai, to priežastimi galėjo tapti tai, jog nagrinėjama tema yra jautri, dėl ko buvo sunku surinkti tyrimo dalyvius.

Gairės ateities tyrėjams – siūlau vėlesniuose tyrimuose tirti ir mergaites. Svarbu tyrinėti labiau homogeniškas netektis patyrusius vaikus. Pavyzdžiui, tik tėvų arba brolių/seserų, praėjus panašiam laikui po netekties patyrimo. Be to, būtų vertinga pusiau struktūruoto interviu metu apklausti ir pačius vaikus.

Apibendrinant galima teigti, jog dailės terapija vaikams, patyrusiems artimųjų netektį, buvo pagalbos ir paramos forma jiems ir kitiems šeimos nariams. Šis tyrimas atskleidė papildomas temas: vaiko gedėjimas, pokyčiai ir to nulemti vaiko poreikiai, vaiko emocijos, vaiko santykiai kaip resursas. Tokio pobūdžio tyrimas, kuriame analizuojami vaikų, patyrusių netektį, kūriniai, tėvų prieš ir po terapijos taikymo patirčių teminė analizė, suteikia duomenis, kurie išryškina dailės terapijos taikymo galimybes pradinio mokyklinio amžiaus vaikams: padedant išreikšti su netektimi susijusias emocijas – pyktį, liūdesį, kaltę ir kt.; atliepant vaiko saugumo, ryšio su kitais, prisitaikymo prie pokyčių poreikius; talpina savyje saugaus santykio resursą; prisiliečia prie gedulo skirtingomis formomis.

Išvados

Teorinės darbo dalies išvados:

1. Literatūros analizė atskleidė, kad artimųjų netekties išgyvenimas pradinio mokyklinio amžiaus vaikams, siejamas su praradimo jausmu, kuris išgyvenamas per sielvartą ir gedulą. Reakcija į netektį ir jos patyrimas priklauso nuo vaiko emocinės, kognityvinės ir socialinės raidos ypatumų, o jos pasekmės vaiko psichosocialiniam funkcionavimui priklauso nuo tokių rizikos veiksnių kaip: iki netekties turėti vaiko sunkumai, lytis, netekties pobūdis, ryšys su mirusiuoju, šeimoje vyraujantys santykiai, platesnis socialinis ratas ir nuo tokių apsauginių veiksnių kaip: saugus prieraišumo stilius, šeimos parama ir palaikantys tarpusavio santykiai, ryšys su artimaisiais, kitais aplinkiniais, ritualų, prasmių teikimas, grįžimas į įprastą rutiną.
2. Dailės terapijos taikymo galimybės netektį patyrusiems vaikams yra orientuotos į pagalbos teikimą, palengvinant vaiko gedulą, sielvarto reakcijas, atliepiant vaiko saugumo ir prisitaikymo po pokyčių poreikius. Kadangi artimojo netektis paveikia vaiko ir jo šeimos santykius, dailės terapija gali būti naudinga priemonė, skirta stiprinti tarpusavio emocinį ryšį.

Empirinės tyrimo dalies išvados:

3. Tėvų teminėje analizėje atsiskleidė artimojo netektį išgyvenančio vaiko emocinis susietumas su suaugusiais, pokyčiai tarpasmeniniuose santykiuose, kaip antai, jų vengimas arba atvirkščiai, suartėjimas, skirtingi atsisveikinimo su mirusiuoju būdai ir gedulo formos.
4. Tėvų teminė analizė atskleidė, kad dailės terapija gali būti kaip priemonė, palengvinanti vaikų gedulo reakcijas, stiprinanti vaiko emocinius ryšius su artimaisiais.
6. Artimojo netekties išgyvenimas pradinio mokyklinio amžiaus vaikų piešiniuose atsiskleidžia per tų pačių spalvų, priemonių ir technikų naudojimą, gyvūnas ar žmogus yra pagrindinės kūrinio figūros. Vaikų piešinių analizėje išryškėjo, jog dailės terapija, saugia forma, neverbaliniais būdais, leidžia netektį nagrinėti vaizduojamų objektų, emocinių patirčių išraiškomis.
7. Integruojant teminės interviu ir piešinių analizės rezultatus, dailės terapijos taikymo galimybės atsiskleidžia per pagalbą vaiko gedėjimo procese, pokyčių priėmimą ir poreikių atliepimą, taip pat emocijų raiškoje ir santykių kaip resurso su kitais ir savimi stiprinime. O tai rodo, kad jog dailės terapija pradinio mokyklinio amžiaus vaikams, patyrusiems artimojo netektį, taikytina pagalbos forma.

Rekomendacijos

1. Ugdymo įstaigoms, krizių centrams ir pagalbos grupes, netektį patyrusiems vaikams ir jų šeimos nariams, komandą įtraukti dailės terapeutą.
2. Dailės terapeutams ir kitiems specialistams, kurie taiko dailės terapijos metodus artimųjų netektį patyrusiems vaikams, taikyti dailės terapijos metodus, paruoštą programą, kuri atliktų terapijos dalyvių poreikius, skatintų gedulo reakcijų sukeltų sunkumų išveiką kūrybiniame procese.
3. Kokybiniais ir kiekybiniais tyrimais toliau analizuoti dailės terapijos galimybes netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams.
4. Dailės terapeutams, rengiantiems dailės terapijos programą artimųjų netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams, „Palinkėjimas sau“ instrukciją taikyti terapijos pabaigoje.
5. Rekomenduojama dailės terapijos susitikimo trukmė – 45 min., forma - laisvo pobūdžio, grupės dydis 3 – 5 vaikai.
6. Dailės terapeutui svarbu turėti psichologinių žinių apie netektį patyrusius vaikus ir jų išgyvenimo ypatumus.
7. Dailės terapeutui dalyvauti (kartą į mėnesį) supervizijose ir intervizijose.

Literatūra

- Abt, T. (2005). *Introduction to picture interpretation according to C. G. Jung*. Zurich, Switzerland: Living Human Heritage.
- Aynsley-Green, A., Penny, A., & Richardson, S. (2012). *Bereavement in childhood: risks, consequences and responses: Figure 1*. *BMJ Supportive & Palliative Care*, 2(1), 2–4. <https://doi.org/10.1136/bmjspcare-2011-000029>
- Aluwihare-Samaranayake. (2012). *Ethics in Qualitative Research: A View of the Participants' and Researchers' World from a Critical Standpoint*. *International Journal of Qualitative Methods*, 11(2), 64–81. <https://doi.org/10.1177/160940691201100208>
- Alvis, L., Zhang, N., Sandler, I. N., & Kaplow, J. B. (2022). *Developmental Manifestations of Grief in Children and Adolescents: Caregivers as Key Grief Facilitators*. *Journal of Child & Adolescent Trauma*. <https://doi.org/10.1007/s40653-021-00435-0>
- Bat-Or, M., & Garti, D. (2019). *Art therapist's perceptions of the role of the art medium in the treatment of bereaved clients in art therapy*. *Death Studies*, 43(3), 193–203. <https://doi.org/10.1080/07481187.2018.1445138>
- Beauregard, C. (2020). *Being in Between: Exploring Cultural Bereavement and Identity Expression through Drawing*. *Journal of Creativity in Mental Health*, 15(3), 292–310. <https://doi.org/10.1080/15401383.2019.1702131>
- Becker, U. (1995). *Simbolių žodynas: 16 spalvotų ir 900 vienspalvių iliustracijų*. Vaga.
- Bedard, N. (2009). *Vaikų piešiniai, kaip juos suprasti*. Baltos lankos.
- Bergman, A.-S., Axberg, U., & Hanson, E. (2017). *When a parent dies – a systematic review of the effects of support programs for parentally bereaved children and their caregivers*. *BMC Palliative Care*, 16(1), 39. <https://doi.org/10.1186/s12904-017-0223-y>
- Biedermann. (2002). *Naujasis simbolių žodynas*. Mintis.
- Boelen, & Lenferink, L. I. M. (2020). *Associations of depressive rumination and positive affect regulation with emotional distress after the death of a loved one*. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 27(6), 955–964. <https://doi.org/10.1002/cpp.2482>
- Bonoti, F., & Misailidi, P. (2006). *Children's Developing Ability to Depict Emotions in Their Drawings*. *Perceptual and Motor Skills*, 103(2), 495–502. doi:10.2466/pms.103.2.495-502
- Bosgraaf, L., Spreen, M., Pattiselanno, K., & van Hooren, S. (2020). *Art Therapy for Psychosocial Problems in Children and Adolescents: A Systematic Narrative Review on Art Therapeutic Means and Forms of Expression, Therapist Behavior, and Supposed Mechanisms of Change*. *Frontiers in psychology*, 11, 584685. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.584685>

- Braitto, I., Rudd, T., Buyuktaskin, D., Ahmed, M., Glancy, C., & Mulligan, A. (2022). *Review: systematic review of effectiveness of art psychotherapy in children with mental health disorders*. *Irish Journal of Medical Science* (1971 -), 191(3), 1369–1383. <https://doi.org/10.1007/s11845-021-02688-y>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). *Using thematic analysis in psychology*. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braun, V., & Clarke, V. (2014). *What can “thematic analysis” offer health and wellbeing researchers?* *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 9(1), 26152. <https://doi.org/10.3402/qhw.v9.26152>
- Brazauskaitė, A. (2004). *Vaikų dailės terapinis aspektas*. *Gimtasias žodis*.
- Bonoti, & Misalidi, P. (2015). *Social Emotions in Children's Human Figure Drawings: Drawing Shame, Pride and Jealousy*. *Infant and Child Development*, 24(6), 661–672. <https://doi.org/10.1002/icd.1918>
- Burns. (2010). *When kids are grieving*. In *When Kids are Grieving: Addressing Grief and Loss in School*. Corwin Press. <https://doi.org/10.4135/9781483350363>
- Butvilas, T. (2007). *Šeimoje netektį patyrusių vaikų (7-11 metų) socializacija ir pedagoginės pagalbos strategijos*. Šiaulių universitetas.
- Catte, & Cox, M. V. (1999). *Emotional indicators in children's human figure drawings*. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 8(2), 86–91. <https://doi.org/10.1007/s007870050089>
- Chomentauskas, G. (1983). *Šeimos piešimo metodikos taikymas vaiko psichologiniams tyrimams*. Vilnius.
- Cirtautienė, L., & Meslinienė, G. (2016). *Žaidžiu jausmus: liūdesys: netekties aspektu : metodinis leidinys*. Psichologinio konsultavimo grupė : Print easy.
- Cohen-Yatziv, L., & Regev, D. (2019). *The effectiveness and contribution of art therapy work with children in 2018 -what progress has been made so far? A systematic review*. *International Journal of Art Therapy*, 24(3), 100–112. <https://doi.org/10.1080/17454832.2019.1574845>
- Cooke, Kochendorfer, L. B., Stuart-Parrigon, K. L., Koehn, A. J., & Kerns, K. A. (2019). *Parent-Child Attachment and Children's Experience and Regulation of Emotion: A Meta-Analytic Review*. *Emotion* (Washington, D.C.), 19(6), 1103–1126. <https://doi.org/10.1037/emo0000504>
- Cox. (2005). *Intention and Meaning in Young Children's Drawing*. *The International Journal of Art & Design Education*, 24(2), 115–125. <https://doi.org/10.1111/j.1476-8070.2005.00432.x>
- Dalley T. (2004). *Dailė kaip terapija: dailės taikymo gydymui įvadas*. UAB „Apostrofa.“
- Davis, C. B. (1989). *The Use of Art Therapy and Group Process with Grieving Children*. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 12(4), 269–280. <https://doi.org/10.3109/01460868909026834>
- Yana, M., Renard, M. C., & Stroebel, V. (2001). *La place de la prise en charge orthophonique dans les dysphonies dysfonctionnements avec reflux gastro-oesophagien [The place of speech therapy in the*

- dysfunctional dysphonias with gastro-esophageal reflux*]. *Revue de laryngologie - otologie - rhinologie*, 122(5), 323–330.
- Junge. (2015). *History of Art Therapy*. In *The Wiley Handbook of Art Therapy* (pp. 7–16). John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118306543.ch1>
- Farokhi, M., & Hashemi, M. (2011). *The Analysis of Children's Drawings: Social, Emotional, Physical, and Psychological aspects*. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 30, 2219–2224. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.10.433>
- Fenn, Jolley, R. P., & Jones, L. (2004). *The development of children's expressive drawing*. *British Journal of Developmental Psychology*, 22(3), 545–567.
- Ferow, A. (2019). *Childhood Grief and Loss*. *The European Journal of Educational Sciences*, 06. <https://doi.org/10.19044/ejes.s.v6a1>
- Fletcher, J., Mailick, M., Song, J., & Wolfe, B. (2013). *A sibling death in the family: common and consequential*. *Demography*, 50(3), 803–826. <https://doi.org/10.1007/s13524-012-0162-4>
- Galassi, F., Merizzi, A., D'Amen, B., & Santini, S. (2022). *Creativity and art therapies to promote healthy aging: A scoping review*. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.906191>
- Gambickaitė, D. (2015). *Kūrybinės partnerystės: gyventi ir mokytis kaip kūrėjui*. Vilnius. Ugdymo plėtotės centras.
- Gao, M., & Slaven, M. (2016). *P264 Best Practices In Children's Bereavement: A Qualitative and Quantitative Analysis of Needs and Services*. *Journal of Pain and Symptom Management*, 52(6), e137. <https://doi.org/10.1016/j.jpainsymman.2016.10.300>
- Garti, D., & Bat Or, M. (2019). *Subjective Experience of Art Therapists in the Treatment of Bereaved Clients*. *Art Therapy*, 36(2), 68–76. <https://doi.org/10.1080/07421656.2019.1609329>
- GC Zambelli, E. C. M. H. (1989). *Advances in art therapy*.
- Goodman, R. F., Chapman, L. M., & Gantt, L. (2009). *Creative arts therapies for children*. In E. B. Foa, T. M. Keane, M. J. Friedman, & J. A. Cohen (Eds.), *Effective treatments for PTSD: Practice guidelines from the International Society for Traumatic Stress Studie*. The Guilford Press.
- Gostin, L. O. (1991). *Compulsory treatment for drug-dependent persons: Justifications for a public health approach to drug dependency*. *Milbank Quarterly*, 69(4), 561–593. <https://doi.org/10.2307/3350228>
- Green, D., Karafa, K., & Wilson, S. (2021). *Art Therapy With Grieving Children: Effect on Affect in the Dual-Process Model*. *Art Therapy*, 38(4), 211–215. <https://doi.org/10.1080/07421656.2020.1823197>
- Griffiths, N., Mazzucchelli, T. G., Skinner, S., Kane, R. T., & Breen, L. J. (2022). *A pilot study of a new bereavement program for children: Lionheart Camp for Kids*. *Death Studies*, 46(4), 780–790. <https://doi.org/10.1080/07481187.2019.1702121>

- Haine, Ayers, T. S., Sandler, I. N., & Wolchik, S. A. (2008). *Evidence-Based Practices for Parentally Bereaved Children and Their Families*. *Professional Psychology, Research and Practice*, 39(2), 113–121. <https://doi.org/10.1037/0735-7028.39.2.113>
- Hill, K. E., & Lineweaver, T. T. (2016). *Improving the Short-Term Affect of Grieving Children Through Art*. *Art Therapy*, 33(2), 91–98. <https://doi.org/10.1080/07421656.2016.1166414>
- Hill, R. M., Oosterhoff, B., Layne, C. M., Rooney, E., Yudovich, S., Pynoos, R. S., & Kaplow, J. B. (2019). *Multidimensional Grief Therapy: Pilot Open Trial of a Novel Intervention for Bereaved Children and Adolescents*. *Journal of Child and Family Studies*, 28(11), 3062–3074. <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01481-x>
- Hua, P., Huang, C., Bugeja, L., Wayland, S., & Maple, M. (2020). *A systematic review on the protective factors that reduce suicidality following childhood exposure to external cause parental death, including suicide*. *Journal of Affective Disorders Reports*, 2, 100032. <https://doi.org/10.1016/j.jadr.2020.100032>
- Hung, N. C., & Rabin, L. A. (2009). *Comprehending childhood bereavement by parental suicide: a critical review of research on outcomes, grief processes, and interventions*. *Death studies*, 33(9), 781–814. <https://doi.org/10.1080/07481180903142357>
- James, J. W., Friedman, R., & Matthews, L. L. (2007). *Kai sielvartauja vaikai: suaugusiems, kad jie išmoktų padėti vaikams lengviau išgyventi artimųjų mirtį, tėvų skyrības, augintinio netektį, persikraustymą ir kitas permainas*. Tyto alba.
- Kaplow, J. B., Rolon-Arroyo, B., Layne, C. M., Rooney, E., Oosterhoff, B., Hill, R., Steinberg, A. M., Lotterman, J., Gallagher, K. A. S., & Pynoos, R. S. (2020). *Validation of the UCLA PTSD Reaction Index for DSM-5: A Developmentally Informed Assessment Tool for Youth*. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 59(1), 186–194. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2018.10.019>
- Kübler, Ross. (1997). *On death and dying*. Routledge.
- Kübler, Ross, E. D.K. (2020). *Apie netekties skausmą ir gedėjimą : kaip atrasti skausmo prasmę išgyvenant penkis netekties etapus*. Katalikų pasaulio leidiniai.
- Layne, C. M., Saltzman, W. R., Poppleton, L., Burlingame, G. M., Pasalić, A., Duraković, E., Musić, M., Campara, N., Dapo, N., Arslanagić, B., Steinberg, A. M., & Pynoos, R. S. (2008). *Effectiveness of a school-based group psychotherapy program for war-exposed adolescents: a randomized controlled trial*. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 47(9), 1048–1062. <https://doi.org/10.1097/CHI.0b013e31817eeca>

- Law, M. A., Pastirik, P., & Shamputa, I. C. (2022). *Expressive Art Therapy with Vulnerable Youth: Loss, Grief and Social Isolation*. *Journal of Loss and Trauma*, 27(6), 588–591. <https://doi.org/10.1080/15325024.2021.1974720>
- Lebedeva, L. (2013). *Dailės terapija: teorija ir praktika*. Žmogaus psichologijos studija.
- Liobikienė, T. N. (2006). *Krizių intervencija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas
- Lister, S., Pushkar, D., & Connolly, K. (2008). *Current bereavement theory: Implications for art therapy practice*. *The Arts in Psychotherapy*, 35(4), 245–250. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2008.06.006>
- Liu, C., Grotta, A., Hiyoshi, A., Berg, L., & Rostila, M. (2022). *School Outcomes Among Children Following Death of a Parent*. *JAMA Network Open*, 5(4), e223842. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2022.3842>
- Lowenfeld, V. (1947). *Creative and Mental Growth ;A Textbook on Art Education (First Edition)*. New York: The Macmillan Company.
- Luecken, L. J., & Roubinov, D. S. (2012). *Pathways to lifespan health following childhood parental death*. *Social and personality psychology compass*, 6(3), 243–257. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2011.00422.x>
- Luecken, Kraft, A., Appelhans, B. M., & Enders, C. (2009). *Emotional and Cardiovascular Sensitization to Daily Stress Following Childhood Parental Loss*. *Developmental Psychology*, 45(1), 296–302. <https://doi.org/10.1037/a0013888>
- Luscher, M. (1999). *Personality assessment through color selection*. V. Dragunsky (Ed.), *Color personality test*. Minsk: Harvest
- Malchiodi, C. A. (1998). *Understanding children's drawings*. Guilford Press.
- McDonald, A. (2022). *Art therapy for children following adverse childhood experiences: An intervention development study*. *The Arts in Psychotherapy*, 77, 101880. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2022.101880>
- Melhem, N. M., Day, N., Shear, M. K., Day, R., Reynolds, C. F., & Brent, D. (2004). *Traumatic Grief Among Adolescents Exposed to a Peer's Suicide*. *American Journal of Psychiatry*, 161(8), 1411–1416. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.161.8.1411>
- Navickas V. (2003). *Mirties samprata vaikystėje*.
- Nelson, K., Lukawiecki, J., Waitschies, K., Jackson, E., & Zivot, C. (2022). *Exploring the Impacts of an Art and Narrative Therapy Program on Participants' Grief and Bereavement Experiences*. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 003022282211117. <https://doi.org/10.1177/00302228221111726>
- Nowell, Norris, J. M., White, D. E., & Moules, N. J. (2017). *Thematic Analysis*. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 1–13. <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>

- Ong, G., Lau, D., Tee, I., & Neo, P. (2016). *P014 Supporting Grieving and Bereaved Children with Art Therapy*. *Journal of Pain and Symptom Management*, 52(6), e68–e69. <https://doi.org/10.1016/j.jpainsymman.2016.10.134>
- Polukordienė, K. O. (2008). Netekčių psichologija. [s.n.].
- Regev, D. (2023). *Special Issue: Arts Therapies with Children and Adolescents—Editorial*. *Children*, 10(1), 110. <https://doi.org/10.3390/children10010110>
- Revet, A., Bui, E., Benvegna, G., Suc, A., Mesquida, L., & Raynaud, J.-P. (2020). *Bereavement and reactions of grief among children and adolescents: Present data and perspectives*. *L'Encéphale*, 46(5), 356–363. <https://doi.org/10.1016/j.encep.2020.05.007>
- Rolbiecki, A. J., Washington, K., Bitsicas, K., Teti, M., Temple, D., & Lero, C. (2021a). *Digital storytelling: Narrating meaning in bereavement*. *Death Studies*, 1–9. <https://doi.org/10.1080/07481187.2021.1900452>
- Rupšienė, L. (2007). *Kokybinių tyrimų duomenų rinkimo metodologija*.
- Saldinger, A., Porterfield, K., & Cain, A. C. (2004). *Meeting the needs of parentally bereaved children: a framework for child-centered parenting*. *Psychiatry*, 67(4), 331–352. <https://doi.org/10.1521/psyc.67.4.331.56562>
- Spuij, M., Dekovic, M., & Boelen, P. A. (2015). *An Open Trial of 'Grief-Help': A Cognitive-Behavioural Treatment for Prolonged Grief in Children and Adolescents*. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 22(2), 185–192. <https://doi.org/10.1002/cpp.1877>
- Slaughter, & Griffiths, M. (2007). *Death Understanding and Fear of Death in Young Children*. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 12(4), 525–535. <https://doi.org/10.1177/1359104507080980>
- Swan-Foster. (2020). *C. G. Jung's Influence on Art Therapy and the Making of the Third*. *Psychological Perspectives*, 63(1), 67–94. <https://doi.org/10.1080/00332925.2020.1739467>
- Thomas, G. V., & Silk, A. M. J. (1990). *An introduction to the psychology of children's drawings*. Hemel Hemstead, UK: Harvester Wheatsheaf.
- Treisman, K. (2019). *A kaleidoscope of ways of using art therapy within child-based contexts*. *International Journal of Art Therapy*, 24(3), 97–99. <https://doi.org/10.1080/17454832.2019.1636579>
- Tūras, J. (2021). *Kinas ir psichoterapija: nuo kūrybos iki analizės*. Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
- VandenBos. (2007). *APA dictionary of psychology*. American Psychological Association
- VandenBos, G. R. (Ed.). (2015). *APA dictionary of psychology (2nd ed.)*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14646-000>

- Van Dillen, Heslenfeld, D. J., & Koole, S. L. (2009). *Tuning down the emotional brain: An fMRI study of the effects of cognitive load on the processing of affective images*. *NeuroImage (Orlando, Fla.)*, 45(4), 1212–1219. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2009.01.016>
- Vengeris, A. (2008). *Psichologinis konsultavimas ir diagnostika: praktinis vadovas*. Presvika.
- Webb, N. B. (2004). *A Developmental-Transactional Framework for Assessment of Children and Families Following a Mass Trauma*. In N. B. Webb (Ed.), *Mass trauma and violence: Helping families and children cope* (pp. 23–49). The Guilford Press.
- Weiskittle, R., & Gramling, S. (2018). *The therapeutic effectiveness of using visual art modalities with the bereaved: a systematic review*. *Psychology Research and Behavior Management*, Volume 11, 9–24. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S131993>
- Werner-Lin, A., & Biank, N. M. (2013). *Holding Parents So They Can Hold Their Children: Grief Work with Surviving Spouses to Support Parentally Bereaved Children*. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 66(1), 1–16. <https://doi.org/10.2190/OM.66.1.a>
- Widlöcher, D. (2010). Vaikų piešinių interpretacija. Šiaulių universiteto leidykla.
- Wolchik, S. A., Ma, Y., Tein, J.-Y., Sandler, I. N., & Ayers, T. S. (2008). *Parentally Bereaved Children's Grief: Self-System Beliefs as Mediators of the Relations between Grief and Stressors and Caregiver–Child Relationship Quality*. *Death Studies*, 32(7), 597–620. <https://doi.org/10.1080/07481180802215551>
- Zagorska, W. (1996) „Pictorial expression of emotions”. *Polish Quarterly of Developmental Psychology* 2: 63-8.
- Zambelli, G. C., Clark, E. J., & Heegaard, M. (1989). *Art therapy for bereaved children*. In H. Wadeson, J. Durkin, & D. Perach (Eds.), *Advances in art therapy* (pp. 60–80). John Wiley & Sons.
- Žydžiūnaitė, V., Sabaliauskas, S. (2017). *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai : vadovėlis socialinių mokslų studijų programų studentams*. Vaga.
- Žukauskienė, R. (2012). *Raidos psichologija: integruotas požiūris* (Papildyta ir atnaujinta laida.). Margi raštai.
- Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2019 – 04 – 23 d. Nr. V - 457 įsakymas „Dėl meno terapeuto veiklos reikalavimų patvirtinimo”)
- Brazauskaitė, A., Jankauskienė, D. (2019). *Dailės terapija. Kas tai? Kaip dailė ir terapija siejasi tarpusavyje?* Menų Terapijos Centras. <https://www.menuterapija.lt/dailes-terapija-kas-tai-kaip-daile-ir-terapija-siejasi>
- Supporting a bereaved pupil in a primary school*. (2019, March 29). Child Bereavement UK. <https://www.childbereavementuk.org/primary-schools-supporting-bereaved-children?locale=en>. (n.d.).

Shine On – The Many Facets of Glitter – London Art Therapy Centre. (n.d.). Shine on – the Many Facets of Glitter – London Art Therapy Centre. <https://arttherapycentre.com/blog/shine-on-the-many-facets-of-glitter/>

The Australian National University. Australian Child & Adolescent Trauma, Loss & Grief Network. <https://tgn.anu.edu.au/>

SANTRAUKA

Darbo tema – Dailės terapijos taikymo galimybės artimųjų netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams.

Tyrimo problema – artimųjų netektis pradiniam mokykliniam amžiui vaikams gali sukelti elgesio, emocijų reguliacijos ir kitus sunkumus, kurie veikia jo ir artimųjų gyvenimą. Dailės terapija skatina saugų emocijų, vaiko poreikių atliepimą, netekties temas sukeltų sunkumų įveikimą. Lietuvoje nėra atlikta tyrimų, kurie tirtų dailės terapijos taikymo galimybes artimųjų netektį patyrusiai vaikų grupei.

Tyrimo tikslas – atskleisti artimųjų netektį patyrusių vaikų patirtis dailės terapijos procese ir dailės terapijos taikymo galimybes artimųjų netektį patyrusiems vaikams.

Tyrimo dalyviai – 3 artimųjų netektį patyrę pradinio mokyklinio amžiaus (7 – 9 metų) berniukai ir jų tėvai.

Tyrimo metodika – pasirinktas kokybinio tyrimo modelis. Duomenys rinkti naudojant pusiau struktūruotą interviu vaikų tėvams, vaikų kūrinius, tyrėjos užrašus. Duomenys analizuoti pagal: tėvų interviu nagrinėti pagal indukcinę teminę analizę (Braun ir Clarke, 2006, 2014), vaikų kūriniai pagal formaliuosius elementus, kitus kūrinio požymius (Biedermann, 2002; Abt, 2005; Luscher, 1999; Widlocher, 2010; Chomentauskas, 1983; Brazauskaitė, 2004) ir kt. Tyrimas atliktas 2022 spalio - gruodžio mėnesiais, Vilniuje.

Tyrimo rezultatai – tėvų teminėje analizėje išryškėjo šios temos: tėvo ir vaiko santykis su netektimi; vaikas prieš ir po artimojo netekties; dailės terapijos taikymo galimybės; dailės terapijos taikymas artimojo netektį patyrusiems vaikams; terapeuto, terapijos dalyvio ir tėvų santykių, pasidalinimo svarba terapinio proceso gerinime; pastebimi pasikeitimai po dailės terapijos taikymo. Piešinių analizė atsikleidė, kad netekties išgyvenimas pradinio mokyklinio amžiaus vaikų piešiniuose atsiskleidė per: panašus spalvinis, priemonių, technikų naudojimas, pasikartojantys žmogaus, gyvūno, augalų figūrų elementai.

Išvados – dailės terapijos taikymo galimybės artimojo netektį patyrusiems vaikams atsiskleidė per šias temas: vaiko gedulo formą, vaiko pasikeitimus ir jų priėmimą, vaiko emocijas ir santykius. Dailės terapija taikoma kaip saugi priemonė, kuri padeda išreikšti su gedulu, sielvartu, vaiko poreikiais, emocijomis, santykiais susijusius sunkumus.

Raktiniai žodžiai – *artimojo netektis, dailės terapija, kokybinis tyrimas, teminė analizė, piešinių analizė.*

SUMMARY

Title - Possibilities of Applying Art Therapy to Children of Primary School Age who have Experienced the Loss of Loved Ones.

Scientific problem - the loss of loved ones at the primary school age can cause behavioral, emotional regulation, and other difficulties for children that affect their lives and the lives of their loved ones. Art therapy promotes a safe response to emotions, the child's needs, and overcoming difficulties caused by the topic of loss. In Lithuania, no research has been conducted to investigate the possibilities of applying art therapy to a group of children who have experienced the loss of loved ones.

Research aim - to reveal the experiences of bereaved children in the art therapy process and the possibilities of applying art therapy to bereaved children.

Participants - 3 bereaved boys of primary school age (7-9 years) and their parents.

Methodology – the qualitative research model was chosen. The data was collected using a semi-structured interview with the children's parents, the children's works, and the researcher's notes. The data were analyzed according to parents' interviews were examined according to inductive thematic analysis (Braun and Clarke, 2006, 2014), children's works according to formal elements, and other characteristics of the work (Biedermann, 2002; Abt, 2005; Luscher, 1999; Widlocher, 2010; Chomentauskas, 1983; Brazauskaitė, 2004), etc. The research was conducted in October - December 2022, in Vilnius.

Results - in the thematic analysis of the parents, the following themes emerged: the father's and child's relationship with the loss; the child before and after the loss of a loved one; art therapy application possibilities; application of art therapy to children who have experienced the loss of a loved one; the importance of sharing the relationship between therapist, therapy participant, and parents in improving the therapeutic process; noticeable changes after the application of art therapy. The analysis of the drawings revealed that the experience of loss in the drawings of elementary school-aged children was revealed through similar colors, use of tools, techniques, and repeated elements of human, animal, and plant figures.

Conclusions - the possibilities of applying art therapy to children who have experienced the loss of a loved one were revealed through the following topics: the child's form of mourning, the child's changes and acceptance, and the child's emotions and relationships. Art therapy is used as a safe tool that helps express difficulties related to mourning, grief, a child's needs, emotions and relationships.

Keywords - *bereavement, art therapy, qualitative research, thematic analysis, drawing analysis.*

PRIEDAI

1 PRIEDAS

Dailės terapijos programa

Instrukcija	Tikslas	Priemonės ir technika	Mokslinis pagrindimas	Tyrėjos užrašai
<p>Resursų dėžutės gamyba</p>	<p>Užmegzti tarpusavio kontaktą, susipažinti su priemonėmis.</p>	<p>Popierinė dėžutė, spalvotas kartonas, klijai, lipni juostelė, spalvoti pieštukai, flomasteriai.</p>	<p>(Green ir kt., 2021)</p>	<p>Susitikimas – susipažinimas, resursų dėžutės gamyba, motyvacijai skatinti lipdukai už dalyvavimą, galima laisvai pasirinkti norimą vaizdinį. Vaikai (tyrimas) refleksija po 1 sesijos:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) trukmė 45 min; 1 h 2) individuali ir grupėje (2 vaikų); 3) kilo sunkumų susirenkant vaikus, organizaciniai klausimai; 4) erdvė nedidelė, pakankamai vėsi, yra kriauklė, stalas, kėdės, veidrodis. 5) trys berniukai patyrę ar patirsiantys šeimos narių netektį 6) susitarimai ir žaidybinės veiklos užėmė didžiąją dalį laiko; 7) išskiriama kaip pasisveikinti ir atsisveikinti, ritualams, artimesniam kontaktui, ryšio kūrimui; 8) vaikų savijautos vertinimas pagerėjo 1 balu po dailės terapijos; 9) kuria resurso, stiprybių dėžutės, jas apipavidalina norimomis priemonėmis; 10) vienas vaikas nenorėjo ateiti, nes tai jų lauko ir poilsio laikas, tačiau vėliau norėjo likti ir kitą kartą žadėjo ateiti anksčiau. 11) pasirodė svarbu atsakyti į jiems kylančius klausimus, kurių gal nedrįsta užduoti kitiems suaugusiems žmonėms; 12) susitarimas jei vėluojama 5 min, 5 - 10 komplimentai sau, 13) visi bent šiek tiek papasakojo apie šeimą, šeimos narius, savo pareigas ir atsakomybes šeimoje, pvz: šuns vedžiojimas, globotinės pakaitinimas ir pan. Vaikai pasiūlė kaip dar norėtų pradėti susitikimus, ką veikti jų metu ir pan. Kita informacija banknote. Priemonės mokytojų kambario antroje spintoje. Kitą kartą skirti 10 min dėžutės pabaigimui. Siūlomos temos: mėgstami YouTube personažai, komiksai

<p>Sukurti istoriją apie super herojų, kuris skuba į pagalbą tau sunkiomis akimirkomis. Arba: sukurti istoriją apie save</p>	<p>Skatinti siužeto, istorijos kūrimą, sunkumų ir stiprybių aptarimą.</p>	<p>Koliažo technika pasirinkta kaip saugi priemonė, kuri leidžia net „nemokantiems piešti“ saugiu būdu prisiliesti prie kūrybinės veiklos. Priemonės: įvairios iškarpos, klizai, pieštukai, flomasteriai, žirkklės.</p>	<p>(Dalley, 2004)</p>	<p>Instrukcija norėta apjungti susitikimus ir tęsti asmeninę vaiko istoriją, nagrinėti jos plėtojimo galimybes dailės terapijos seansuose. Koliažo technika pasirinkta dėl galimybės laisvai rinktis paveikslukus, iškarpas, kurios tinkamos kiekvieno vaiko istorijos daliai, susiejamos tarpusavyje. Trūkstamas dalis pasiūlyta nusipiešti patiems. Instrukcija paskatino vaikus pažvelgti į ją kūrybiškai. Jie lengvai įsijungė į fantazijos žaidimus. Terapiniame procese nemažai dėmesio skyrė pokalbiui, pasidalinimui kokią istoriją norėtų kurti, kaip atrodo jų pasirinktas ar sukurtas super herojus, kokioje situacijoje jis atskrenda. Kūrybinis procesas, šį kartą, užėmė trumpesnę terapijos seanso dalį, vaikai kūrė istoriją žodžiu, ją papildė iliustratyviomis citatomis. Kartu pastebėjau, kad šio susitikimo metu vaikai vis atviriau ir išsamiau dalinasi savo problemomis, kylančiais sunkumais mokykloje, šeimos aplinkoje. Vienas iš pasižymėtų niuansų – vaikai dažnai ateina pavargę iš pamokų ir savo laiką skiria atviram pokalbiui, kūrybiniam procesui, o po terapijos teigia, jog kartu pailsėjo, norėtų jos dažniau. Tai jiems kaip susitikimas su suaugusiuoju, kuris supranta jų gyvenamąjį kontekstą, šių dienų aktualijas, kuriomis jie domisi, gyvena. Vaikams pasakoti per kito prizmę lengviau, nei per asmeninę.</p>
<p>Palinkėjimas sau</p>	<p>Skatinti vaiko emocijų raišką kūrybiniame procese.</p>	<p>Spalvoti pieštukai, akvareliniai pieštukai, kreidelės, guašas, akvarelė, blizgūs klizai, blizgučiai, spalvotas popierius ir kt.</p>	<p>(Cirtautienė ir Meslinienė, 2016)</p>	<p>Apmąstydamą šio susitikimo instrukciją norėjau išgirsti vaikų istoriją, jų pasakojamą istoriją, svarbius įvykius, mėgstamas veiklas, animacinius ar žaidimo herojus, kurie jiems yra kaip resursas. Kadangi tai susitikimas su terapijos dalyviais, tai kartu artimo santykio užmezgimo procesas, pradinė stotelė, kuria tiesiamas kelias tolimesniems susitikimams. Juk kur kas lengviau prisiminti terapijos dalyvius, jų individualius poreikius, galimybes, kai apie tai jie pasakoja patys, pabrėždami ar nublėpdami detales, kurias nori jie patys.</p>

				<p>Šio susitikimo metu dalyvavo visi dalyviai, į susitikimą nei vienas neavėjo.</p> <p>Visi prisiminė sutartą pasisveikinimo ir atsisveikinimo gestą.</p> <p>Kadangi vaikai į terapiją atėjo patyrę skirtingas netektis, jie skirtingi būdo savybėmis, mokymosi, elgesio specifiškumu.</p> <p>Išgirdę instrukciją vaikai aktyviai rinkosi menines priemones, kuriomis norėtų pavaizduoti linkėjimą, norą, skirtą sau.</p> <p>Pastebėjau, jog vaikams ši kartą buvo kur kas svarbesnė priemonė, kurią jie pasirenka, nei pats kūrybinis procesas. Tai, tikriausiai, susiję su pažintimi, saugumo poreikiu tarp kitų žmonių. Rinkosi priemones, kurios įprastos ir dailės pamokoje, t.y. akvarelė, guašas. Papildė – blizgučiais, lipdukais.</p> <p>Reflektuodami, kitaip tariant, pasakodami apie savo kūrinių jie pabrėžė savo svajones, norą atliepti aplinkinių poreikius, būti sėkmingais mokykloje, šeimoje, draugų rate; įsigyti tam tikrus daiktus, kurie keltų jų savivertę, patenkintų poreikius. Taip pat apie palinkėjimą ar ko tikisi iš terapijos – svarbus aspektas, kuris išryškėjo pokalbyje buvo jaustis saugiu, piešti, išbandyti naujas priemones, susipažinti su kitais vaikais, užmegzti draugystę, kurti saugiojo aplinkoje, kurioje nebūsi vertinamas.</p>
<p>Gyvas – negyvas augalas</p>	<p>Skatinti per aplinką priimti asmeninius pasikeitimus, jų išveiką per kūrybą.</p>	<p>Guašas, akvarelė, spalvoti pieštukai</p>	<p>(Aškinytė, 2003; Slaughter ir Griffiths, 2007).</p>	<p>Metafora, kuria nagrinėjama gyvybės ir mirties tema. Vaikų samprata asmeninis patyrimas šioje temoje. Pasitelkta metafora apie augalą, jo gyvybę ir mirtį, dėl formos, kuri suprantamas simbolis. Turintis kelis lygius – vienu būdu tai gali būti suprasta tiesiogiai, kaip augalo gyvenimas, kitu atveju – vaikas „per“ tai gali kalbėti apie artimo jam žmogaus netektį, suvokiamą žmogaus mirtį. Gyvybės temą paliečia ir tai, jog augalą gali atgaivinti, ar jį kitaip „prikelti“, žmogaus kūnas miršta, todėl šiuo atveju, kaip jis suvokia mirtį yra vienas tų aspektų, kurį norėčiau tyrinėti savo baigiamajame darbe.</p> <p>Pasirinktos priemonės pieštukai vaizduojant negyvą augalą, akvarelė arba guašas gyvą augalą.</p>

				<p>Vaikų komentarai, refleksija: vaikams ši užduotis sukėlė daug skirtingų emocijų: nuo nuostabos, susidomėjimo iki liūdesio, susirūpinimo. Skirtingai reagavo į instrukciją, norėjo pademonstruoti savo žinias kaip augalą būtų galima atgaivinti, kaip jo šaknis sustiprinti. Tačiau kartu nuosekliai vaikai perėjo ir prie žmogaus mirties temą. Kurioje išbuvimas ir jos suvokimas šio amžiaus vaikams yra komplikuoatas, sudėtingas. Metafora, kuri leidžia suteikti personifikuotas savybes apibūdinti gyvo augalo, t.y. žmogaus ir nuvytusio augalo/mirusio žmogaus ypatybes. Palyginti šiuos procesus. Užduoties formuluote stengiamasi, prie dažnai, jautrios mirties, netekties temos „prieiti“ palaipsniui.</p>
<p>Šeimos pokyčiai: praeitis – dabartis – ateitis</p>	<p>Ugdyti savo individualios šeimos istorijos suvokimą, bendrumo su kitais pojūtį.</p>	<p>Įvairaus formato lapai, kuriuose vaikai spalvotomis priemonėmis, t.y. pieštukais, dažais vaizduoja kūrybinę idėją.</p>	<p>(Cirtautienė ir Meslinienė, 2016)</p>	<p>Susitikimo tema kurta, atsižvelgiant įsakytų problemų, jautrių vietų aspektus. Tai kartu priėjimas prie asmeninio lauko, kuriame patirta artimo žmogaus netektis. Šioje temoje vaikai kūrybinio proceso ir aptarimo metu „palietė“ laiko tėkmės, įvykių, pokyčių, kuriuos paskatino įvykusi netektis būdus. Juose akivaizdžiai pastebimas ir praecties, kai visi buvo kartu ir dabarties, kai kažko trūksta, momentai. Taip pat vaizduojama ateitis, kuri teikia vilčių, jog netektis gali būti resursu, nors fizinio žmogaus kūno nebėra kartu, tačiau santykis, prisiminimai gali būti pamatu tolimesniame gyvenime. Vaikų pasirinktas lapo formatas buvo A3, o tai visų trijų klientų darbuose buvo pirmasis atvejis, kai jie rinkosi didesnio formato lapus. Naudojo skirtingas dailės priemones ir technikas, vieni rinkosi pieštukus, kiti spalvotas priemones – spalvotus pieštukus, akvarelinius pieštukus, akvarelę. Taip pat berniukų elgesys susitikimų metu, pasidalinimai tapo vis atviresni. Drįstu daryti prielaidą, jog tai lūžio taškas terapiniame procese, kurio metu paliečiama klientų grupei jautri tema. O santykis grupėje, su terapeutu yra pakankamai atviras, jog šis pasidalinimas būti saugiu visoms pusėms. Tada kūrinys veikia kaip irankis, kuris papildė kliento</p>

				išsakomas mintis, kurta istorija, tampa vilties pokyčiams šaltiniu.
Ką įdėčiau vėlei į lėkštę, puodelį (Šv. Kūčių tradicija)?	Skatinti permąstyti šeimos tradicijas, ritualus, susijusius su mirusiais ir jų prisiminimu.	Popierinė lėkštė, puodelis, akvareliniai dažai, gvašas, akrilas, teptukai, blizgučiai.	(Gambickaitė, 2015)	<p>Užduoties formuluotė skirta įkontekstinti terapiją gyvenamajame laikotarpyje, kylančių realiųjų pavyzdžių pateikti vaikams. Kadangi artėjo Šv. Kūčių sugalvojau temą, kuri būtų sietina tiek su šia religine švente, tiek su tyrimo tema, kuria bandoma atskleisti dailės terapijos taikymo galimybes artimųjų netektį patyrusiems vaikams. Todėl tema sietina su kultūroje, aplinkoje esančiomis tradicijomis, vaikų laukiamomis šventėmis, artimaisiais. Šia tema dar kartą ir jau tiesiogiai „prienama“ prie netekties temos. Plačiau nagrinėjamas ir atskleidžiamas žmogaus santykis, vaiko ryšys su tradicijomis.</p> <p>Naudojamos neįprastos priemonės, t.y. popierinė lėkštė, popierinis puodelis. Tai kartu sužadino vaikų kūrybiškumą. Paskatino juos dažais ir kitomis priemonėmis išveikti užslopintus prisiminimus, kylančias emocijas, sietinas su jais.</p> <p>Pastebėjau, jog vaikai daug dėmesio ir įsitraukimo skyrė pasirinkti spalvas, kiekvienas kiekvieną stalo įrankį dekoravo skirtingomis spalvomis, naudojo skirtingas priemones. Pastebėjau, jog kiekvieną kūrinį jie personalizavo, kūrė kuo savitesnę. Paklausti išsamiai pasidalino su kuo sieja kai kuriuos elementus, ką norėtų „įdėti“ ir ko yra netekę. Kadangi kiekvienas vaikas patyrė netektį skirtingu laikotarpiu jų prisiminimai, santykis su mirusiu asmeniu skirtingas, kiekvieno individuali patirtis, dailės terapijos (kaip įrankio išreikšti užslopintas emocijas, susijusias su netektimi) – ypatingas, išskirtinis. Šio terapinio seanso metu vaikai aktyviai įsitraukė, reflektavo ir komentavo savo kūrinius, uždavinėjo klausimus vienas kitam, gerbė kito nenorą pasidalinti ar išsakyti mintį.</p>
Atsisveikinimas	Apibendrinti terapijos	Resursų dėžutės	(James ir kt., 2009)	Atsisveikinimo svarba, jos esminė paskirtis – peržvelgti, apmąstyti. Kaip ir atsisveikinimas su mirusiu asmeniu, prisiminimų išsaugojimas. Paskutinį susitikimą su vaikais turėjome po atostogų, kurios truko apie dvi savaites. Jie į terapijos seansą atėjo pasiilgę vienas kito,

	<p>atradimus, praradimus, atsisveikinti.</p>	<p>peržiūrėjimas, pokalbis, piešinių peržiūrėjimas ir palinkėjimų vienas kitam užrašymas.</p>	<p>išsakė, jog per atostogas galvoje apie paskutinę instrukciją ir, jog ant šv. Kūčių stalo padėjo lėkštelę ir stiklinę vėlei, o po jos, vienas klientas – padėjo savo pieštą piešinį. Šį susitikimą norėjau sukurti ypatingą, stiprinantį ir įkvepiantį vaikus prisiminti prarastą artimajį, buvimą grupėje, kūrybiniame procese.</p> <p>Kadangi visų susitikimų metu vaikai pildė savo resursų dėžutę, t.y. joje kaupė lipdukus, mini piešinėlius, komplimentus sau, kiekvienas jų juos persižiūrėjo, jei norėjo pasidalino mintimis su kitais. Sukūriau kiekvienam vaikui jo piešinių, kitų kūrinių portfelius. Kai kuriuos kūrinius vaikai buvo net spėję pamiršti, pamatę darbus kai kurie nustebė, jog tai piešė jie. Vaikai paskutinio susitikimo metu drąsiau ir atviriau kalbėjo apie tai, kaip jie atsisveikino su savo mirusiu artimuoju. Kartu jų žodžiuose girdėjau apie prisirišimą, pastovumą, tradicijas, kurios keitėsi praradus artimą. Todėl, norėdama jiems padėti ir atrasti vidinius resursus pasiūliau tyrimo dalyviams vesti dienoraštį, kuriame piešiniais ar trumpais komentarais atrastų erdvę, kurioje galėtų dalintis slapčiausiomis mintimis, kuriomis kartais nedrąsu dalintis su artimaisiais. Atsisveikinimą ir sesiją „uždarėme“ sutartais atsisveikinimo gestais.</p>
--	--	---	--

Tėvams siūsta sutikimo forma dalyvauti tyrime

Sveiki, tikiuosi, laikotės gerai.

Aš esu Akvilė Tubutytė, Vilniaus universiteto dailės terapijos, magistrantūros 2 kurso studentė. Šiuo metu atlieku kokybinį tyrimą, kuriuo siekiu išsiaiškinti dailės terapijos taikymo galimybes pradinio mokinio amžiaus vaikams, kurie patyrė artimųjų netektį. Visa procese surinkta informacija bus naudojama mano magistro darbe, kurio tema „Dailės terapijos taikymo galimybės artimųjų netektį patyrusiems pradinio mokyklinio amžiaus vaikams“.

Kreipiuosi į jus norėdama pakviesti jus dalyvauti interviu ir paprašyti leidimo jūsų vaikui dalyvauti šiame tyrime. Bus vedamos septynios individualios arba grupinės dailės terapijos sesijos, kurių trukmė iki 1 h. Surinkti duomenys apdorojami ir naudojami tik akademiniais tikslais. Išlaikomas gautos informacijos konfidencialumas. Dalyvavimas tyrime savanoriškas. Sutikus dalyvauti jame ir leidus jame dalyvauti savo vaikui/ globotiniui, jūs turėsite galimybę bet kuriuo metu galite pasitraukti iš tyrimo.

Parašykite ar paskambinkite man, jei norėtumėte gauti daugiau informacijos apie tyrimą.

Iš anksto dėkoju.

Akvilė Tubutytė

El. paštas: akviletubutyte@gmail.com

Tel. : +37062944001

Sutinku _____ (vardas, pavardė)

Pagrindiniai pusiau struktūruoto interviu klausimai tėvams.

Pagrindiniai pusiau struktūruoto interviu klausimai prieš dailės terapijos taikymą:

1. Papasakokite, prašau, artimojo, kurio netekote istoriją su jūsų vaiku.
2. Papasakokite, kaip vaikui pranešėte apie artimojo netektį?
3. Ar galėtumėte prisiminti, kada supratote, kad jūsų vaikas emociškai išgyvena dėl netekties?
4. Prieš kiek laiko įvyko artimojo netektis?
5. Kaip manote, kas labiausiai tiek jums, tiek jūsų vaikui tapo parama po artimojo netekties?
6. Kokia forma rekomenduotumėte vesti terapines grupes, t.y. individualiai, poroje, grupėje?
Kuri forma, manote, labiausiai tinkama jūsų vaikui?
7. Papasakokite, kaip jūsų santykis su vaiku pasikeitė po terapijos lankymo.

Interviu klausimai po terapijos taikymo:

1. Papasakokite, kaip vaikas jausdavosi po dailės terapijos sesijų?
2. Papasakokite, kokių, jums pastebimų pasikeitimų pavyko pasiekti per šias terapijos sesijas?
3. Ką, jūsų nuomone, derėtų pakeisti, papildyti ar pašalinti iš šių susitikimų?
4. Kokius dailės terapijos pranašumus išvelgiate ją taikant vaikams, patyrusiems artimojo netektį?
5. Kokius dailės terapijos trūkumus išvelgiate ją taikant vaikams, patyrusiems artimojo netektį?

Vaikų kūriniai, sukurti dailės terapijos metu.

Tomo kūriniai



Pav. 1 „Resursų dėžutė”



Pav. 2 „Koliažas apie super herojų, kuris skuba į pagalbą tau sunkiomis akimirkomis”



Pav. 3 „Palinkėjimas sau“



Pav. 4 „Gyvas – negyvas augalas”



Pav. 5 „Šeimos pokyčiai: praeitis – dabartis – ateitis“



Pav. 6 „Ką įdėčiau vėlei į lėkštę, puodelį?“

Emilijaus kūriniai



Pav. 1 „Resursų dėžutė”



Pav. 2 „Koliažas apie super herojų, kuris skuba į pagalbą tau sunkiomis akimirkomis”



Pav. 3 „Palinkėjimas sau“



Pav. 4 „Gyvas – negyvas augalas”



Pav. 5 „Šeimos pokyčiai: praeitis – dabartis – ateitis“



Pav. 6 „Ką įdėčiau vėlei į lėkštę, puodelį?“

Luko kūriniai



Pav. 1 „Resursų dėžutė”



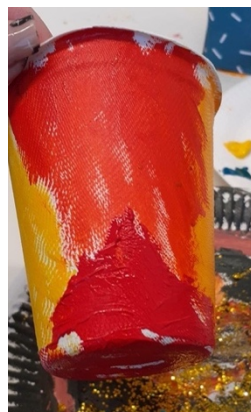
Pav. 2 „Palinkėjimas sau“



Pav. 3 „Gyvas – negyvas augalas”



Pav. 4 „Šeimos pokyčiai: praeitis – dabartis – ateitis“



Pav. 5 „Ką įdėčiau vėlei į lėkštę, puodelį?“